

Az 1853-ban mindössze fél éven át megjelent *Szépirodalmi Lapok* a Bach-korszak legigényesebb hazai irodalmi folyóirata volt. Pákh Albert és Gyulai Pál szerkesztőként kiváló szerzőgárdát vonultat-
tak fel, melyhez odatartozott például Kemény Zsigmond, Arany János
vagy Erdélyi János is.

Jelen kötet érvelése szerint a periodika olyan irodalmi és nemzetpo-
litikai törekvéseket szolgáltató meg, amelyek (miután ezen nemzetfeltő
aggodalmakat a kiegyezési korszakban kevésbé vették számításba),
csak Trianon után váltak aktuálissá a nemzeti-erkölcsi megújulás
vonatkozásában. E célkitűzések azonban máig sem veszítették el érvé-
nyességüket, s az új és új kihívások, válságok közepette örök érvényű
magatartási és alkotói modellek analógiáit idézik fel. Így szolgáltatva
számunkra továbbra is történeti és egyben etikai vezérelveket szoron-
gatott helyzetekben.

IMRE LÁSZLÓ • Féléves folyóirat – évszázados tanulságokkal

IMRE LÁSZLÓ

Féléves folyóirat – évszázados tanulságokkal

Szépirodalmi Lapok (1853)

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

186. szám

Szerkeszti:

FÓRIZS GERGELY

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET, ELKH

IMRE LÁSZLÓ

**Féléves folyóirat
– évszázados tanulságokkal**

Szépirodalmi Lapok (1853)

r e c i t i

Budapest · 2022

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia,
valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézetének támogatásával készült

Lektorálta: TÖRÖK ZSUZSA

A borító a *Szépirodalmi Lapok* (1853. I. félév, 1. sz.) címlapjának felhasználásával készült

Könyvünk a Creative Commons

Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)

feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

HU ISSN 0075-0840

ISBN 978 615 6255 49 5

978 615 6255 50 1 (pdf)

Kiadja a Reciti,

a BTK Irodalomtudományi Intézete (ELKH)
tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu

Olvasószerkesztő: Gönczy Monika

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

TARTALOM

I. Egy tudományos műfaj (a folyóirat-történet) változatai és lehetőségei, s ami ebből következhet	7
II. Féléves folyóirat – évszázados tanulságokkal: az 1853-as <i>Szépirodalmi Lapok</i>	13
III. Műfajok munkamegosztása és a kanonizálás dinamikája (<i>A Szépirodalmi Lapok</i> – egy új értékrend rögzítője)	23
IV. Politikai perspektíva önkényuralmi korban (<i>A Szépirodalmi Lapok</i> „közéletisége”)	41
V. A kultúra és a bölcselet perspektívái önkényuralmi rendszerben	47
VI. A <i>Szépirodalmi Lapok</i> világirodalmi tájékozódása	57
VII. Szerkesztői elvek és kritikai élet a <i>Szépirodalmi Lapokban</i>	67
VIII. A <i>Szépirodalmi Lapok</i> funkciója és máig „érő” tanulságai	79
Felhasznált irodalom	111
Névmutató	127

I. EGY TUDOMÁNYOS MŰFAJ (A FOLYÓIRAT-TÖRTÉNET) VÁLTOZATAI ÉS LEHETŐSÉGEI, S AMI EBBŐL KÖVETKEZHET

Ha valaki (ezúttal eme sorok írója) egy 1852-es, igen jelentős irodalmi fórum (a *Szépirodalmi Lapok*) főbb értékeinek (illetve a 20. században, sőt később is aktuálisnak bizonyuló gondolkodástörténeti vívmányainak) felelevenítésére vállalkozik, akkor alighanem illendő (sőt szakmai szempontból is hasznos) vállalkozás az elmúlt évtizedek néhány ilyen tárgyú művét venni alapul. Módszertanuk, aktualizáló szemhatáruk ugyanis eligazító, sőt bátorító lehet. Egy eddig nem különösebben kiemelt figyelemre méltott irodalomtörténeti műfaj, a folyóirat-történet ambícióinak általános gondolati, sőt nemzetpedagógiai perspektívája a jelen és a jövő számára kínál megfontolásokat, sőt inspirációt.

Kiindulópontul szolgálhat Fenyő István 1955-ös *Aurora*-monográfiája.¹ Mai szempontból a marxista (sőt vulgármarxista) irodalomtörténeti módszertan korában született könyv vajmi kevés (a mából visszatekintve) visszatetsző mozzanatot tartalmaz. Világos, logikus, tényekkel alátámasztott okfejtése a polgárosodó Pest irodalmi igényeiből és a nemzeti ellenállás szellemének irodalmi és eszmei képviselőiből vezeti le az *Aurora* funkcióját, mindezt a polgárosodás korából és ambícióiból magyarázva: „A szerkesztői hivatás tipikusan polgári funkció. A polgárosodott Pesten, az ország szellemi központjában Kisfaludy Károly lett az első igazi szerkesztő.”²

¹ FENYŐ 1955

² Uo., 23.

Fenyő – természetesen (és korrekt módon) – alkalmazza az ekkor marxistának mondott, valójában pozitivista művészetinterpretáció eljárásait. A klasszicizmust a bécsi udvar és a magyar nemesség szövetségéhez kapcsolódó patriarchális idillel, a szentimentalizmust a forradalmak kudarcával magyarázza.³ Gondosan és lényeglátóan veszi sorra az *Aurorában* megjelenő írásokat, tehát mintegy a lap egykori olvasójának pozícióját eleveníti fel, s ilyen módon jellemzi hitelesen a stílustörténeti és műfajfejlődési tendenciákat.

Már a könyv alcímei mutatják, hogy milyen szisztematikusan szemléli a folyóiratot, szerzőket mutatva be (*Mesterek és tanítványok, Magányosak és visszautasítottak, Kezdő írók, Dilettáns arisztokraták, Nőírók*), tematikai áttekintést is nyújtva (*Az ősi dicsőség, Fiatalok a romantika szolgálatában, Letűnő kor dalnokai, Epigon költők*), de az egymást követő periódusokra is figyelve: *A nemzeti ellenállás megtörése és a népiesség* (1827–1831), *Bajza Aurorája* (1832–1835), *A zsebkönyv utolsó kötetei és megszűnése* (1836–1837). Pontos stílustörténeti háttérrel is gondoskodik, érzékeltetve, hogy az irodalmi népiesség egyszerre van jelen Bajza szentimentalizmusával, az almanach líra képleteivel.⁴ A Bajza-iskolához csatlakozik Garay, utóbb Eötvös és Szalay is, bár ennek „szenvelgéseit” még Vörösmarty is kigúnyolja (*A hivatlan dalosok*).⁵ Mindenesetre – összegez Fenyő – az *Aurora* sok új műfajt honosít meg. Nemcsak a szonettet, a balladát, az útleírást, hanem a novellát, a kisregényt, a történelmi elbeszélést is. Fenyő tehát hiteles, gondos társadalomtörténeti háttérrel alapozza meg egy új, romantikus korszakot nyitó folyóirat értékeit.

Tamás Anna a Pilvax kávéházban gyülekező Tízek Társaságának szellemiségével hozza kapcsolatba az *Életképek* politikai és művészi ambícióit.⁶ Ami akár úgy is megfogalmazható: tíz író (Bérczy, Degré, Jókai, Kerényi, Lisznai, Obernyik, Pákh Albert, Tompa, Pálffy, Petőfi) önálló lapot akar. E kezdeményezés kap-

³ Uo., 27.

⁴ Uo., 91.

⁵ Uo., 94.

⁶ TAMÁS 1970

csán Tamás Anna (diszkréten, de félreérthetetlenül) az 1840-es évek baloldali eszméit veszi számba, némi »pontosító« differenciálás jegyében. A szociális problémák, osztályellentétek taglalását, a francia forradalom eszméit aktualizáló okfejtéseknek a liberalizmus fedőneve alatt meglevenítő interpretálását nemcsak az utópista szocializmus, hanem a 20. századi marxizmus-leninizmus perspektíváját (kimondatlanul) érintve körvonalazza.

Külön érdemes figyelni arra, hogy bár tökéletesen ellentétes az *Életképek* és a *Szépirodalmi Lapok* megjelenésének közéleti, politikai, sőt kedélyvilágot érintő háttere is, mégis sokféle izlésbeli állásfoglalásban igen közel állnak értékítéleteik. Például hasonló módon támadják a népszerű, szórakoztató francia »szalondramát«, s egyformán hódolnak a (persze, az egész Európára jellemző) Shakespeare-kultusznak. Az is rokon a két folyóiratban, hogy ha méltányolható ambíciója lehet a *Szépirodalmi Lapokról* szóló kismonográfiának az, hogy kimutasson olyan esztétikai, eszmei, sőt nemzetpedagógiai törekvéseket, amelyek majd a *Nyugat*, de még inkább Németh László körének és a *Tanúnak* Trianon utáni »nemzetmentő« ambícióival függenek össze, úgy az *Életképek* számvetése (még ha kevesebb elmarasztaló ítélettel) is úgy teszi mérlegre a szocialista jövőkép elemeit, hogy akár a 20. század végéig meggondolkodtató eszmeiség gyanánt érdemes rájuk visszatekinteni. Ugyanis az *Életképek* két évfolyamában az 1840-es évek radikális társadalombölcselete (melyet többnyire utópista szocialista kategóriába sorolt a marxista eszmetörténet) kétségtelenül egyfajta baloldali jövőképnek minősíthető, s számtalan olyan remény és aggály megszólaltatója, amely a 20. század derekáig sem veszít aktualitásából. (Igaz, hogy húszharminc évvel később, de például Arany László is azon dilemmájának ad hangot – köztudottan ő volt a jelentős magyar szépírók közül közgazdasági tekintetben leginkább képzett gondolkodó –, hogy bármily igazságos és humánus is a szocialisták egyenlőséggel, nem tanácsos elfogadni, mert csak erőszakkal tartható fenn, tehát diktatúrához vezet, s mert az egyéni érvényesülés, meggazdagodás akadályozásának az a következménye lehet, hogy a

társadalom fejlődése lelassul, ami előbb-utóbb általános elszegényedéshez vezet.) Mindenesetre a 20. századi Magyarországon a Tanácsköztársaság kudarca, a trianoni katasztrófa után a Babits vezérelte *Nyugat*, s kiváltképpen a *Tanu* Németh Lászlója egy humanus, de életképes fejlődés (például „kert-Magyarország”) irányában tájékozódva mert az 1850-es évek (főképpen Keményék) erkölcscentrikus, nemzeti értékörzésre koncentráló közösség- és hagyományépítésére támaszkodni.

Tamás Anna kitűnő érzékkel emeli ki az *Életképek* máig érvényes dilemmáit. Például Ábrányi Emil *Drámairodalmunk s a színbíráló választmány* címmel úgy értékeli a művészet és a társadalmi folyamatok kapcsolatát, hogy kiáll a művek „társadalmi hasznosság mérlegen” történő megítélése mellett. Sőt: az osztályellentéteket a „nagyobb rész boldogsága” szempontjából értelmezi.⁷ Ugyanakkor maga Ábrányi sem fogadja el a forradalmi terrort. Sajátos logikával az *Életképek* szerzői szerint a francia romantikus dráma „borzalmasság”-ait a forradalmi terror rémtettei keltették életre.⁸ Ugyanakkor a lap az irányköltészet, a politikai elkötelezettség híve, amire okkal hivatkoztak a szocialista korszakban. Ezzel kapcsolatban az utókor akár úgy is vélekedhet, hogy az 1840-es évek európai publicisztikája megérteti a későbbi (20. századi) szocialista irodalomkoncepció születését, s előre vetíti ›korlát‹-ait is.

A *Szépirodalmi Lapok* szerzői között (természetesen) felbukkannak az *Életképek*ben publikálók is, igaz, a nemzeti katasztrófa, a szabadságtörekvések bukása folytán megváltozott értékválasztásokkal. (Az *Életképek*ben forradalmat váró, a tömegekben bízó Sükei például egészen más eszmék jegyében szólal meg.) Ahogy Egressy Gábor is határozottan utasította el a művészet ›öncélúság‹-át,⁹ s az ellentétekben fejlődés elvét vallotta (akár hallott Hegelről, akár nem). Vasvári Pál szintén baloldali radikalizmust vállal,

⁷ ÁBRÁNYI 1847. Idézi: TAMÁS 1970, 67.

⁸ TAMÁS, 67–69.

⁹ Uo., 105–107.

s még Bloch Móritz (a későbbi Ballagi Mór) is meg van győződve arról, hogy „minden nagy újjászületés a tömeg mozgalmának eredménye”.¹⁰ Hasonló módon nyilatkoznak majd sokan 1918 végén, 1919 elején, a vesztes világháború után, hogy aztán a baloldali népboldogításból, a tanácsköztársaságból éppúgy kiábránduljanak, mint az *Életképek* életben maradt szerzői Világos után.

Szilágyi Márton monográfiájából¹¹ lehetett ihletet meríteni ahhoz, hogy egy 18. századi témát miképpen lehet Németh Lászlóig „elvezetni”:

A Kazinczy-ellenességen fölépülő Kármán-kép ilyenformán természetesen módon kaphatott helyet a XX. század harmincas éveinek legnagyobb hatású kultúrkritikai víziójában, Németh László *Kisebbségben* című esszéjében, valamint egy ehhez kapcsolódó másik írásban is; a *Fantomok ellen* címűben megfogalmazódik egy ilyen ellentételezés [idézi Németh Lászlót Szilágyi Márton]: „Egy-egy író, írócsoport önkéntelen is elkészít ilyenkor magában egy modellt, amely szerint kultúránkat föl kéne építeni. Ilyenféle választás készült már 1795 előtt is Bessenyei–Batsányi–Kármán és Báróczi–Kazinczy irányában. De a magyar felvilágosodás fejét leütötte a hóhér.”¹²

Eszerint olyasfajta alternatíva volt ez – folytatja Szilágyi Márton – melyben az értékeesebb (a Kármán-féle) vereséget szenvedett politikai okokból, s a Báróczi–Kazinczy vonal győzött.

Szilágyi Márton nemcsak sajtótörténeti, hanem mentalitás-történeti, irodalomfejlődési monográfiával mutat példát, még ha a hangsúly önála nem a folyóirat történetre, hanem Kármánra és Pajorra helyeződik. Jómagam nem követhetem példáját, mert sem Pákh-, sem Gyulai-monográfia nem válik aktuálissá a *Szép-irodalmi Lapok* szoros vizsgálata miatt. Engem az tett kíváncsivá

¹⁰ Uo., 122.

¹¹ SZILÁGYI 1998.

¹² Uo., 89.

vonatkozó kérdésekre, hogy a nemzetet már-már életképtelenné tevő katasztrófák (a szabadságharc bukása, illetve a trianoni új határok közti létezés) miképpen sokszorozza meg (néhány szellemi kiválóság jóvoltából) a nemzet szellemi, irodalmi, de legfőképpen öndefiníáló és újfajta létezésre képesítő erejét. Már csak azért is éreztem indokoltnak (aktuálisnak?) ezt a néhány ívnyi elmélkedést, mert (mindenféle háborús vagy tömegvándorlási katasztrófák nélkül is) a 21. század harmadik évtizedében, de később is olyan »szétolvasztó«, rossz értelemben integráló tendenciák teszik (tehetik!) próbára a magyarságot, melyek időszakában valami kivételes szellemi és erkölcsi integráló erő segíthet, mint 1849, illetve 1920 után. Sem provokatív »túlönbizalom«, sem önfeladó »haszonulás«, hanem szívósan kitartó önmegőrzés, nemzetnevelő, s főképpen »nemzetemelő« szellemi és erkölcsi összefogás kívántatik, amely az 1850-es években, majd az 1930-as években meggyőző tudott lenni.

II. FÉLÉVES FOLYÓIRAT – ÉVSZÁZADOS TANULSÁGOKKAL: AZ 1853-AS SZÉPIRODALMI LAPOK

A lexikonszócikk tömörségével azt szokás tudni róla, hogy szépirodalmi és kritikai folyóiratként fél évet ért meg Pákh Albert és Gyulai Pál szerkesztésében. Páratlan irodalmi és gondolkodástörténeti értékei azonban nemcsak szerkesztőinek és ›dolgozó társai«-nak (Arany János, Erdélyi János, Kemény Zsigmond, Brassai Sámuel, Tompa Mihály stb.) szellemi és erkölcsi kiválóságából fakadnak, hanem azon (egyébként sajnálatos) politikai-közéleti körülményből is, hogy az országgyűlés, a megyei politikai élet ›szüneteltetése« folytán kulturális rendezvények, adott esetben irodalmi folyóiratok váltak a magyar nyelv és kultúra megőrzésének és szervezésének kizárólagos fórumaivá. Egyébként roppant nehézségekkel járt magyar nyelvű folyóirat alapítása és életben tartása, mivel (mint arra Miklóssy János rámutat) a birtokos nemességnek itthon és szabadon ›maradt« része vidéki jószágaira húzódott vissza. Ha olvasott, német lapokat járatott, úgy vélekedvén (és okkal), hogy azok szabadabban írhatnak, mint a magyar nyelvű újságok.¹ A címlapon a Lánchíd és Pest-Buda látképe egy (reményében) európai méretekben is számottevő nagyvárost idéz fel. A lap belső szerkezetében a laptükröt kettéválasztó vonal fölött sorakoznak nemcsak a vezércikkek, hanem irodalmi tanulmányok, versek, szépprózai darabok, alatta pedig a tárca (helyesebben a Tárca).

A lap messze előremutató kritikai, elméleti írásait a kortársak is méltányolták, de a sajtótörténeti szintézis is rámutat, hogy a Bach-korszak irodalmi folyóiratai az irodalomtörténet szempont-

¹ *A magyar sajtó története* 1985, 405.

jából szekunder jelentőségűek, kivétel csak a *Szépirodalmi Lapok*.² Igaz, van néhány folyóirat, mely a *Szépirodalmi Lapokkal* egy időben, rokon értékrenddel és eredménnyel igyekszik a Bach-korszak magyar kulturális, nemzetpolitikai erőinek integrálására. A *Divatcsarnok* és a *Hölgyfutár* említhető, s különösen a *Déliabáb*, mely a *Szépirodalmi Lapokhoz* hasonló felismeréseket, sőt instrukciókat vállal. Szerzői gárdája is nagy mértékben azonos: a szép-prózában Jókai, Kemény, Vas Gereben, Degré Alajos, a versrovatban Arany, Tompa, Lévy, Szász Károly. A *Déliabáb* »előre mutató« módon értekezik Shakespeare-ről: „Az első, s fő kellék Shakespeare dramainak érelmére az, hogy időre s éghajlatra ügyeljünk, mellyben személyei, legyenek azok a drama hősei, vagy mellék-személyei működnek. Csak a természetismerő Shakespeare tudá azt jól, melly levegő legüdvösb emberfajai mindegyikének.”³ Mintha a pozitívizmus szempontrendszere formálódna itt, akár-csak a műfajtörténeti dolgozatokban: „S ha történeti korból merít a költő: szükség, hogy beleélje magát a korba, mellyet megénekel, s tárgyától és népe szellemétől legyen át meg áthatva; úgy hogy e tárgytól vegye mintegy a formát, s eme szellemtől a színt, melly előmlik, s a hangot, melly uralkodik költeményén. Ez után indult nálunk Arany.”⁴ A műfajok meghatározásában is a *Szépirodalmi Lapokkal* rokon törekvéseknek ad hangot a *Déliabáb*: „Min-den nemzet csak addig él, míg szívvérének gyökere a nemzettesttel, a haza multjával össze van forrva, mig onnan táplálkozik.”⁵

Sőtér István pedig a *Nemzet és haladásban* (illetve a hatkötetes akadémiai irodalomtörténetben) a *Szépirodalmi Lapok*beli írásokhoz köti legfontosabb elvi következtetéseit, egyúttal a verses formában megjelenő kritikai, irányzatokat minősítő közleményeket is, kiemelve például Arany *A sárkány* című itt megjelenő versét. Az 1853-as időpont abból a szempontból is meghatározó, hogy bár vannak, születnek új értékek, de „az irodalom egésze még nem ta-

² Uo., 411.

³ – U – 1853, 160.

⁴ CSENGÉRY 1853b, 330.

⁵ KÖVÁRY 1853, 2.

lálta meg a maga útját”.⁶ Ez a félévnyi folyóirat (mindössze kilencszáz folyóiratlap) juttatja érvényre a nemes és színvonalas népiesség alaposan megindokolt elfogadását, meghatározó, össznemzeti funkcióját, még ha a drámában (Szigligeti) és a szépprózában (Vas Gereben) ez nem is lehet a lírával és a verses epikával egyenrangú.

Máig tisztázatlan a népiesség világirodalmi háttere. Méltán utalnak Burnsre, aki azonban mégiscsak 18. századi jelenség. S hiába hivatkozik Arany (joggal) elismerően Puskin meséire, mivel az 1850-es években minden ilyen analógia egy kissé anakronisztikus. Sőt: maga Arany is mind távolabbra kerül a *Toldi* népiességétől (a *Bolond Istókkal*, a *Katalinnal*), bár a Gyulai-féle kánon (melynek elvi megalapozását is a *Szépirodalmi Lapok*ban adja Erdélyi) »fékező« szerepe majd csak az 1870-es évektől válik nyilvánvalóvá. Aligha vonható kétségbe, hogy azért is indokolt a *Szépirodalmi Lapok* új szempontú és részletező tárgyalása, mert a 20. századra, a *Nyugat*-korszakra, Adyra, Kodály és Bartók szintetizáló életművére vonatkozóan is érvényes Erdélyi János okfejtése, aki a legfőbb feladatot abban látja, hogy a „velünk egy sorban lévő népszakadékok szellemirányát mindinkább szőnök bele műveltségünkbe”.⁷ (A szerkesztő e gondolathoz lábjegyzetet fűz: „Ezt már teszik Szerberényi Andor és Lajos; kik, magyarországi szláv népdalok fordításával készülnek gazdagítani irodalmunkat.”⁸) Pontosabban Kodály sem fogalmazhatta volna meg azt, amit Erdélyi János mond az idézett helyen, amikor olyan népi dallamról szól, „mi ha vegyszileg felbontatnék, úgy fogna mutatkozni, mint körülünk zengő s velünk egy állapotú népek dalainak hatványozott összesége; innen benne az a tartalom és kelet, melly maholnap a Duna völgyén uj, erőteljes harmoniának veti meg hangalapját”.⁹

Az is máig érvényes, ahogy Erdélyi *Magyar népi tündérmesék* című gyűjteményét ajánlva a szerkesztőség véleményét nyilvánítja a „népies” kritikátlan, erős minőségkontroll nélküli kultu-

⁶ SÓTÉR 1963, 121.

⁷ ERDÉLYI 1853b, 660.

⁸ Uo., [szerkesztői megjegyzés].

⁹ Uo.

száról: „Költészetünk olly korszakát éljük, midőn az ugynevezett népies műköltészet kinövésai ellenében szükséges minél többször a népi hagyományokra hivatkoznunk s oda, mint gyógyforrásra utalnunk a félrevezetett tehetségeket és izlést.”¹⁰ Egyébként a *Szépirodalmi Lapok* kronológiai és axiológiai ›mozgékonyság‹-ára jellemző, hogy amikor Kazinczy hagyatékából közlik a *Vas Laczit*, melyet gróf Majláth János német nyelven lejegyzett *Magyar népmeséiből* fordított le, akkor a népi tradíció ugyanazon hagyományozódási útját követik végig, amely majd a 19–20. század fordulóján a kultúra új, nemes és ›tősgyökeres‹ hagyomány alapját kívánja komolyan venni. Amikor tehát a magyar nemzeti kultúra, nyelv és művészi hagyomány megtartó erejére céloznak (s ez ekkor már több évtizede közszájon forgó nézet Herder óta), akkor Erdélyi János koncepciója szerint nem késett még el a magyar kulturális tradíció kontinuitásának biztosítása:

Ez, olly nemzetnek, melly ezer esztendő óta bir történetet csinálni mai helyén, nem lehetlen; sőt ugy hiszem, némileg teljesedve is van már a népi dallamban, mi ha vegyszéileg felbontatnék, ugy fogna mutatkozni, mint körülünk zengő s velünk egy állapotú népek dalainak hatványozott összesége; innen benne az a tartalom és kelet, melly maholnap a Duna völgyén uj, erőteljes harmoniának veti meg hangalapját.¹¹

Bármiféle ellenvélemény nélkül jelenik meg itt az a koncepció, mely Kodálynál, aztán az 1930-as években Németh Lászlónál a Duna-menti népek ›tejtetvériség‹-ében alakot öltve több éven át alternatívája lett mind a nácibarát jobboldaliságnak, mind a baloldali világmegváltásnak, a marxista világforradalomnak és proletár kultúrának. Fejezetünk címében azért utalhattunk ›évszázados‹ tanulságokra, mert (igaz, némileg epizodikusan, de) határozottan jelennek meg itt olyan gondolatok, amelyek a szá-

¹⁰ *Ujdonságok* 1853u, 743.

¹¹ ERDÉLYI 1853b, 660.

zadfordulóra, sőt a 20. század első évtizedeire válnak fenyegetően aktuálissá. Atádi Vilmos például (*Irodalmi ügy* címmel) valóságos kulturális antropológia jegyében elmélkedik arról, hogy mely régiók és értékrendek vonzásában élünk. Őszerinte nyilvánvaló, hogy évszázadok óta nyugatra tekintünk, hiszen intézményeink, erkölcsi életünk a nyugati kereszténység köréhez kapcsol bennünket. Bár ennél régebbi eredet és történelmi viszony köt kelethez. „Mig főként nyugatra, vagy olykor-olykor ábrándosan keletre [...] pillogatánk: azalatt szépen elfeledők, hogy köröttünk is volna nézni, vizsgálni, használni való.”¹² Hiszen azon népeket, amelyekkel egyazon haza levegőjét szívjuk, vajon ismerjük-e? „Csak annyiból, hogy ez szláv, amaz román stb. tehát egyedül külsőleg, Erdélyivel szólva, a dolog héját, nem egyszersmind belsejét, lényegét.”¹³ Atádi Vilmos jóserejű szavaira, félő, akkor kevesen figyeltek:

igen-igen sokat mulasztánk, midőn figyelemre nem méltatók egész helyzetünket, midőn a köröttünk mozgó, mienkétől külön, de történetileg, vagy tán együttlétünknel fogva vérségileg rokon hangu vagy színű életről tudomást sem akaránk venni, s ha olykor igen, csak szemrelobbantólag, ellenségesen, mi tulsó oldalon idegenséget szült, s mindkét részről gyűlöletté növelé az eltermészetlenülült indulatokat.¹⁴

Az 1849-es katasztrófa után lett volna ok ezeket a figyelmeztetéseket komolyan venni, amivel kapcsolatban aztán a kiegyezés látszólag biztonságot adó monarchikus megoldása után jóval kevesebb fogékonyság mutatkozott.

A népiesség mint a nemzeti költészet értékhordozója és egyedítője a *Szépirodalmi Lapok*ban még olyan irányzati összetételben szerepel, mely újszerűségével, frissítő, gazdagító erejével győz meg, s csak a '70-es évektől kezd ›kiszorító‹ szerepbe kerülni Gyü-

¹² ATÁDI 1853, 719.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

lainál. Ennek a későbbi ›beszűkülés‹-nek a *Szépirodalmi Lapok*ban élenkítő ellenjátéka a világirodalmi perspektíva és az elméleti-esztétikai igényesség és tájékozottság. Az előbbit szolgálja a sok-sok kitekintés Európa kulturális és tudományos életére, még ha különböző súlyú és értékű híradások is ezek. Gogol elbeszélését közlik, de hírt adnak arról is, hogy a kéziratok új ›eredményei‹-vel készül az új Shakespeare-kiadás vagy, hogy III. Napóleon a becsületlégió középkeresztjét adományozta Rossininnek (42. szám). Példaértékénél fogva hivatkoznak arra, hogy Olaszországban a tudományt „a legmagasb társaságban is többre becsülik minden czimnél”.¹⁵

Világirodalmi értékviszonyítások miatt támadások is érik a lapot, amelyekre a szerkesztők példás színvonalon válaszolnak:

Mi most is a költészetben a nemzeti irány hiveinek hiszszük magunkat és épen azért, nem tömjénezünk a népnemzeti elem czafrangjain, külsőségein rágódó költészetnek, sőt visszahatást igyekeztünk földidézni ellene s tiltakozánk, mintha a torzítás és izletlenség egyértelmű volna a magyar nép költői szellemével.

Mi most is azon véleményben vagyunk, hogy azok, kik bennünket azért, mert az idegen népköltészet és külföldi irodalomra némi figyelmet fordítánk, külföldieskedéssel, vádolnak nem tudják, mit beszélnek. Az idegen népköltészetek iránti érdek természetes következménye a hazai irántinak s analog új költői korszakunk azon mozgalmával, melly a mesterkélt, beteges és idegen helyett, természetes, ép és nemzeti elemeket keresett.¹⁶

Az akkor nemzetközileg általános körűen elfogadott, legmagasabb nivójú esztétikai tudományossággal való kapcsolattartást azzal is dokumentálni igyekszik a *Szépirodalmi Lapok*, hogy például a *Revue des deux mondes* 1852 decemberi számából fordítják le Gustave Planche *La poésie et la critique en 1852* című tanulmányát, mivel (mint a szerkesztő azt megjegyzi) irányadásul szolgál-

¹⁵ *Külföld* 1853q, 700.

¹⁶ *Befejezésül* 1853, 819–820.

hat „a saját irodalmi termékeink és íróink felett alakuló nézetekhez”.¹⁷ G. Planche Lamartine és Béranger mellett Victor Hugóról értekezik, mintegy önála a romantikában a modernség kezdeményeit is felfedezve: „Hugo Victor lyrai tehetsége, egészben véve, sem gondolkozástól, sem indulattól nem függ, hanem csupán a képzelettől, s hozzátehetjük, hogy az »Orientales« költőjének képzelete nem ölel át egyebet, mint a hangok és színek világát; az eszmék és érzemények csak második sorban állnak.”¹⁸ (Többkevesebb analógiával ennek nyomán – hamarosan – Vajda János költészetében is kereshették volna kritikussaink az „újszerűség” felé mutató jegyeket a romantikus szövegkezelésben.)

De nemcsak külföldi tekintélyek, hanem kitűnő hazai szakértők tudományos értekezései is jó irányba terelték (a lap közeli megszűnése miatt: terelhették volna!) az irodalmi közgondolkodást. G* [Greguss Ágost] *Észrevételek a komikumról* című írása a zavarólag ható ›összhangtalanság‹ mechanizmusából indul ki, s magyar és világirodalmi példákkal, közérthetően vezeti le a komikum változatait.¹⁹ A *Szépirodalmi Lapok* következetesen szóvá teszi az álnépies humor hamisságát, például a Vas Gereben által szerkesztett *Falusi Esték* kedélyeskedését: „Bizonyos aristokratikus leereszkedő színezet vonul el rajta, hasonló némi tekintetben ahhoz melylyel a hajdani teensur a tudatlan és önérzet nélküli paraszttal enyelegni méltóztatott.”²⁰ Ezt az ›ízlelést védő‹ igényességet is Erdélyi János „kelmeiség”-et támadó, tiszta ízlésre ösztönző differenciálása fogalmazza meg. Hiszen őszerinte is a modor és kedélyeskedő leereszkedés nem más, mint az igazi „népismeret” hiányából fakadó álságosság. Éppen azért a népköltészetből nemcsak költészetet nyerhetni, hanem igazi népismertet, „a krónikás, élet- és jellemfestő (például lakodalmi vőfél-

¹⁷ Szerkesztői megjegyzés in PLANCHE 1853, 691.

¹⁸ PLANCHE 1853, 694.

¹⁹ G* [GREGUSS] 1853b. Törő Györgyi az idézett írást – tévesen – Kazinczy Gábornak tulajdonítja; lásd Törő 1958, 423.

²⁰ *Ujdonságok* 1853x, 828.

versek csak is olyanok lelik helyöket a gyűjteményekben”.²¹ Nép-költészen csak olyan költészet értendő, mely „mind a mellett hogy iskolátlan tömegből támadott, megüti a műbecsi mértéket”.²² A kelmeszerűség pedig külsőségekre vonatkozik, amely nélkül a népdal lehet értékes és originális abban az esetben is „habár szokás, tájszavak, élet távolról sincsenek is benne megénekelve”.²³ (Ezek az érték-szembeállítások is elevenek maradnak a két világ-háború közötti irodalomszakaszunkig.)

Hasonlóképpen (ugyanezen tanulmánynak egy másik pontján) a nemzetkarakterológiai önmegismerés szempontjai is megjelennek, ami majd a szellemtörténet korszakában jut nyomatékos szerephez. Erdélyi fogalmazása pontos és időtálló: „másod rangu nép, minő mi is vagyunk, rendesen más nagyobbak védelme alá siet, mignem, igen könnyen lehető, hogy rabul esik izlésben, véleményben”.²⁴ Tanulni lehet, sőt kell a fejlettebb irodalmaktól – folytatja Erdélyi János – de „belőle foglalni lehetlen; vagy ha lehet is, az inkább veszteségnek mondható”.²⁵ Példaként a római költészetre utal, mely inkább csak eltanulta, ismételte a görögöt.

A folyóirat figyelme azonban nem korlátozódik az irodalom-ra. Szinte minden lapszámban foglalkozik zenei híradással, sőt kritikával is, de a magyar festészettel is, tárgyilagos értéktételek szellemében. Dicsérnek például egy tárlatot (Markó, Molnár, Borsos képeit kevésbé), majd következik a művészetek természetének és értékeinek összevetése. „Meg kell vallanunk, a mi festőink a compositióban sokkal alább állanak költőinknél. Arany epicus felfogását, Katona drámai alkotásait távolról sem találhatni föl a magyar festészet remekeiben.”²⁶ Egy bizonyos: a »külföldre kitekintés« mindig elgondolkodtató. Abban az esetben is, ha világgépi, vallási szempontok befolyását érzékelik például a lappok eseté-

²¹ ERDÉLYI 1853b, 662.

²² Uo.

²³ Uo., 664.

²⁴ Uo., 660.

²⁵ Uo.

²⁶ Cs. [CSENGERY?] 1853, 818.

ben, akikről azt „mondják, hogy a szent-írás terjedése sok nemzeti bünt enyésztetett el”.²⁷ (A hír előzménye, hogy Oroszországban 27 különböző nyelven és »szójárás«-on jelent meg a Biblia.)

Az utolsó lapszámok (sajnálatos módon) a folyóirat megszűnésére utalnak, például a tárcarovatban: *Zenepolemia (Canus búcsuszava)*.²⁸ Pákh és Emich (kiadótulajdonos) már a 49. számban bejelentik, hogy július 1-jétől a *Szépirodalmi Lapok* megszűnik. Egy darabig abban a reményben nyilatkoztak, hogy 1853 őszétől folytatódhat a kiadás, de a kiadóval mégsem sikerült megállapodni. A szerkesztők nem tudhatták (legfeljebb sejtették?), hogy a lap kiemelkedően fontos szerepet vállalt. Arra vonatkozóan különösen nem lehettek elképzeléseik, hogy a *Szépirodalmi Lapok* olyan nézetek és értékkonfliktusok képviselőjét vállalta, ami páratlan egyediségét biztosította. „Rangosabb szerzőgárda ritkán csoportosult még magyar folyóirat körül.”²⁹ Ezt a *Budapesti Szemlé*ről olvashatjuk a sajtótörténetben, de ugyanennyi joggal elmondható a *Szépirodalmi Lapok*ról is. Sőt, bizonyítani lehetne, hogy az előbbi értékei túlnyomó többségében az utóbbiban már fellelhetők.

Az első szám *Kazinczy Ferencz (Bevezetésül.)* című (bár nincs alatta név, de aligha írhatta más, mint a szerkesztő Pákh Albert, bár akadt, aki Gyulainak tulajdonította,³⁰ viszont mindenképpen a szerkesztőség álláspontját képviselő) programadó írása,³¹ sőt már a címlap hátoldalán megjelenő *Előfizetési fölhívás* irodalmi és művészeti folyóiratot hirdet, s tartalmát így jellemzi: „Értekezések tudományos és művészeti tárgyak felett”.³² Nyilván tisztában voltak azzal, hogy versek és novellák vonzzák az olvasók szélesebb rétegeit, de szelleműs értekezéseket is ígér a lap „a természet, történelem s emberélet köréből”.³³ (Ez utóbbi lehetett – és volt is – biológiai és szociológiai

²⁷ *Külföld* 1853d, 95.

²⁸ CANUS [BRASSAI] 1853d.

²⁹ *A magyar sajtó története* 1985, 488.

³⁰ PAPP 1935.

³¹ *Kazinczy Ferencz* 1853.

³² EMICH-PÁKH 1853, 2.

³³ Uo.

megközelítésben.) A *Tárcza* a társas élet, a színház, sőt az Akadémia figyelemmel kísérését ígéri, s bár sorrendben a hatodik helyen tesz említést a „külföldi szépirodalmi s művészeti újabb jelenségek folytonos és tanulságos napló”-járól, nyilvánvaló, hogy ebben a tekintetben tesz nem csekély erőfeszítést az „európai szint” szemmel tartására. Akárcsak a legkiválóbb magyar írók, költők szóhoz juttatására: „Szépirodalmi íróink egy része hallgat, vagy nem szól olly hangosan, mint tőlök várni szoktuk. Iparkodni fogunk őket megnyerni.”³⁴

Az 1849-es katasztrófa után tehát a *Szépirodalmi Lapok* az a fórum, amely – ha félévnyi terjedelemben is, de – szinte mindent megszólaltat (amit és ahogy lehet) a legsürgetőbb tennivalók dolgában. Ennyiben a *Budapesti Szemlének* mintegy példaadó elődje. A kíméletlen megtorlás közvetlen időbeli közelében hangja mindig óvatos, de igazmondó. A legkülönb szépirói és kritikai erők megnyerése példátlan eredmény, ahonnan egyenes út vezet az 1850-60-as évek gazdag és szélesebb lehetőségű kibontakozása felé. És sok évtized után is érdemes példa, hiszen érvényességét a 20. században sem veszítő nemzetpedagógiai, művészi, kritikai eszméket és eredményeket produkálva olyan tradíciót jelent, melyet fel nem eleveníteni súlyos mulasztás volna.

A szerkesztők példás érzékkel indítják lapjukat Kazinczy nevével, s ezzel olyan analógia segítségével szólnak, mely mindenki számára erőteljesen imperatív. 1785 őszi szavait idézik:

Ah messze, igen messze estünk attól a fényességétől a dicsőségtől, mellynek arany hajnalát kevéssel ezelőtt még virradni láttuk. De a sopánkodásnak nincs semmi haszna. Töröljük meg elázott szemeinket, gyűljünk össze a muzsák oltáránál: esküdjünk együvé és isteni eredetünkbe bízva, egész szabadsággal haladjunk elébb azon az uton, a mellyről se csalogatás, se szidalom nem tántoríthat el.³⁵

³⁴ Uo.

³⁵ Kazinczy Ferencz 1853, 3–4.

III. MŰFAJOK MUNKAMEGOSZTÁSA ÉS A KANONIZÁLÁS DINAMIKÁJA

(A Szépirodalmi Lapok – egy új értékrend rögzítője)

A *Szépirodalmi Lapok* tárcaírója (Canus [Brassai Sámuel]) nem ritka, ám egyértelműen kerülendő feszültséget tesz szavá: „Nem egyszeri vitatásra adott alkalmat azon jelenség, hogy a közönség és a kritika ítéletei egymástól eltávoloztak, sőt olykor merő ellentétbe is léptek át.”¹ Ami egyértelműen arra vonatkozik, hogy az ún. közönség (a szélesebb értelemben vett olvasók) véleménye sajnálatos módon tér el a »tanult« ítések, esztéták (sok esetben maguk is kiváló belletristák, mint Kemény vagy Gyulai) ízlésben és tudományos jártasságban élen járó minőségi kritériumaitól. Ha pedig (mint erre többen nyíltan céloztak ekkoriban) a politikai és alkotmányos jogaitól megfosztott nemzet számára a nyelv és a kultúra megőrzése és ápolása marad működési tétel, akkor sokszoros a felelősség, hogy a megbízható ízlés és megalapozott kritikai pártfogolás vagy elmarasztalás egyértelmű támpontokat nyújtson a közönség számára. E korok feletti módon érvényes mechanizmust a cenzúra sem korlátozta, hiszen egyértelműn szakmai, ízlésbeli vita tárgyát képezvén még belelátni is csak több áttétel jegyében lehetett politikai tartalmakat.

Hogy a *Szépirodalmi Lapok* szerkesztőjét (s közeli munkatársait) kiemelten foglalkoztatta ez a kérdés, abból is kitűnik, hogy az 5. szám címdalán a *Nyílt levelezés* rovat (talán éppen a címdalón feltüntetett felelős szerkesztő, Pákh Albert) nyomatékosan foglalt állást: „Kell, hogy a »csupa nádverő, eketartó, kazal- s asztagrakó népség« között is a tudományok emberei kivívják az illető helyet s ne legyenek »csak annyi, mint háztetőn a kémény, mely legmaga-

¹ CANUS [BRASSAI] 1853c, 324.

sabban áll ugyan, de még sem nézi senki». ”² Természetesen legelső sorban a népiesség ügye kerül szóba, amit nemcsak Petőfi népszerűsége (és hősi halállal megpecsételt mártíromsága) tesz kényes kérdéssé, hanem a Petőfi-epigonok ›larmája‹ is, de legfőképpen az, hogy a 40-es évek derűs (nem egyszer naiv) demokratizmusa éppen nem minősíthető aktuálisnak egy majdnem mindent ellenkezőjére fordító korszakban. A ›petőfieskedők‹ ellen már a *Pesti Röpívek*ben fellépett Gyulai. Erdélyi János „kelmeiség”-nek nevezi a tájköltészet vadhajtasait (*A népköltészet körül*), Pákh Kaján Ábel néven csipkelődik. Ugyanakkor Gyulai a nemzeti költészet termékenyítőjének, sőt alapjának tartja a népiességet. Miközben az olvasó közönség nem „nőtt még fel” a *Szépirodalmi Lapok* színvonalára, mely olykor szenvedélyesen támadja Lisznyait, Szelesteyt, Tóth Kálmánt, „akiknek népszerűsége a Petőfiével vetekszik.”³

A *Szépirodalmi Lapok*nak a kezdetektől bátran vállalt hivatása ez olyannyira, hogy már a legelső lapszámban a *Kazinczy Ferencz (Bevezetésül)* című írás is összefüggésbe hozható ezzel. Roszszallja „lyrai költészetünk jelen állapotát”-t, amely „büneit” a népiesség varázsával akarja fedezni. Kazinczy (folytatódik a ›beköszöntő‹ írás) a „műgond, csin és formatisztaság” ›bajnoka‹, akire hivatkozva nemcsak a petőfieskedőket lehet támadni, hanem egyfajta klasszicizmus igényét jelenteni be, kifogásolva a „csalfa természetiességet”, „mellyet bátorság és eredetiségnek nevezgetnek”. A program oly markáns és lényeglátó, hogy érdemes idézni:

teljes hivei vagyunk azon reformáló mozgalomnak, mit költészetünkben Petőfi, Arany és Tompa, széptanunkban Erdélyi kifejtettek, mert látkörünk szélesedett és költészetünk inkább vissza-lön vive valódi és szilárd alapjára, de elérkezettnek hiszszük az időt visszahatást idézni elő kinövései ellen, mellyek hova tovább botránynya fajulhatnak.⁴

² *Nyílt levelezés* 1853, 65.

³ *A magyar sajtó története* 1985, 430.

⁴ *Kazinczy Ferencz* 1853, 4.

És Pákh valóban a leginkább elvi, s a leginkább ›apró‹ alkalmakat is megragadja arra, hogy a bevezetőül megnevezett célt szolgálja. (Az *Ujdonságok* rovatban például ilyen hírt közöl: „Tóth Endre válogatott költeményeit kiadni szándékszik. Nem sokára előfizetési ivateket fog kibocsátani. Üdvözljük a válogatott epithetont.”⁵) Vagy egy másik példa: *Boritékra való* címmel minden bizonnyal fiktív költőtől közöl Petőfit követő népies klapanciákat, hogy nevetségessé tegye az ilyen természetű közleményeket.⁶ Néha aztán némi tapintatlanság (vagy ›olvasó‹-ja részéről túlérzékenység) oda vezethet, hogy azok is ›magukra veszik‹, s általában a népiesség támadásának, kigúnyolásának tekintik Pákh megnyilatkozásait, akikre Pákh egyáltalán nem gondolt. Kazinczy Gábor a *Szépirodalmi Lapok* február 3-i 10. számában A. B. C. álnéven írt levelet, amire Pákh válaszolt, s amit Arany oly rossz néven vett, hogy visszakérte verseit a laptól. Az kétségtelen, hogy Kazinczy Gábor (A. B. C. ex-táblabíró aláírással) eléggé ›körmönfont‹ módon nyilatkozik a *Szépirodalmi Lapok*ban, amelyet egyébként a sajtótörténet (személy szerint Miklóssy János) a Bach-korszak legrangosabb irodalmi orgánumának nevez.⁷ Először is: a magyar kultúra hivatását abban látja, hogy a polgárosodást közvetítse „a művelt nyugot és a barbar kelet között”,⁸ azonban a *Szépirodalmi Lapok* nem kellően válogat:

Itt a vidéken, a pagonyokban, de biz önöknél is ott a kövezen, sok pinty, csiz s efféle hangicsál; hadd hangicsáljon a maga contentumáért, de – meglássa – hogy önnek egy garasányi auctoritása sem lesz szemünkben (s ha itt nem, vajjon hol lesz?) ha ön még meg is invitálja a helyett, hogy amugy isten igazában közējök durrantana.⁹

⁵ *Ujdonságok* 1853a, 44.

⁶ *Boritékra való* 1853, 463.

⁷ *A magyar sajtó története* 1985, 427.

⁸ A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853c, 158.

⁹ Uo.

De bármennyire is „szeretjük »özvegy fátýolában« is e szép hazát”¹⁰ (folytatja), azért nem kell mindenbe beleszeretnünk, ami itt megterem. „A kóró nem rózsa azért, hogy a Hortobágyon nőtt.”¹¹ Pákh *Nyílt válasza* szerint öneki nem sok lehetősége van az »el-szabadult« versírók megfékezésére, mert őhozzá nem is fordulnak, van nekik terük elég. „S a ki legerősebben énekelte a kutágot, legtöbbet emlegette a csárdát s legmagasabban uszott a délibábal, csikóval, pipával, cigánynyal, szürrel és bundával – az volt a legény. Szegény Petőfi, ha láttad volna, minő mezitlábakkal léptek a te szentélyeidbe!”¹² Nagy kérdés viszont: igaza van-e Pákhnak abban, hogy a külföldi fordítók nem minden nehézség nélkül próbálják idegen nyelven visszaadni, „e csoda dolgokat tálalni fel pusztát soha nem látott közönségeiknek”.¹³ Hiszen hazai viszonylatban: a Cooper-regények vagy a *Tamás bátya kunyhója* népszerűségének, sikerének ártott-e az, hogy a magyar olvasóknak távoli, egzotikus tájakat és nálunk teljességgel ismeretlen viszonyokat kellett »elképzelni«?

Pákh cikke – mint láttuk – nem kizárólag a népies költészet közhelyeire mutat rá, hanem általában is az eredetiség hiányára, mindenféle színvonaltalanságra. S ennek a helyzetnek az orvoslását nem is várhatja mástól, mint valamiféle nemzeti sajátosságok, eszmék és formák vonzerejétől. Amihez a hazai tradicionális értékek, s a külföldi inspiráció egyaránt nélkülözhetetlen. Egyébiránt közelebbről vizsgálva Pákh írását valóban furcsállhatjuk Arany megsértődését, illetve azt, ahogy ezt az »incidens«-t a szakirodalom értelmezte. Sőtér is érthetetlennek tartja, hogy Arany miképpen vonatkoztathatta magára Pákh véleményét, s február 6-án kelt levelében miért kérte Pákh-tól, hogy ne közölje az ő „meztlábás” verseit. „Bizonynal számolnunk kell Arany beteges gyanakvásig csigázott érzékenységgel is, hisz annyi jelét adta már, hogy valamely ártatlan és célzat nélküli szót vagy mondatot

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² ПÁКН 1853, 159.

¹³ Uo.

ellene irányzott »köpeny alatti bökésnek« képes felfogni.”¹⁴ Nos, Arany Nagykörösön datált levelét egy kissé más (Sőtérétől eltérő) jelentéssel felruházva is lehet olvasni. Már a megszólítás („Barátom Albert”) sem utal kiengesztelhetetlen ellenérzésre, majd a következőkben is világossá teszi, hogy ha Pákh írásában nem a gyenge költemények, hanem általában a népies modor vagy elv „ellen készül a harcz és háború [...] már akkor nem tudom, mit keresek lapod mellett [...]”.¹⁵ Ezután következik a sokat idézett okfejtés a *Rozgonyinéről* (melyet a skót balladák hatásával hoz összefüggésbe). Végül az ő „mezitlábas” versei közlésének elhalasztását kéri, s még az utolsó, leplezetlenül bántónak szánt mondat is barátságáról biztosítja Pákhot: „Ha lesz versem, mit elég dagályosnak hiszek arra, hogy kiadhasd, majd felküldöm addig is fogadd baráti jobbomat!”¹⁶ De nemcsak ez szól amellett, hogy Arany a legkevésbé sem akart szakítani Pákhkal, s hogy egész védekezése és támadása nem nélkülöz bizonyos önironikus hangnemet, hanem (bizonytalán más tényezők mellett) az is, hogy Ercsey Sándornak szóló, március 2-án kelt leveléből emelhető ki a következő passzus: „A »Szépirodalmiak« igazán mondod, nem rossz »lapok« volnának, de nehezen élnek meg. Ha májust elérhetik, akkor majd csak virulásba jönek, most alig 2–300 előfizetővel tengenek.”¹⁷ Ily módon (a megbecsülés és a jóindulatú aggodalom hangján szólva Pákh folyóiratáról) fogalmaz nem igazán szakmabeli számára, nyilvánvaló tehát, hogy nem neheztel Pákhra (amiképpen a szakirodalom vélekedett), amiben annak is része lehet, hogy Pákh postafordultával (február 9-én) mentegetőző levélben biztosítja arról, hogy nemcsak az ő műveiről, hanem az irányról is („melyet te követsz”) magas véleménye van. (Az is eszébe juthatott Arany-nak, hogy annak idején milyen csúfondáros verset írt Pákh Pe-

¹⁴ SÓTÉR 1963, 115.

¹⁵ ARANY 1853b, 169.

¹⁶ Uo., 170.

¹⁷ ARANY 1853c, 181.

tőfiről,¹⁸ amiért Petőfi tartósan meg is haragudott rá, holott Pákh mindvégig igen nagy véleménynyel volt Petőfi tehetségéről.)

Látszólag személyi ›villongások‹, sértődések jelentik a *Szépirodalmi Lapok*hoz kapcsolódó vitákat, valójában roppant súlyú választások és definíciók köszönhetők ennek a félévnyi folyóiratnak. Születnek értékes alkotások, remekművek is, s eközben az irodalmi törekvések, műfajok keresik a maguk értégyarapító tájékozódását. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá válik, hogy a népiesség nem tudja áthatni az irodalom egészét, minden műfaját. A 20. század első felében is lesznek ilyesfajta ›egyetemesítő‹ törekvések Móriczcal, utóbb Tamásival, Sinkával, Erdélyivel, Nyíróvel, bizonyos tágitással József Attilát, sőt Szép Ernőt is idevonva stb. Ennek integrálására sokan Németh Lászlót érezték alkalmasnak (őneki magának nem volt ehhez kedve, hiszen a népi írók egy része éppenséggel nem rokonszenvezett vele). A 20. század első (s némi-
leg a második) felében azonban a szelekció nem történt meg azzal a szigorral, mint a petőfieskedőkkel szemben, s ebben nem csekély érdem tulajdonítható a *Szépirodalmi Lapok*nak. A népies hagyományt legnemesebb formában Petőfi, Arany és Tompa művelte (mint ezt Pákh nem egyszer hangsúlyozta), de a népies költészetnek is volt kevésbé invenciózus, viszont nem giccses, nem epigon változata, amit a *Szépirodalmi Lapok*, később a *Budapesti Szemle* nemcsak megtűr, de szívesen is fogad (Gyulai Pál, Lévy József, Szász Károly). Ezzel a ›többszintű‹ gazdagsággal ellentétben az 1840-es, 1850-es években Szigligeti népszínművei és Vas Gereben a népies prózában viszonylag erőtlen próbálkozások. Nagy európai példák sem igazán segítenek ebben. Hiába szeretik és emlegetik Burnst, sőt Goethe ilyen irányú vívmányait, a 19. század derekán hiába utal Arany Puskin népies ízű meséire, Európa-szerte másfelé mutatnak már az igazi újdonságok. Hasonló folyamat a 20. századi magyar irodalom fejlődésrendjében: hiába vannak népi jellegű inspiráló példák (Lorca, Jeszenyin), az igazi felzárkózás (T. S. Eli-

¹⁸ Pákh Albert K. Á. [Kaján Ábel] álnéven jelentette meg *Csont* című versét. K. Á. [Pákh] 1847.

ot és mások asszimilálása nélkül) hiányérzetet kelt. Minden esetre a *Szépirodalmi Lapok*ban (a későbbiekben szóba kerülő módon) Kemény, Erdélyi és mások sikeresen, egy későbbi kanonizáció esélyével küszködnek a nemzeti (népi) és az európai szintetizálásával. (Sőtér ideál és reál kiegyenlítésére futtatja ki ennek a 20. század derekáig ható kettősségnek az értékgyarapító jellegét.¹⁹)

Nyilvánvaló, hogy több korszak, másféle irodalmi értékvalasztási kényszerek mutathattak (mutattak is) analógiákat, de ekkor (és éppen a *Szépirodalmi Lapok*ban) jelenik meg Arany János verse, *A sárkány*,²⁰ s meg is születik egy olyasfajta kiegyenlítődség, mely nemzetkarakterológiai, politikai, művészi értékegyeztetéssel valamiféle „nemzeti klasszicizmus” irányába visz, Horváth János szintetizáló koncepcióját előlegezve. A világosi katasztrófa, a magyar államiság szüneteltetése olyan erő- és értékkoncentráció igényét sugalmazza, mely az Arany–Kemény-féle kiteljesedést foglalja magába. Akik a *Szépirodalmi Lapok*ban ilyesfajta szintézis irányában keresik megelőző korok ambícióinak betetőzését, tulajdonképpen nemcsak irodalomban gondolkodnak, hanem egy fenyegetett helyzetben lévő nyelv és kultúra fennmaradásának feltételei lebegnek szemük előtt. Tehát nem esztétikai, irodalmi koncepció ez pusztán, hiszen „magja egy karakterológialag meghatározható élmény, egy ember- és nemzeteszemény”,²¹ melyet Arany, Kemény és Gyulai életműve alapján nevezett Horváth János „nemzeti klasszicizmus”-nak, ami olyan magyarság- és emberideál, melynek kulcsszavai: érett nemzeti öntudat, erkölcsi komolyság, önálló és gyökeres magyar ízlés, erkölcsi megfontolás, valóságérzék, józan értelem, tudatossá művelt nemzeti akarat.²²

*

¹⁹ Lásd SÓTÉR 1963, elsősorban a 608–688. lapokon.

²⁰ ARANY 1853a.

²¹ BARTA 1976, 8.

²² Uo.

A *Szépirodalmi Lapok* nyomatékos rokonszenvvel viseltetik a folklór iránt. A figyelem kiterjed a TÁRCZÁ-n belül a *Zenészet* híradásaira is:

Nem csak általában honi művészetünk méltánylása, hanem egy tiszteletre méltó nagy munka belbecse is ösztönöz, hogy a Mátray Gábor ur által rendezett s kiadott magyar népdalgűjteményről szóljunk néhány szót, mellynek első füzeté, zongorára alkalmazott dallamokkal, magyar s német szöveggel már több héttel ez-előtt került ki sajtó alól.²³

A beszámoló táncokra is kiterjed, sőt az olyan operákra is, amelyek a magyar múlt (valószínűleg csak elképzelt) elemeinek feldolgozásával valamiféle hagyományélesztés (-teremtés?) alkalmát jelentik: „A »kézfogó« nemű új magyar társas tánczhoz a jelen farsangi vigalmak emelésére ismeretes hangszerzőnk, Thern Károly zenét szerzett, melly éppen most jelent meg Rózsavölgyinél. Ugyanitt jelentek meg a »Kunok« című operának legkedveltebb dalai, zongorára alkalmazva Doppler Károlytól.”²⁴ Ezen nyomatékos érdeklődésnek a tanúsítója a 34–35. szám élén *A székely népköltészetből* című közlemény, mely Kriza János gyűjtéséből hoz ekkor szenzációszámba menő mutatóanyagokat: *A párnástáncz-dal*, *Mókustáncz*, *Háromszéki dal*, *Fejér-Nyikó melletti népdal (Változéka egy csángó népdalnak)* stb.²⁵

Kiemelt fontosságú ebben a tárgyban Erdélyi János azóta is sokat idézett írása a *Népköltészet körül* két részletben a 42. és a 43. szám elején. A Horváth János által kiemelt nemzetkarakterológiai nézőpont már az első közlemény élén megjelenik, amennyiben a magyarság életrealitását látja bizonyítottnak abban, hogy új, még hozzá saját múltjából ősi elemeket képes felvenni, saját életét gazdagítani.²⁶ A következő folytatás abból indul ki, hogy „a népköltészetben egy tömeg érzelmvilága mutatkozik, mintha egyetlen személy vol-

²³ F.... 1853, 41.

²⁴ Uo., 42.

²⁵ KRIZA 1853.

²⁶ ERDÉLYI 1853b, 659.

na”.²⁷ Egy grönlandi ›halotti népdak‹-t idéz, melyben elválnak a költői és a népszokási elemek. A szokások ily módon sajátos szint adnak a népköltészetnek, de ha ezek túlsúlyra jutnának, akkor „csak mint nép- s tájismeai adalék bírhatná figyelmünket”.²⁸ A magyar népdalok fontos jellemzőjének véli a festőiséget, a színek pompáját, a természeti képeket: „és mi, hagyományos előszeretettel örülve keleti fajul tartatni, az elsorolt jellemvonásokat így fejezzük ki: az a keletiség!”²⁹ Ennek kapcsán (sűrűn hivatkozva a svédekre) oda konkludál, „hogy irodalmunkba talán legsikeresebb volna egészen átelles művészeti világból kölcsönözni új elemet s irányt; s ez az éjszaki, vagy a skandináv népköltészet tanulmányozása volna”³⁰ – ennek kapcsán örömmel konstatálja Hunfalvy Pálnak éppen a *Szépirodalmi Lapok*ban megjelent *Kalevala* ismertetését.³¹

A lap figyelme azonban a költészet több más témájára és művészi megoldására is kiterjed. *Sajánszky Antal vallásos költeményeiről* szólva elég kényes kérdést érint a (1000. jelű [Gyulai Pál]) szerző, hogy ti. az újabb magyar költészetben ritka esetben sikeres ez a tematika, holott régebben nagyon is az volt Zrínyitől kezdve: „Mi erőteljesen, áthatón szólalnak meg, éppen mint az orgona megrázó sohajtásai s a szentegyház boltíveiként mi fönséggel emelkednek ég felé.”³² Joggal történik itt célzás arra, hogy Dávid zoltárainak régebbi fordításai sikerültebbek, az újabb vallásos költészet pedig mintha némi gyengélkedés jeleit mutatná: „Bizonyos fagyos ájtat vonul át rajtok, melly nem vérből forrt érzés hangja; épületes kegyes eszmék rimekbe szedve költői felfogás és alakítás nélkül. A fej előre kigondolt reflexioi át nem járva a sziv melegétől [...]”³³ Való igaz, még Tompa (és Arany) vallási élményt megszólaltató, nem nagyszámú költeménye is egy megelő-

²⁷ Uo., 675.

²⁸ Uo., 676.

²⁹ Uo., 677.

³⁰ Uo., 679.

³¹ Uo., 678–679.

³² 1000. [GYULAI] 1853, 496.

³³ Uo.

ző korszak felvilágosult (majdnem racionális) kálvinizmusához csatlakozik, s az »új vallásosság«, mely a lírában Baudelaire-től datálódik, s ki fog szélesedni a francia, orosz stb. szimbolizmusokban, nálunk elsőül Reviczky-nél kap hangot. A nemzeti klasszicizmus (Horváth János – diszkrétén – alig szól erről) világképi és etikai rendszerében sem kap nyomatékot, s igazán nagy erővel (és tehetséggel) Ady vallásos lírájában teljesedik ki, oly módon azonban, hogy egyfajta 21. századi szintézis részévé is elsősorban Makkai Sándor könyvének³⁴ köszönhetően nyeri el méltó helyét.

A tanulmány, s a (Petőfi kiadatlan verseivel gazdagodó) líra rovat mellett a *Szépirodalmi Lapok* szépprózája inkább dilemmák, semmint kimagasló eredmények, ámbár előre is mutató választási kényszerek exponálásával járul hozzá egyfajta szintetizáló összképhez. Az európai regényt a lap máig érvényes értékrend jegyében kíséri figyelemmel, Dickenst, George Sandot, Turgenyevet, aztán a tengeren túlról Coopert, az ekkor hihetetlen népszerűségű *Tamás bátya kunyhóját*. A különböző »apró« hírek is azt mutatják, hogy a *Szépirodalmi Lapok* érzékeli a széppróza európai olvasottságát és presztízsnövekedését (Dickensnek olyan tekintélye van, hogy Anglia „legelső lordjai” tisztelik meg látogatásukkal³⁵). A »hírek« azt is mutatják, hogy Thackeray-t is elsőrangú írónak tartják (a *Hiúság vására* magyar kiadását ígéri a *Regénycsarnok*), ellentétben a roppant népszerű franciákkal: „Dumas és Sue tehetségét kétségbe nem vonja senki, de legkedvenczebb regényeik csak fényűzési divatcikkek, mikért ma öljük egymást, hogy holnap, az újdonság érdekének multával egészen elfelejtjük”, miközben a „solid angol [...] mindenek előtt házi tűzhelyét, családját, s vidám Ó-Angliáját szereti s csak azon könyveket s regényeket kedveli, mellyekben élethű rajzát találja önmagának”.³⁶

E tárgyban (természetesen) Kemény Zsigmondnak itt megjelenő (s aktualitását máig sem veszítő) terjedelmes tanulmánya az irány-

³⁴ MAKKAJ 1927.

³⁵ *Irodalom* 1853b, 63.

³⁶ Uo.

adó. A regényt ugyan ő is „szabálytalan” alakúnak, a helyzetek és jellemek rajzában azonban páratlan lehetőségű műfajnak tartja, bár leírását azzal indítja, hogy az intellektuális többlet az erkölcsi érték ›mínusz‹-a járul: „Korunk láthatárán sok világosság s kevés meleg van.”³⁷ Kemény pontosan látja az új (ekkor újnak minősülő) társadalmi, gondolati és lélektani analízisre képes regény fontosságát: „a legkedveltebb regények épen a társadalom sebeinek föltárásával, és a hibás közjogi intézmények megdöbbszentő eredményeinek leleplezésével foglalkoznak, s gyakran olly sikerrel, hogy a művészigleg visszatükrözött részletek által a kedélyekben és a gondolkodás-módban, forradalom idéztetik elő”.³⁸ (Ő maga erre leginkább a *Ködképek a kedély láthatárán* című regényében adott példát.) Részletező, konkretizáló elemzést egyébként nem nyújt, holott ekkor már magyar kíséret is akadt arra (Eötvöstől a *Magyarország 1514-ben*), hogy a jelennek szóló bölcséleti távlatba kerüljenek történelmi témák.

A regény műfajtematikájáról a következőkben esik szó: „Lefesthetik a munkás osztály viszontagságait, a gyárak és műhelyek homályába takart szenvedések alakjait és a nyomort, az elsatnyulást, az éhhalált, a prostitutiót, a bűnt, melly az olcsó bérért is elég munkát nem leő tömegek osztályrésze.”³⁹ Kemény a folytatásban a regény újszerűségét abban ismeri fel, hogy legfőbb témája és szervező elve az idő:

Másokká csak azért leszünk; mert láttunk, mert tapasztaltunk, mert éltünk. Fogékonyságunk a napok haladása és az apró élmények által veszt vagy nyer, és izleteinkkel, vágyainkkal, tanulmányainkkal, sőt a körrel együtt, mellybe lépünk, egész lényünkbe lassanként idegen sajátságok mennek át, hogy a jellem organicus részeivé váljanak, mint a testben a táplálék.⁴⁰

³⁷ KEMÉNY 1853a, 83.

³⁸ Uo., 87.

³⁹ Uo., 100.

⁴⁰ Uo., 116.

A jellemrajz részletezése és a szociális viszonyok taglalása olyan ›körülmenyesség‹-hez vezethet, melyet az a tényező enged meg, hogy a drámával szemben a szereplők lehetnek passzívak. Kemény megállapításai egyébként sok tekintetben máig érvényesek:

Miután némelly regény óriás hatást gyakorolt a kedélyekre és képzelődésre; miután főleg az irányregények által támasztott lelkesedés Európa mivelt s félmiveltségü országaiban folytonos emelkedésben volt; miután a regények kivált a februári forradalmat megelőzőtt időkben gyakran nagy politikai sullyal birtak, és az eszmék fejlődésére, a kedélyek felhangolására, s az események előkészítésére szembetűnő befolyást vivotak ki: igen természetes volt, hogy a bevételekre számító színházigazgatók, és a honorarium után esengő közepszerűségek, sőt néha maga a telhetetlen becsszomju regényíró is, kit a dicsőség māmora tulragadott, mohón vonszolták a világtapsban részesült regény tárgyát a szinpadra, hogy ott szerezzen új tapsokat, koszorukat és pénzt.⁴¹

Valóban korszakos jelentőségű Kemény ezen tanulmánya, hiszen a magyar esztétikai és kritikai eszmélkedésben az első igényes számbavétele ez a modern, utólag realistának is nevezett regénynek, rámutatva ennek újszerű és értékkeremtő funkciójára, hogy tudniillik a dráma csak a szembenálló szenvedélyek harcát mutathatja, amivel szemben a regénybe beleférhetnek a külső és a belső világ folyamatai, s főképpen az idő mint meghatározó tényező. Esztétikai elmélkedésének súlyát növeli, hogy a munkás egyesületek, a szocializmus perspektíváját sem hagyja figyelmen kívül, a proletariátus és a tömegmozgalmak kérdésével együtt. (A nép mint ›tömeg‹ már a *Korteskedés és ellenszereiben* megjelenik nála, amikor is a népiskolák terjesztését ajánlja a hazai szegénység leküzdésére, s ezzel a tradíció, a nemzetpolitika „szálait fűzte össze az európai társadalom kérdéseivel”.⁴²)

⁴¹ Uo., 132–133.

⁴² PAPP 1923, 205–208.

Kemény (egyébként) szépiróként csak részben élt e felismert lehetőségekkel, ugyanakkor széles körből merített inspirációt. Egyebek mellett a Magyarországon csekély befolyású írók, például E. T. A. Hoffmann hatását is hasznosította, legalábbis az *Alhikmet, a vén törpe* írásakor. Egyébiránt ebben az eléggé társtalan elbeszélésében (mely ugyancsak a *Szépirodalmi Lapok*ban jelent meg⁴³) a romantika szerelemkultuszát gúnyolja ki, fantasztikus keleti ›álmom‹-mal intve józanságra, E. T. A. Hoffmann módján másolva egymásra tündérmesét és realista életképet. (Máig nehezen megfejtethő fejlődéstörténeti képlet, hogy a *Szépirodalmi Lapok* kilencszáz lapján egyszer sem fordul elő E. T. A. Hoffmann neve, miközben például az oroszoknál Gogol fantasztikus-mesei témáira elementáris hatást gyakorolt.) Walter Scott, Dickens, G. Sand, Hugo, Balzac már az 1840-es években ismert (és ›lefordított‹) szerző nálunk, miközben a páratlanul finom műfaji intelligenciájú Keménynél is csak epizodikus ihlető E. T. A. Hoffmann. Nagy kérdés, hogy az ő kívülmaradása a magyar prózaepika látköréből miképpen függ össze a német tudomány és filozófia iránti (enyhén szólva) ›szelektív‹ viszonyulással. P... [Pákh Albert] veti fel a kérdést, hogy miképpen ›állk‹ a magyar szellemi élet a bölcselettel, s a „saját nemzeti bölcselet”-re nézve kevés reményt táplál. Őszerinte a filozófia történetének nagyjait kellene forrásnak tekinteni, s ebből merítvén „nyelvünk sajátságai szerint fogjuk kifejezni azt, mit abból nyerünk, s ha erre folyvást hat a nemzeti sajátság, úgy lesz magyarul bölcselekedő tudományunk, vagyis lehetőleg önálló magyar bölcselem”.⁴⁴

Ma már szinte kideríthetetlen, hogy akik elsőként olvasták az *Alhikmet, a vén törpét* a *Szépirodalmi Lapok*ban, vajon érzékelték-e benne az E. T. A. Hoffmann-i kettősséget, a romantikus, mesei sejtelmesség összefonódását a mélylélektani filozofikummal: „Hódításainak minden titkait föltartá, a szép nőként, ki az életta-vasz végperceiben vágyik még egyszer szerethetni, hogy aztán a kielégített kéj emlékével, mint csillogó fátyollal takarhassa be

⁴³ KEMÉNY 1853b.

⁴⁴ P... [PÁKH] 1853c, 304.

az unalmas jövő sápadt arczat.⁴⁵ A Keményhez közel állók (voltak ilyen tekintetben hozzá közel állók?) számára elég nyilvánvaló lehetett, hogy a fogalmazás szubjektív többlete a negyvenedik életévéhez közeledő (sosem nősülő, méltatlan szerelmi élményekbe menekülő) Kemény mélabúját hordozza, s megsejtette-e valaki, hogy a romantikus futamok (majdnem bizonyos, hogy E. T. A. Hoffmannéhoz hasonló áttételekkel) a századvég szimbolikus többhangúságának talán első megnyilatkozásai: „Ah! a virágok kelyhei tüzeesebbek, balzsamosabbak; levelei zöldebbek, frissebbek valának. Különösen a fehér cameliák a hatyru tollánál, ... oh! nem, – egy szeplőtlen szűz első gerjedelmeinél tisztábbaknak látszottak.”⁴⁶ Az pedig csak azokat ejtheti gondolkodóba, akik Keménynek ezt az elbeszélését e folyóiratban olvassák (újra?), ha az általunk idézett két szövegrész közelében, az *Ujdonságok* rovatban arról értesülünk, hogy a magyar akadémia legutóbbi (március 15-i) tanácsülésén, melyen gróf Teleki József elnökölt, s melyen Fáy András, Toldy Ferenc, Hunfalvy Pál és mások társaságában báró Kemény Zsigmond is jelen volt, egy új rendes tag választatott be a „philosophiai osztály”-ba oly helyre, „melly még eddig soha betöltve nem volt. Ez új rendes tag Purgstaller József, szegedi tanár, ki több philosophiai műveiről ismeretes a közönség előtt.”⁴⁷ (1847-es *Bölcsészet története* című munkája, melyet az akadémia külön jutalmazott, alighanem járt Kemény kezében, s az ülésre készülve is »belenézhetett«.) Feltehető azonban, hogy az *Alhikmet* világirodalmi háttere nem szűkíthető E. T. A. Hoffmannra, bár Papp Ferenc szerint is a titokzatos Taddé doctor Hoffmann »mesé«-ivel rokonítható. (Papp Ferenc szóba hozza a *Szamárbórt* is, Balzac regényét.⁴⁸)

Külön vizsgálódás tárgya lehetne, hogy a *Szépirodalmi Lapok* szépprózája epikai, műfaji és nyelvi tekintetben minő fejlődéstörténeti arculattal gazdagítja a lapot. Eléggé széttartó, mondhatni esetleges, amiről ezek a közlemények tanúskodnak. Degré Alajosnak

⁴⁵ KEMÉNY 1853b, 345.

⁴⁶ Uo., 346.

⁴⁷ *Ujdonságok* 1853i, 343–344.

⁴⁸ PAPP 1923, 174–175.

a 17. számban közölt *Egy álzott tréfája* című elbeszélése (a realista ambícióra mégiscsak titkot és meglepetést építő cselekménnyel) valójában a kudarcos megoldást dokumentálja.⁴⁹ Bérczy Károly *Élet-utak* című elbeszélése szociális fogékonysággal beszél el két ifjú sorsát. Egy szegény sorsú, ám ambiciózus és tehetséges fiatalember, s egy „úrfi” tanulmányait, pályakezdését, szociális feszültségének dilemmáit szövi bele a történetbe oly módon, hogy némileg Balzac karrierregényeinek témáira emlékeztet. (Különösebb nyelvi, elbeszéléstechnikai újdonság nélkül.) Ugyancsak Bérczy Károly „történeti beszély”-e az 1820-as években Franciaországában játszódó izgalmas politikai „sorstörténet”.⁵⁰ Gyulai Pál *Egyszerű története* látszólag szokványos. Ifjú főszereplője egy nemesi földbirtokos fiának nevelője (miképpen maga Gyulai is töltött be ilyen szerepet), a szerelmi történet azonban romantikus sablonba fut bele.⁵¹ Beöthy László *A bloisei erdő* című „eredeti beszély”-e eléggé tradicionális történelmi-szerelmi história I. Ferenc francia király korából, talán leginkább Victor Hugo ihletését mutatva.⁵² A valóságghú epika igénye, illetve megbecsülése kerülő utakon is megjelenik a folyóiratban. Például amikor Bessenyei *Tariménes utazása* című „kéziratban maradt” művéből hoznak mutatványt, a választás azonban valóságghú, életszerű részletre esik: „Az ajtónyílás előtt hevert egy vén visla, melynek reves bőrit, száraz bordái kisátorozták; a lármára fejét felemelte s kurta farkát egyszer földhöz ütven ismét elaludt, ha fejét rázta, alácsüngő ajakai orrán szemén lotyogtak keresztül kosul.”⁵³ A *Szépirodalmi Lapok* szépprózája tehát tarka képét adja az 1849-et követő útkeresésnek, amely után (az 50-es évek derekától) két roppant súlyú életmű (a Jókaié és a Keményé) fog kiteljesedni, nem utolsósorban eme „útkeresés” tanulságainak segítségével.

A kortárs magyar drámának kevés figyelmet szentel a *Szépirodalmi Lapok*. Ennek népiességét a népszínműben keresik, aligha

⁴⁹ DEGRÉ 1853.

⁵⁰ BÉRCZY 1853b.

⁵¹ GYULAI 1853.

⁵² BEÖTHY L. 1853.

⁵³ BESSENYEI 1853, 452.

találva meg igazi súlyát. A 40. szám TÁRCZA rovatában esik szó *A szökött katona* előadásáról: „A népies elem föl kezdé magát küzdeni, lyra-, eposz-dramában egyaránt. A két elsőben remekeket hagyott hátra, míg népszinmű csak nagy reményű ifju maradt, kiben megvénült az ifjuság. A Szökött katona fecske volt, de nem hozott tavaszt.”⁵⁴ A drámával, illetve a színházzal foglalkozó írásokban azonban hamar (s majdnem máig) fennmaradó szembeállítások is megfogalmazást nyernek. A TÁRCZA *Nemzeti Színház* című közleményében S... [Sükei] alkalmat keres arra, hogy egy francia vígjáték kapcsán Scribe-ről mondja el véleményét, a „mesterként illúzió”-ról, mely abból áll, hogy „a mese, szövevény feszítő érdeke, a helyzetek meglepő ellentéte, s a dictio elméssége által megcsalja képzelődésünket, s elvonja az eszményi tartalom hiányától”.⁵⁵ Kövér Lajos *Este és reggel* című vígjátékát is azért gáncsolják, mert Scribe és a francia iskola tanítványa.⁵⁶ A tartalmatlan, üres szóraztatásra törekvő vígjáték elmarasztalása vagy száz évig folytatódik a magyar színikritikában, Herczeg Ferenc és Molnár Ferenc sikerének gáncsolásában, ami a *Nyugatnak* éppúgy vezérszólama, mint Németh Lászlónak, vagy általában a népi íróknak. (Sőt, majd a szocialista korszak hivatalos értékrendjébe is átöröklődik.)

Szigligeti *Árpád és Tündér Ilona* című, népdalokkal és néptáncsal gazdagított népregéje nyújt alkalmat – g.-nek [Gyulai Pál] arra, hogy ugyancsak messze előremutató, aktualitását több mint egy évszázadig megőrző okfejtést adjon: „Ideje volna, hogy drámairóink békét hagynának már az avaroknak s általában az inkább eposzi, mint drámai kornak, melyből számunkra csak fényes magyar ruhát, kardcsörömpölést halásznak ki, s felsujtásoszzák a mai kor eszméivel retorikai lyra kísérete mellett.”⁵⁷ A 20–21. század fordulóján született „zenés-táncos” művek némelyikére is talá-

⁵⁴ – g. [GYULAI] 1853b, 632.

⁵⁵ S... [SÜKEI] 1853e, 741. Az S... jelű szerző Sükei Károlyra vonatkozhat. Törő Györgyi öt említi ezzel a betűjellel publikáló szerzőként a lapban. (Törő 1958, 423.)

⁵⁶ *Ujdonságok* 1853x, 828.

⁵⁷ – g. [GYULAI] 1853a, 501.

ló lehetne ez az észrevétel, amely olyan öröklődő tradíciószemléletre (voltaképpen tradícióhiányra) mutat, melyre aktuális igény (s széles körű népszerűség) koronként újra-újra, persze, mindig más környezetben léphet fel. Szerencsére a Shakespeare-, Lessing- stb. bemutatókról szóló beszámolók arról is hírt adnak, hogy a dráma klasszikusainak értő befogadása is szerves része a nemzeti művelődési koncepciónak. (Némileg politikai háttérű szenzáció, hogy a regényként világsikert arató *Tamás bátya kunyhóját* – más földrészek után – a pesti Nemzeti Színház is bemutatja.⁵⁸)

A *Szépirodalmi Lapok* irodalomszemléletének leginkább időtálló dokumentuma azonban (műfajtörténeti összegzésünk alapján) a népies költészet, illetve a petőfieskedők ügyében képviselt álláspontja. Aranynak a 37. számban megjelenő *A sárkány* című, egyszerre irodalompolitikai és esztétikai tárgyú költeménye (melyre Sőtér oly sűrűn hivatkozott, mint ideál és reál egyeztetésének programjára) megint csak a 20. század végéig húzódó viták és distinkciók kiindulópontja lehet (lehetett volna?), amennyiben a »sterik« eszményítés és a »lapos« valóságközeliség a szellem és anyag egyensúlyát célozza.⁵⁹ Ennek az igénynek szinte évtizedenkénti újrafogalmazása (de legalábbis elevenen tartása) óvhatott volna meg attól, hogy igazságtalan és értékellenes ellentétpárok vezessenek el a legnagyobbak esetében is (Babits – Móricz; *Nyugat* – népi mozgalom) rossz ízű szembeállításokhoz. Persze, nem pusztán és kizárólag *A sárkányról* vagy Erdélyi János valamely idézett írásáról van szó, hiszen a lap elvei és gyakorlata, »értékpontosítása« sok más esetben is ott áll a kiváló szerzők és szerkesztők (Arany, Pákh, Kemény, Gyulai, Erdélyi) megnyilatkozásaiban. Viszont nem pusztán az esztétikai irány és értékrend példás és időtálló a *Szépirodalmi Lapok* közleményeiben, hanem a nemzeti értékek komolyan vehetősége céljából visszafogott hangnem is.

Debreczeni Márton hagyatékáról szólva említik kéziratban maradt eposzát, „mellynek tárgya: őseink kiewi utja. Kik olvas-

⁵⁸ *Ujdonságok* 1853f, 261.

⁵⁹ SÓTÉR 1963, 643. és további lapokon.

ták nagy elismeréssel szólanak róla.”⁶⁰ A méltányos értékviszonyítás példája lehet az ezt követő kommentár:

Debreczeni a két haza legnagyobb tekintélye vala, ki részint találmányai-, részint fáradhatlan hivatalos eljárásával roppant szolgálatokat tön Erdély bányászatának. Senki sem gondolhatta felöle, hogy verseket ír. Soha nem szokott beszélni a költészetről s művét még leghivebb barátjának sem mutatta. Érdemeinek dija nyomor és szenvedés lön.⁶¹

A kijóvi csatáról van szó (természetesen), mely nem bizonyult irodalmi súlyú értéknek, ámde oly komolysággal és jóindulattal van bemutatva szerzője, ami önmagában inspiráló erejű, nevelő hatású.

Tény, hogy e félévnyi folyóirat apró híreiből is értesülni lehet egy sokirányú történelmi, vallástörténeti, kultúrtörténeti ambícióról. *Vidéki élet* címszó alatt esik szó például arról (Köváry László cikkére hivatkozva), hogy az első magyar színház alapkövét 1804-ben helyezték el Kolozsváron vagy, hogy Tordán csemeték kiásása közben találtak szobordarabokat, „a többi közt egy nyakában eltörött művészileg vésett Bacchus-főt”.⁶² Az *Ujdonságok* rovat szerint Pozsonyban egy igen érdekes mű kerül sajtó alá: „Magyar mythológia” Ipolyi Arnoldtól: „Kik e tárgyra vonatkozó adatokkal bírnak, legyen az népmóda, dal, helynév, történeti emlék, szíveskedjenek azokat felhasználás végett bérmentetlenül I. A. plébános úrhoz Zoborra a pozsonyi kerületben, küldeni.”⁶³ *A Szépirodalmi Lapok* tehát olyan félévnyi folyóirat, melynek legértékesebb közleményei a 20. századig, sőt máig értéktudatosító felfedezéseket tartalmaznak, s ennyiben számon tartandó eszmélkedési és irodalmi tradíció gyanánt kellene funkcionálniuk.

⁶⁰ *Ujdonságok* 1853t, 729.

⁶¹ Uo.

⁶² *Vidéki élet* 1853c, 578.

⁶³ *Ujdonságok* 1853p, 634.

IV. POLITIKAI PERSPEKTÍVA ÖNKÉNYURALMI KORBAN

(A Szépirodalmi Lapok ›közéletisége‹)

A Bach-korszak fokozatosan enyhülő politikai légkörében kellett a lapszerkesztőknek a ›közélet‹-hez kapcsolódó hír- és ›eszmeközlés‹ módozatait megtalálni. Az egyik választható út a *Pesti Napló*é, Császár Ferencé, akik valamiféle ›magyar jozefinizmus‹-t hirdetnek,¹ Kemény szerkesztésében azután (országgyűlés és megyei politizálás híján) kulturális folyamatokról adnak hírt, politikai véleménynyilvánításra is lehetőséget találva. A magyar birtokos nemesség (politikai jogaitól megfosztva) visszahúzódva várt iránymutatást. Pákh és Gyulai a *Szépirodalmi Lapok*kal nagyobb részben az ő orientálásukat tekintette feladatának, s a '60-as években majd valóban ők jelentik Deák Ferenc (s a köré csoportosultak) háttérét a közéletben. A ›forradalom‹-ról nemcsak a cenzúra miatt nincs jó szavuk, hiszen Kemény és Deák '49-ben sem értett egyet a radikalizálódással, a függetlenségi nyilatkozattal, s ennek megfelelően most is a Habsburg Birodalom keretein belül szeretnék folytatni azt, amit Széchenyi a '30-as, '40-es években kezdeményezett. Szerintük ugyanis '48-49 mindenki számára bizonyította, hogy a több mint fele részben nem magyar ajkú lakosságú független Magyarország nem képes tartósan és biztonságosan fennállni a nemzetiségek elszakadási törekvéseivel szemben, csak az egy személyben osztrák császár és magyar király ›koroná‹-jának tradíciója és tekintélye révén. Ez a gondolkodás tehát nemcsak ›loyális‹, de legalis is volt, miközben Bachról nem sok jó szava volt e körnek.

¹ A magyar sajtó története 1985, 354.

A hírek jelentős része – természetesen – nem sok politikai vagy közéleti elemet tartalmaz, ámde olvasói érdeklődést felkelt, amikor például gróf Andrássy Manó sajtó alatt lévő *Keleti utazásból* hoznak mutatóványt.² 1853. február 18-án az *Ujdonságok* között valóban »ujdonság«, hogy „gyalázatos merény követetett el épen most ő Felsége legmagasabb személye ellen”³ Bécsben, de ebben senki nem láthatott ízléstelen »loyalitás«-t, hiszen anarchista akciók végtelenül távol álltak a nívós ellenzék (például a *Szépírodalmi Lapok*) felfogásától. A következő számban, ugyancsak az *Ujdonságok* rovatban hírt hoznak arról, hogy „Budapest minden templomaiban hálaadó istenitisztelet tartatott”⁴ Ferenc József életben maradásán örvendezve. A magyar színházban a „díszmagyarban” megjelent közönség „először a birodalmi néphymnust s utána Erkel magyar néphymnusát énekelte el. Később a színmű folyama alatt cs. kir. Fensége kormányzó Urunk Fenséges nejjével együtt megjelent s az udvari páholyban mintegy félórát mulattak.”⁵ Lehetetlen nem észrevenni a kötelező alattvalói hódolat mellett azt a hangsúlyt, amely az Erkel-komponálta „magyar néphymnus”-ra esik, s ezzel egy szuverén nemzet képzetét »lopja be« az ünneplésbe. Mintha »benne rejtőzne« ebben a tudósításban a későbbi deáki gondolat, mely szerint a magyar alkotmányosságot, az országgyűléssel szavatolt törvényességet egy lehetséges »helyreállítás« alapjává lehetne tenni.

A március 20-án megjelenő 23. szám *Ujdonságok* sorozata is »lehetően« ízléses híradást közöl: „Ő cs. k. Apostoli Fölsége szerencsés fölgögyulását Budapest is megünnepelte. Szerdán nagyszerű fáklás menet vonult öt katonai zenekar kíséretében Főherczeg Kormányzó Urunk palotájához.”⁶ Mintha a kíméletlen terror enyhítését célzó hírek is ebbe az irányba mutatnának: „Tompá Mihály, ki haditörvényszéki vizsgálat alá vonatván, Kassára vitetett, a napok

² ANDRÁSSY 1853.

³ *Ujdonságok* 1853d, 232–233.

⁴ *Ujdonságok* 1853e, 247.

⁵ Uo.

⁶ *Ujdonságok* 1853j, 360.

ban főherczeg Albert kormányzó Urunk Ő cs. Fensége kegyelme által szabad lábra tétetett.”⁷ Sőt: a TÁRCZA *Nemzeti Színház* rovatában gróf Andrassy Manó szöveget tesz közzé, mely szerint közadakozásra van szükség, hogy próza, opera, balett fenntartassék, s ennyiben „A nemzeti színház megalapítását be kell fejeznünk!”⁸ Az itt dolgozóknak nyugdíjat és egyéb biztosítást kell létesíteni, amihez hatalmas összegre van szükség. A tudósítás szerint „a kormány a magyar színház föntartása szükségéről meggyőződött, sőt ő maga kezdeményezé a segélyezést”.⁹

Az ilyen, s ehhez hasonló híradások arra mutatnak, hogy a »hatalom« bár törvénytelen és »elnyomó«, de vállal hazafias célokat, s éppen a nemzeti kultúra ügyében jó szándékáról kívánja meggyőzni a közvéleményt. Ugyan kitörölhetetlen a »véreskező kamasz« képze is, de lassan-lassan érlelődik a helyzet annak belátására, hogy a ’48–49-ben a magyarságra fegyverrel támadó »honi« nemzetiségek ellenében a »törvényessé tehető« magyar király lehet az ország »egyben maradásának« egyetlen garanciája. A két irányból is induló engedékenységek első jelei egyértelműen fellelhetők a *Szépirodalmi Lapok* közleményeiben sajátos (talán véletlenszerű?) fogalmazásmóddal is: „A pesti polgári lövöldében ma délutáni három órakor kezdődik az Ő Cs. K. Apostoli Fölsege [sic!] szerencsés felgyógyulása ünnepére szentelt s legfelsőbb helyen megengedett disz lövés, melly alkalommal Ő Felsége arczképe is ünnepélyesen le fog lepleztetni.”¹⁰

Mégis szembetűnő (ugyanakkor természetes, hiszen a *Szépirodalmi Lapok* elnevezés is kulturális tematikát ígér), hogy majdnem minden nemzeti célzatú hír, esemény a legtöbb esetben a tudomány és a művészet tényeihez kapcsolódik. Közvéleményről, »közérzet«-ről nehéz tényeket közölni, egy-egy híradás mégis tudósít hangulati, »közérzeti« fejleményekről: „Egy bécsi lap pesti levelezője ugyan erősen keserű panaszokat önt ki közelebb

⁷ *Ujdonságok* 1853n, 457–458.

⁸ *Nemzeti színház* 1853b, 549.

⁹ Uo., 550.

¹⁰ *Ujdonságok* 1853s, 682.

a pesti német közönség ellen, hogy nem jár a német színházba, hanem eljár a nemzetibe [...]”¹¹ A 19. század első felében felháborodva beszéltek arról a tényről, hogy Pesten csak német színház működik, de nem tették hozzá, hogy Pest lakosságának túlnyomó többsége német ajkú. Ugyanakkor az is köztudott, hogy ’48–49-ben sok ezer német ajkú magyar állampolgár jelentkezett önként a honvédseregbe, életét sem kímélve. Ennek kulturális változata lehetett az, amit a bécsi tudósító felpanaszol, hogy tudniillik a német polgárok is a nemzeti színházba járnak és szívvel-lélekkel magyarrá kívánnak válni. Mint egy időben a lengyel kultúrának Nyugat-Európában, hasonló magyar szimpátiának is sok-sok jele van ekkoriban. Amikor például Liszt Ferenc nagy sikerű tanítványa, Bülow ad hangversenyt a nemzeti színházban, úgy nyilatkozik, hogy a magyar zenének szenvedélyes barátja.¹²

Minden kulturális hír (például a kolozsvári operatagozat szereplése Bukarestben¹³) azt a hitet kívánja erősíteni, hogy a »nemzeti létezés«, a megmaradás egyik, sőt e viszonyok között talán az egyetlen garanciája a művészet. (Például a *Vidéki élet* rovatban a Kecskemétre látogató zongora virtuózzról, Székely Imréről szólva cáfolják azt a fővárosi »hiedelmet«, hogy Kecskeméten kevés a zeneértő.¹⁴) Sok-sok közleményről elmondható, hogy látszólag neutrális információ, valójában azonban (nem is nagyon rejtett) közéleti instrukció származhat belőle. Például egy amerikai lapot idézve kerül szóba, hogy Franciaországban a leányok »elzáratnak«, nyilvánosan nem jelenhetnek meg, s majd csak férjhez menetelük után »élhetik világukat«. Ezzel szemben Amerikában szabadon áll a világ a számukra, férjhez menetelük után viszont „igen tisztessékké lesznek”. Az amerikai férjek (szól az okfejtés) törődnek feleségükkel, gyermekeikkel, ámde „felhagytak a szerelmes szereppel”, az apró figyelmességeket is mellőzik. Az asszonyok a vásárlással vannak elfoglalva, szabó- s divatárusnőkkel »értekez-

¹¹ Uo., 680.

¹² Uo., 681.

¹³ *Ujdonságok* 1853m, 443.

¹⁴ *Vidéki élet* 1853d, 658.

nek», megőrzik ifjúkori zenei érdeklődésüket, zongoráznak például, de operákba, sőt bállokba is járnak, mely alkalmakra férjüket is magukkal viszik. A nők társasági szereplésének két fő akadály: 1. félnek egymás nyelvétől 2. művelt és kellemes férfiakra lenne szükség, akik a nem táncoló nőket szóval tartanak.¹⁵

Ahogy már egy évtizeddel korábban is a hölgyolvasók figyelmének felkeltésében reménykedtek a szerkesztők (a divatlapok kultusza), úgy ezúttal is számíthatnak új előfizetőkre ezúton. Ez a »kitekintés« azonban némileg új viselkedési mintákkal is megismerkedtet. A »nők« felszabadítása és a »nemzet« felszabadítása – persze – nem feltétlenül a rokon »liberalizmus« jegyében propagálható. A Kemény–Gyulai-kör amúgy sem nagy híve radikális változásoknak sem a nők munkavállalása, sem felnőtt tanulmányai irányában, ámde az vitathatatlan, hogy minden ilyen »kitekintés« vonatkozhat akár a nők társadalmi állására, akár bármi másra – a szabad véleményformálás, a közügyek terítékre hozása, a nem korlátozott választási lehetőségek stb. dolgát mozdítja előre. Mind-mind olyan szabadabb légkör irányába mutatnak, ami néhány év múlva valóban elfogulatlan, valóban »felvilágosult« kérdések szóba hozásával (nagyon) lassan politikai, közjogi témák közelebe vihet.

Ennek jegyében olvashatni divatba jövő babonás-irracionalis jelenségekről, s fenti állításunkat mintegy igazolva mindennek majdhogynem szórakoztató, »unaloműző« funkcióját emelik ki: „S nem csupán a vén anyókáknak, nénikéknek s parasztkunyhóknak, hanem még inkább a mivelt, felvilágosodott emberiségnek van szüksége csodákra, hogy hitre tegyen szert s az unalom agyon ne gyötörje.”¹⁶ Ez a fajta »felszabadítási« szándék akár hamis útra terelő vágya a ráció meghaladásának (némileg módosult ambíciókhoz igazodva) az 1850-es évek elejének Magyarországnál is érvényesül (ál-Petőfik, asztaltáncoltatás stb.). Az ilyesfajta »közérdekű« hírekkel feltehetően nem sokat törődött a cenzúra, annál

¹⁵ *A nők társadalmi állása* 1853.

¹⁶ – z. 1853a, 703.

inkább a politikailag elmarasztalható szerzők nevének tiltásával. (Heckenast Károly engedélyt kap Jósika Miklós regényének közlésére, de a címlapon csak ESZTHER, a cím szerepelhet, az író neve nem.¹⁷⁾

Nemzeti, sőt hazafias felelősségérzettel áthatott tevékenységre ösztönöz, ha az első lap belső borítóján szereplő *Vidéki Élet* arról ad hírt, hogy Trencsénben magyar könyveket gyűjtögetnek és kézről kézre adnak.¹⁸ Általában is különböző természeti és tudományos értékek számbavétele értékgyarapítást jelent, akár a vízgőgyintézetek növekvő térhódítása kerül szóba,¹⁹ akár a lóverse nyek iránt megnövekvő érdeklődés.²⁰ Az akadémiai hírek megint csak európai egyenértékűség jegyében tudósítanak arról, hogy Hetényi az „egyezményes philosophiai rendszer”-ről szólva nyitotta meg a magyar Parthenon előcsarnokát, gróf Teleki József a *Hunyadiak kora Magyarországon* című munkáját nyújtotta be az akadémiai könyvtár számára, Repiczky János pedig Dsáfer basa 17. századi emlékezéseinek fordításából olvasott fel.²¹ S tovább lehetne sorolni olyan híradások értékét, amelyekkel a *Szépirodalmi Lapok* »támadhatatlan« hazafiúi hevülettel bizonyítja, hogy a nemzeti önbecsülés ébren tartása (tudományos, művészi stb. értékek útján) talán legsikeresebb módja a »közvetett« politizálásnak, hiszen kimondatlanul is képtelenségnek mutatkozik ezáltal, hogy a sok száz éves alkotmányos kormányzás szüneteltetésével a diktatúra nemcsak az osztrák birodalom erejét örölheti fel, hanem valóságos és európai szinten is számon tartható értékek méltatlan kormányzati formával történő »degradálása« közép-európai abszurdummá válhat előbb-utóbb.

¹⁷ *Szépirodalmi ujdonság* 1853.

¹⁸ Z. – Gyula 1853, 706.

¹⁹ *Ujdonságok* 1853s, 682.

²⁰ Uo., 680.

²¹ P. [PÁKH] 1853b.

V. A KULTÚRA ÉS A BÖLCSELET PERSPEKTÍVÁI ÖNKÉNYURALMI RENDSZERBEN

A *Szépirodalmi Lapok* 21. számának (1853. martius 13.) hátlapján a *Pesti Napló* „új folyamá”-nak *Előfizetési figyelmeztetését* hozza, melyben Török János szerkesztő a nemzeti eszme által előidézett szellemi emelkedést tűzi ki célul, „melly fajunknak ősi hűségét törvényes Fejedelme iránt képviselni akarja”.¹ Nem „társadalmi zivatarok”-ba veti reményét, hanem a megoldást „Széchenyivel, az egytestté forrott fajnak nyugodt, bölcs és komoly magatartásában, s birodalmi népfajokkal testvéri szeretettel versenyző szelleme és anyagi haladásában keresi”.² Eme korrekt, s egyszersmind lojális cél akár a *Szépirodalmi Lapoké* is lehetne, nyilvánvalóan nem ok nélkül vállalja Pákh az előfizetési felhívás közlését, mely szerint „Nekünk csak egy bálványunk van, s ez a hazafiui kötelesség, melylyel a közbirodalmi viszonyokból a magyar fajnak minél magasb és állandóbb jóllétét kifejteni tartozunk.”³

A *Szépirodalmi Lapok* azonban még ennél is differenciáltabban foglal állást, amikor irodalompolitikai pozícióját határozott értékválasztások jegyében fogalmazza meg, arról téve említést például, hogy Szelestey László *Falu pacsirtája* című gyűjteménye áll megjelenés előtt. Ennek ürügyén történik utalás arra, hogy Szelestey a *Hölgyfutárban* azon méltatlankodik, hogy megelőző kötete elmarasztalásban részesült, holott roppant népszerűnek bizonyult.

¹ TÖRÖK 1853, 336.

² Uo.

³ Uo.

A népre hivatkozik, mint Lajos Napoleon, a „népöröm ragyogó gyémánt”-ját s több efféle nem épen szerény s nem is valami nagyon igaz dolgokat említvén. Nem tudja az ember: vajjon a politikusok vagy a költők nevezik-e többször a népet sajátjoknak s rendelkeznek vele olly szabadon, mintha az valami gazdátlan dolog volna?⁴

A *Szépirodalmi Lapok* szerkesztői tehát sajátos párhuzamot látnak a politikai és irodalompolitikai demagógia között, ily módon az értékcentrikus szavahihetőség igényét önmagukra is érvényesítve. Nem más ez, mint olyan kritériumok alapján történő tájékozódás, melyeket a közlemények, Kemény, Erdélyi stb. álláspontja garantál.

A *Szépirodalmi Lapok* tudományos nívójának fokmérője az akadémiaival való kapcsolattartás. Van ilyen rovat is (*Magyar Akadémia*), melyben P. [Pákh Albert] számol be az egyes osztályok tevékenységéről. Amikor pedig arra tér ki, hogy a „philosophiai és társadalmi tudományok osztály”-ában Hetényi János az „egyezményes filozófia”-ról adott elő, akkor a kommentár váratlan és koncepciózus: „Lehet-e saját, azaz magyar nemzeti bölcseletünk?”⁵ S a válasz: nem képzelhető el. Ahogy nincs saját nemzeti vallásunk, úgy a „bölcselemre nézve is az európai emberiség közös forrására, a hellén bölcseletre, melyet áthatott a kereszténység szelleme, vagyunk utasítva”. Ezért idézhető Parmenidész, Plátón, sőt Hegel, de „nyelvünk sajátságai szerint fogjuk kifejezni azt, mit abból nyerünk, s ha erre folyvást hat a nemzeti sajátság, úgy lesz magyarul bölcselkedő tudományunk, vagyis lehetőleg önálló magyar bölcselem.”⁶

És hogy Pákh véleménye nem holmi alkalmi reflexió, azt (sok más egyéb mellett) az is bizonyítja, hogy már néhány lapszámmal korábban (a január 27-én megjelenőben) ebbe az irányba mutat Kemény Zsigmond máig érvényes tanulmánya, mely az időt tekinti a létezés meghatározó kategóriájának:

⁴ *Ujdonságok* 1853v, 762.

⁵ P... [PÁKH] 1853c, 304.

⁶ Uo.

Másokká csak azért leszünk, mert láttunk, mert tapasztaltunk, mert éltünk. Fogékonyságunk a napok haladása és az apró élmények által veszt vagy nyer, és izleteinkkel, vágyainkkal, tanulmányainkkal, sőt a körrel együtt, melybe lépünk, egész lényünkbe lassanként idegen sajátságok mennek át, hogy a jellem organicus részeivé váljanak, mint a testben a táplálék. Az illy átalakulás, melynek minden magyarázata csak a *lefolyt időből* [Kemény Zsigmond kiemelése] áll, éppen nem a könnyelműség bélyege, nem a változandóság tulajdona, hanem jellemünknek oly természetes processusa, mint egy fa organicus életében a növés, vastagodás, érdules, kérgesedés, s utóbb a torhulás, taplosodás, rothadás.⁷

Kemény általános érdekű okfejtése, mely csaknem 20. századias perspektívával állítja középpontba az idő kategóriáját, voltaképpen nemzetiélektani oldalról is figyelmeztet nemcsak az epikai és a drámai ábrázolásmód különbségére, hanem irodalomfejlődési lehetőségekre is.

Hamar felbukkannak (messzi 20. századi fejleményeket előlegezve) olyan közlések is, amelyek például szlovák népdalokat idéznek (Szeberényi L. közlése), s arra mutatnak rá, hogy „nehezen van más nép, melynek népdalai annyira hasonlitanának a magyarokéhoz, mint a tótokéi.”⁸ S véletlen lehet-e, hogy a következő szám élén az áll Trencsénről, hogy a négyezer lelkes, nagyrészt tót ajkú lakosságban őszinte rokonszenv nyilatkozik meg a magyar irodalom iránt, még a *Szépirodalmi Lapok*at is olvassák: „Nem hiába vagyunk századok óta a magyarok testvérei s viseltetünk irántok annyi rokonszenvvel.”⁹ Lehet ez a véletlen játéka, de miért ne lehetne Pákh szándéka is, hogy éppen a folklór teréből kerüljenek híradások a szabadságharc idején ellenségessé torzuló viszonyok javítására. Fel-felbukkannak felszínes nemzetkarakterológiai párhuzamok is, például a kedélyes, vidám bécsi osztrák és a búsko-

⁷ KEMÉNY 1853a, 116.

⁸ SZEBERÉNYI 1853, 608.

⁹ Z. Gy. 1853, 610.

mor, flegmatikus magyar szembeállítás,¹⁰ nagyobb nyomatékra tesz azonban szert az európai közös kulturális és tudományos hagyományhoz kapcsolódó európaiság rangja, melynek szellemében nemcsak Lamartine *Homér* című tanulmányát közlik két részletben (a 21. és a 22. számban),¹¹ hanem nagy rokonszenvvel adnak hírt arról, hogy az *Új Nemzeti Könyvtár* a hellén és római remekírók kiadását indítja meg (kezdve Homérosz és Platón fordításával), hiszen „a hellén és római remekírók fordítása olyan kellék, melly semmi európai irodalomban nem hiányzik, s melly nélkül a magyar irodalom sem emelkedhetnék azon fokra, mellyet [...] el kell foglalnia, ha virágozni akar. Pedig irodalmunk virágzása nélkül nemzetiségünk hervadásnak indulna.”¹²

Mindezt anélkül is szóba lehetne hozni, hogy az abszolutisztikus rendszer törvénytelenégeire célzás történne, hiszen sok évszázados tapasztalat ez. A franciáknál például – mutat rá az egyik írás – XIV. Lajos óta a tudomány és a művészet a trón egyik fő támasza. Kétségtelen, hogy nálunk elsősorban a költészet lett a „nemzet életének eszményi kifejezése”,¹³ ámde újabban „[a] regény és a dráma a legifjabb trónkövetelők a szépnek országában”.¹⁴ Ehhez adalék az a hír, mely szerint Goethe *Faustjának* bécsi bemutatóján az a de la Roche játssza Mephistót, „kit Goethe maga tanita be szerepébe, mint mondják; igaz vagy nem – elég, hogy művészileg adá elő”.¹⁵ Az ilyen, s ehhez hasonló közlemények azt is demonstrálják, hogy a magyar kultúra ›építése‹ épenséggel nem szigetelhető el Európától, mert például Bécs nem pusztán zenei téren, de másban is a legfelső európai kultúra ›közellétét‹ biztosíthatja, legalábbis esetenként.

A magyar nemzeti lét és kultúra dolgában – természetesen – folyamatosan tekintettel kell lenni arra, hogy miképpen vé-

¹⁰ J.... [IRINYI] 1853a.

¹¹ LAMARTINE 1853.

¹² *Ujdonságok* 1853f, 264.

¹³ A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853a, 20–21.

¹⁴ Uo., 21.

¹⁵ J. [IRINYI] 1853b, 82.

lekednek rólunk tőlünk nyugatra, például külföldi könyvtárakban mit olvashatni a magyar történelemről. Kertbeny Károly, a *Szépirodalmi Lapok* szorgalmas levélírója például arról tudósít, hogy olaszországi, svájci, francia, belga könyvtárakban milyen sok magyar vonatkozású anyag lelhető fel.¹⁶ Következő írásában pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy orosz híradások szerint a szentpétervári levéltárak forrás értékű kéziratokat és levéls anyagot tárolnak »földrajzi érintkezés«¹⁷ folytán: „s ha igaz, hogy Oroszországban csángó magyarok gyarmatai léteztek, amaz ujjmutatások fontossága önkényt kitűnik. Őseink a Volga vidékéről jöttek s már Nestor barát (1056–1110) tesz róluk rövid említést.”¹⁷ Egyébként Kertbeny elvi megállapítása is helyes: a külföld számára az érdekes, azt becsülik, ami a sajátos, az önálló és az eredeti »magyar szellem«-et adja vissza.¹⁸ Beszámol Heinével, a lengyel Mickiewiczssel és több más jeles irodalmi személyiséggel való találkozásáról, akik mind nagy érdeklődést tanúsítanak a magyar irodalom iránt, főleg Petőfi verseit szeretik. Hozzáteszi azonban, hogy ezen a téren igen sok a további teendő:

Puskin és Lermontoff, Mickievicz neveit, a szerbek, litvánok és kisoroszok dalait már teljesen ismerték az angolok, francziák és németek, midőn a magyarok még magok is alig tudták, hogy népdallal birnak s olly irodalmok van, melly mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben Európa valamennyi másodrangu irodalmaival mérközhetik.¹⁹

Kertbeny további tudósításai is roppant értékesek. Párizsban a magyar irodalom iránt érdeklődő orosz írókkal (Herzennel, Golowinnal) találkozik. Guizot-val annál könnyebben szót ért, mert ismeri Toldy *Handbuch*-ját. Párizsi szalonokban George Sand asszonnyal, sőt Berliozzal, Mérimée-vel ismerkedik össze. Lon-

¹⁶ KERTBENY 1853a, 132–135.

¹⁷ KERTBENY 1853a, 149–150.

¹⁸ KERTBENY 1853b, 275.

¹⁹ KERTBENY 1853b, 389–393.

donban Bulwer, az ünnepelt regényíró fogadja, Petőfit Burns mellé, sőt fölé helyezve dicséri, de szinte minden notabilitás rajongva beszél Petőfiről.²⁰ Németországban „a nyelvészet fejedelme, Grimm Jakab” elsősorban a magyar nyelv iránt érdeklődik. (Kertbeny – természetesen – fordítói sikereiről is szót ejt.²¹)

Kertbenyvel kapcsolatban többen szóvá tették, hogy a magyar irodalom külföldi fogadtatásával, de még a nyugat-európai Petőfi-kultusszal kapcsolatos híradásai is túlzóak, illetve ellenőrizhetetlenek voltak. Petőfinek és a *János vitéznek* Angliában például negatív fogadtatása volt.²²

Kertbenyn kívül mások is beszámolnak arról, hogy miképpen vélekednek Európa-szerte rólunk tudományos és művészi körökben. Hunfalvy János például egy olyan német költővel találkozott, aki a magyar, sőt a kun nyelv iránt érdeklődött.²³ Ezen híradások meggyőzően bizonyítják, hogy az 1850-es évek elején valóban létezett nemcsak magyar szimpátia és Petőfi-kultusz Nyugat-Európában, hanem (egy nyilván rövid ideig fennálló) lehetőség is nyílt magyar művek megjelentetésére. Igazán olvasott íróvá azonban csak Jókai válik néhány évvel-évtizeddel később, őt azonban a Dumas- vagy Sue-féle »bestseller« kategóriába sorolták, ugyanis művészi kvalitásai nyelvi okokból nem érvényesülhettek.

A nemzeti kultúrák közötti kapcsolat talán leghálásabb terepe a zene, s Pákh egyértelműen preferálja a zenei tárgyú méltatásokat, beszámolókat. Canus [Brassai Sámuel] már a lap 2. számában meglepetéssel szolgál, ugyanis Verdi *Rigolettó*jának bemutatójáról meglehetősen kedvetlenül tudósít. (A premier még előző év decemberében volt.) Értelmezése és szigorú bírálata – így vehető ki – részben az opera alapjául szolgáló Victor Hugo drámának (*A király mulat*) szól, mely valóban rikítóan vadromantikus.²⁴ A következő számban ismét csak Canus [Brassai Sámuel]

²⁰ KERTBENY 1853b, 579–584.

²¹ KERTBENY 1853b, 596–599.

²² TÖRÖK Zs. 2017. Ehhez a témához lásd még: HÁSZ-FEHÉR 2017.

²³ HUNFALVY J. 1853.

²⁴ CANUS [BRASSAI] 1853a.

Beethoven-, Chopin-, Liszt-művek koncertjeiről ír immár igen elismerően.²⁵ De hír érkezik (ezúttal külföldi sajtóból), hogy „Verdi a velenczei Fenice színház számára új »Travita« [sic!] című operát készít. A szöveget Piave írja, s tárgyát ifjabb Dumas Kameliás hölgyéből kölcsönzé.”²⁶ S ha az operahírek a századvég magyar operaművészetét mintegy készítik elő, akkor ugyanígy a századforduló nagy alkotó korszakának előzményei közé sorolható a Bognár Ignác zongora kíséretének közlésével Füredi Mihály által kiadott *100 magyar népdal*, melyet Emich Gusztáv könyvnyomdája hirdet.²⁷ Ezek – persze – csak »morzsák«, ám mégis a századforduló nagy hazai eredményeinek érdeklődést keltő előzményei.

Az akadémiai hírek egy létező és működő intézmény kapcsán ismét csak a *Szépirodalmi Lapok* legfőbb értékválasztásai és perspektivikus céljai dolgában igazítanak el. Már a 4. számnak kiemelt közleménye a *Magyar Akadémia*. Megismertet annak felépítésével, a nyelv- és széptudományi, bölcséleti és történelmi, matematikai és természettudományi osztályokkal. Külön beszámolót szentel a nyelv- és széptudományi osztály ülésének, a híres tudós Gützlaffnak, akit arról kérdeznek, hogy Kínában valóban élnek-e azok a „dzongárok”, akik talán a magyarok őseivel azonosak. De szó esik (már akkor is) a »délibábos« nyelvészkedésről is, amellyel szemben az a tény fogadható el, hogy három nagy nyelvcsalád létezik: a sémi, az indogermán és az ural-altáji. Mindenesetre – szól a konklúzió – a nyelvrokonság ügyébe nem szabad dicsőségvágyat keverni: „Legkisebbet sem derogál a büszke, hatalmas angolnak, a tudós németnek, hogy a cigánynyal rokon: miután a cigányok az indogermán nemzetekhez tartoznak.”²⁸

Tehát a nyelvrokonság kérdésében is a tudományos megközelítés híve a lap. A nyelvtudományi osztály márciusi ülésén szóba kerültek Rawlinson angol ezredes által felfedezett szkíta felira-

²⁵ CANUS [BRASSAI] 1853b.

²⁶ *Külföld* 1853f, 174.

²⁷ *100 magyar népdal* 1853.

²⁸ P. [PÁKH] 1853a, 54.

tok.²⁹ Már ezt megelőzően Hunfalvy Pál *Kalevala*-ismertetése rámutat (szigorú szavakkal), hogy egész Európa figyelmét vonták magukra a finn mondák, holott „senkit Európában annyira nem érintenek azok, mint bennünket magyarokat”,³⁰ bár – sajnálatos módon – az indokolt érdeklődés nálunk hiányzik. De a nyelvtudomány más ágainak fejlődése is szóba kerül. Az olvasók értesülnek arról, hogy Czuczor és Érdy a magyar helynévgyűjtés eredményeiről formált véleményyt.³¹ Lehető tudományossággal szólnak hozzá a hun kérdéshez, amikor Szabó Károly fordításában részletet hoznak Thierrynek Attila hun királyról szóló könyvéből, illetve a *Revue des deux Mondes* folyóirat közléséből.³² Szalárdi krónikájának kiadását is népszerűsítik, melyből Kemény Zsigmond már feldolgozott részleteket, s mely „bő forrásul szolgáland regény- és novellairóinknak; nem is említve, mennyit nyer általa történetírásunk”.³³ (Eme vállalkozás messze vezető hatása kapcsán ezúttal legyen elegendő Németh László tradíciókonceptiójára utalnunk, aki az erdélyi emlékiratírók örökségét emelte ki a nemzeti kultúra tovább építése céljából a két világháború között.)

Az irodalom, a színház és a zene mellett egyéb művészetekre irányuló, tudományos nivójú és inspiratív közlemények jelennek meg. Mutatványt hoznak például Samarjay Károlynak „Oser nyomán a hölgyek számára írt »Aesthetikájá«-ból”,³⁴ méghozzá *A szobrászat* címmel, mely kiemeli, hogy a szobrászat a leginkább a lényegre koncentráló művészet: „Laokoon csoportozata részvétre és félelemre, de egyszersmind szelidítő reményre gerjeszt. Ezen

²⁹ *Ujdonságok* 1853j, 362.

³⁰ HUNFALVY P. 1853, 149.

³¹ *Ujdonságok* 1853j 362.

³² THIERRY 1853.

³³ *Ujdonságok* 1853b, 107.

³⁴ SAMARJAI 1853, 755. Tobias Gottfried Schröer (1791–1850) pozsonyi professzor Christian Oeser álnéven kiadott, *Weihgeschenk für deutsche Jungfrauen...* című populáris esztétikájának magyar változatáról van szó: *Az aesthetika fő tárgyai: Mind a két nembeli érettebb ifjuság számára, különösen a nők aesthetikai izlése kiképzésére*, Oeser után szabadon átdolgozta SAMARJAY Károly (Komárom: Szigler testvérek, 1853). Vö. FÓRIZS 2019, 62–64.

különféle érzelmek által egyensúly támad a szemlélő lelkében, a szenvedélyes kitörés visszatartatik, s tetszéssel és nyugalommal szemlélődhetünk.”³⁵ A nagy feladatokra kész (illetve kényszerülő) nemzet, mely számára a tudomány és a művészet kínálkozik térül az önkényuralom korszakában, mintegy számba kell vegye, mi mindent kell megismerni, a legmagasabb európai tudomány és művészet szintjén „megtanulni”, létre segíteni ahhoz, hogy egy kedvező politikai fordulat révén egyenrangú európai kultúrnemzet gyanánt bontakoztathassa ki alkotó erejét, tehetségét nemcsak a tudományos és művészi, hanem a közéleti szférában is.

A *Szépirodalmi Lapok* tehát kicsinyített ›mása‹ lehet, sőt előképe a Deák koncepciója felé mutató, alkotmányossá váló magyar politika azon ambíciójának, hogy erős és magát fejlesztő ›államalkotó‹ tényezővé válhasson humánus és hagyományörző magatartása révén. Ha felidézzük a 49. szám *Vidéki élet* rovatát, a temesi bánágról esik szó benne, ahol szorgalmas németek élnek, de a magyar irodalom csekély pártolásban részesül. Pedig magyar színtársulatok Nagybecskerekén, Temesváron nagy sikerrel szerepelnek.³⁶ S ha csak egy pillanatra felidézzük a 20. század végi úgynevezett román forradalom kezdetét, a egyes etnikumú Temesvár lakóinak viselkedését, akkor nem lehet nem gondolni arra, hogy amiről 1853-ban írnak, amire a magyar szellemi és politikai elit legkiválóbb exponensei őszinte jóakarattal törekedtek, annak sok-sok áttétellel tovább élése mégiscsak azt igazolja, hogy a ›vert helyzetben‹, az 1850-es években megfogalmazódó felismerések és szándék vezethetett volna a történelmi Magyarország szétesése helyett valamiféle kevesebb emberi és szellemi veszteséggel járó, minden vallási felekezet és etnikai-nyelvi csoport érdekeit jóindulattal kezelő folyamatokhoz.

³⁵ Uo., 756–757.

³⁶ h–y [HUNFALVY] 1853.

Ha a népiesség ›megtisztítása‹, a magyar irodalom nemzeti karaktere s ennek össznemzeti funkciója tekinthető a lap ekkor megfogalmazott (de évtizedekre érvényben maradt) programjának, a Kemény–Csengery–Gyulai-csoport önmeghatározásának, akkor nyilvánvaló, hogy a *Szépirodalmi Lapok* világirodalom-képe is eme törekvés jegyében értelmezhető. Nagy ritkán ugyan utalnak elméleti forrásokra is, egyebek mellett például Sainte-Beuve ›beszélgetés‹-eire,¹ a híradások azonban többnyire olyanok, amelyek egybeesnek az irányadó közlemények tendenciájával. Heinéről például azt tudjuk meg, hogy elég nehéz rátalálni Párizsban. Francia felesége viseli gondját, gyógyíthatatlan beteg, s vallo-mása szerint egyedül a vallás nyújt neki vigaszt.² Hector Berlioz elbeszélésének közlése mögött is valami többlet rokonszenvet lehet sejteni, mert a zeneszerző prózaírói munkássága nem bizonyult maradandónak, inkább az általa hangszerelt Rákóczi-induló miatt fordulhatott felé plusz érdeklődés.³ Igaz, Glutzkow nevezetes lipcsei folyóirata nyomán, de életszerű bemutatását kapjuk Dickensnek, sőt Thackeray-nek is, akiről megtudjuk, hogy felesége megőrült, lányait ő neveli, s ekkoriban válik igazán elismert íróvá.⁴ Egy másik híradás szerint még lányai is szívesebben olvas-sák Dickens műveit, bár a kritika megalapozott és nagyra értéke-

¹ *Külföld* 1853r, 731.

² – z. 1853b.

³ BERLIOZ 1853, 783.

⁴ – z. 1853c.

lő méltatásban részesíti.⁵ (Már ezt megelőzően reklámozzák a már megjelent *Hiúság vásárát* Sükei Károly fordításában.⁶)

Ezek (s más hírek is) a szerkesztő azon ambícióját dokumentálják, hogy eleven és értékfogékony közlemények formájában »tartsa szemmel« a világirodalom nagyjait. Magyarországi ismertsége folytán nem meglepő, hogy verset közölnek Béranger-től.⁷ A *Külföld* rovat hírt ad George Sand legújabb regényéről éppúgy, mint a nagy világsikerről, a *Tamás bátya kunyhójáról*.⁸ Ritkaság, ezért is érdemel figyelmet az orosz irodalom iránt tanúsított figyelem: „Turgenew Iván muszka költő »Sapisski ochotnika« (egy vadász naplójából) czim alatt az orosz vidéki életnek jó humorral s nagy élethűséggel festett képét adja.”⁹ Ezután szaporodni kezdenek az orosz irodalomra történő utalások, sőt megjelenik egy igen jól kiválasztott Gogol-elbeszélés is, a *Régimódi földesurak*, bár más címmel (*Egy kép a régi jó időből*).¹⁰ Az utolsó közlemény után: S. K. a fordító (Komlós Aladár szerint Sükei Károly.¹¹) Az elbeszélésnek már az indítása is elüt az 1840-es évek nyugat-európai demokratikus, sőt forradalmi korszellemétől: „Mindig nagyon szerettem azon vidéki földbirtokosok egyszerű csendéletét, kiket Kis-Oroszországban a régi jó idő embereinek neveznek.”¹² A szinte cselekmény nélküli életkép (mely az író látogatásait örökíti meg) olyan idilli képet fest a régi orosz földbirtokosokról, mely elsősorban az idő házaspár érzelmi, emberi értékeit adja vissza páratlan elhitető erővel, de még így is a lap alapvető törekvéseivel összhangban a nemesség értékörzéséhez produkál megrendítő dokumentumot.

Elkerülhetetlen (hiszen nyugat-európai forrásokból dolgoznak), hogy azóta elfeledett orosz írókat is szóba hoznak (például Golowint¹³). A legtöbb szó – természetesen – ezen évek nagy szenzá-

⁵ *Külföld* 1853l.

⁶ *Hiúság vására* 1853.

⁷ BÉRANGER 1853.

⁸ *Külföld* 1853d.

⁹ *Külföld* 1853e, 139.

¹⁰ GOGOL 1853.

¹¹ KOMLÓS 1961, 6.

¹² GOGOL 1853, 634.

¹³ *Külföld* 1853q, 701.

ciójáról, a *Tamás bátya kunyhójáról* esik. Hírt adnak például Beecher Stowe asszony új művéről (*Kulcs Tamás bátya kunyhójához*), mely sok adattal kívánja bizonyítani, hogy a regény megtörtént eseményeken alapul.¹⁴ Ebből mutatóványt is hoznak: *Milly Edmondson* („Mutatóvány Beecher Stowe asszony »Kulcs Tamás bátya kunyhójához« című munkájából, mely Irinyi József által fordítva e napokban hagyandja el a sajtót”).¹⁵ A regény példátlan sikerének jele (szól a tudósítás), hogy színpadra is alkalmazták. A *Tamás bátya kunyhója* elsőpró olvasottságának titka (a lap szerint) eleven humor és erkölcsi »magasság« összefonódása.¹⁶ A szerzőt fel nem tűntető ismertetés arra helyezi a hangsúlyt, hogy Stowe asszony az amerikai vallásosság ellen emeli fel szavát, mely szerint „egy kényelmes mennyei karszékök nem is maradhat el, ha vasárnap szorgalmasan templomba járnak s vakon hisznek – hétköznapiakon aztán bizvást üzhetik iparlovagsági csinyeiket s családaitat...”¹⁷ Egy másik kommentár szerint „Beecher Stowe asszony, ki egy szegény magánlelkész neje”¹⁸ milyen óriási összeget keresett könyvével nemcsak Amerikában, hanem Angliában is, ahol a hölgyolvasók a férfiakat rá akarták venni a rabszolgaság elleni harcra, akik azonban erre azt mondták, hogy az angliai szegényeknek sincs jobb sorsa, mint a rabszolgáknak. Az amerikai és az angol irodalomról szóló információk – egyébként – gyakoriak és sokfélék. Hírt adnak – természetesen – arról is, hogy Moore Tamás költeményeiből jelentetett meg kötetet Szász Károly Pesten.¹⁹

A francia irodalomra vonatkozó híradások csekélyebb számúak, s bizonyos fenntartások jegyében születnek. Balzacot fordítják és olvassák már az 1840-es években, de az Arany–Csengery-kör nem leplezi kifogásait, miszerint helyszínei, hősei meglehetősen távol esnek a magyar olvasóktól. Salamon Ferenc majd a *Budapesti Szemlében* ír róla eléggé elutasítóan (világképe materialista, az er-

¹⁴ *Külföld* 1853r, 732–733.

¹⁵ BEECHER STOWE 1853.

¹⁶ *Irodalom* 1853a.

¹⁷ Uo.

¹⁸ *Külföld* 1853i, 365.

¹⁹ S.... [SÜKEI] 1853a.

kölcsi világrend nem játszik szerepet emberképében), a magyar olvasók zömétől nemcsak távoliak, de idegenek is párizsi történetei. A nálunk (ha nem is megkövetelt, de némileg) »elvárt« eszményítés teljességgel idegen tőle, s az etikai célelvűségnek még Victor Hugo-féle érvényesülése sem jellemző rá. Arany Lászlóék a *Nyomorultak* (úgymond) »szegénypárti« demagógiáját is elmarasztalják. Ebből az idegenkedésből is magyarázható az angol regény, illetve az oroszok (az *Anyegin*, *Turgenyev* stb.) iránti vonzalom, mivelhogy az orosz epika (a földrajzi távolság ellenére is) rokon alkatú, analóg szituációk és kifinomult erkölcsi fogékonyság folytán. (Jó példa erre a *Szépirodalmi Lapok*ban Gogol már szóba hozott elbeszélése, amelynek vidéki, patriarchális embersége egy csapásra közel tud kerülni a magyar olvasóhoz.) Éppen ezért kijelenthető, hogy Gogol az első orosz író, akinek inspiráló hatása nem pusztán feltételezhető, de bizonyítható, hiszen Gyulai a *Szépirodalmi Lapok* szerkesztőségében dolgozva, Pákh munkatársaként is kapcsolatba került Gogol itt megjelent írásával (*Egy kép a régi jó időből*), melyre még legjelentősebb prózai művének címében is ráismerhetünk (Hiszen »egy régi udvarház utolsó gazdái« a Gogol-elbeszélés idős házaspárja.)

A francia vígjátékok kérdése, a párizsi színházak 1852. évi statisztikája is főképpen azzal a céllal jelenik meg, hogy bebizonyosdjék: 18 vígjáték, 32 dráma, 163 vaudeville és 1 szomorújáték „adatott elő”: „32 drama! óriási szám, ha meggondoljuk, mennyi gazság, aljaság, gonoszság, semmirevalóság, mennyi házasságtörés és árulás, gyilkosság és öldöklés felhalmozása volt szükséges, míg ama 32-szer 5 felvonást betöltő borzalmas bonyolódások és cselszövények elkészülhettek.”²⁰ A legnagyobb érdeklődést kiváltó szenzációnak ifj. Dumas *Kaméliás hölgyét* tekintik a tizenkilenc legsikeresebb darab közül anélkül, hogy csak egyet is a remekművek közé lehetne sorolni.²¹ A következő lapszámban egy francia darab bemutatása kapcsán kapjuk a precíz elhatárolást: a francia drámákban általában a lélektani indoklás helyett a mulattatást, az »érzé-

²⁰ *Külföld* 1853a, 44–45.

²¹ Uo.

ki ingerköt részesítik előnyben, amivel szemben a magyar színpad az erkölcsi érdek javára munkál és a nemzeti öntudat ébresztését tekinti feladatának.²² Egy franciából fordított vígjátékról szólva nyer megfogalmazást: „Miután a lélektani alap, a szoros értelemben vett drámai élet hiányzik belőlök s csupán külszerkezetökben áll minden művészet, s így a kép a rájának rendesen alá van rendelve: annyira egyszabású a legtöbb, hogy az egyikről mondott bírálat majd mindig illik a másakra is.”²³ Ez az elutasítása a hatásvadász, szinte kizárólag szórakoztató célzatú francia (később már nem csak francia) drámának igen hosszan tovább öröklődik, s a morális és nemzeti célzatú dráma érdekében perel még a 20. században is.

Némileg egybehangzik ez a francia és az angol széppróza szembeállításával is, ami annyira nagy súlyú a lap céljai közt, hogy az első lapszám *Előfizetési fölhívásában* is megjelenik. Mely szerint a *Szépirodalmi Lapok* olyan irodalmi és művészeti folyóirat, mely (és ez áll a felsorolás élén) közöl értekezéseket „tudományos és művészi tárgyak felett”,²⁴ novellákat és költeményeket, „[s]zelleműs közleményeket a természet, történelem s emberélet köréből”.²⁵ A »tárcza« rovat tárgyköre szélesen jellemzett: budapesti és vidéki »társasélet«, színház, akadémia stb. »szemmel tartása«. A 6. pont: a külföldi szépirodalom és művészet újabb jelenségeinek „folytonos és tanulságos naplója”.²⁶ Nem sokkal (egy héttel) ezután *A színpad és az irodalom* című tanulmány II. részében kapunk érdekes (s tovább gondolásra készítő) definíciót: „Az irodalom mindenik része megél, sőt bizonyos mértékben virágozhatnak is bármi viszonyok közt: a történetírás és a dráma a nemzeti köz élet mozgalmaiban a politikai fejlődés napsugáraiban virágozhatnak fel egyedül.”²⁷

Br. [Brassai Sámuel] az *Angol regény és német kritikus* című (legalábbis a lap legelejére került) vezércikkében azt állítja, hogy a né-

²² S..... [SÜKEI] 1853b, 52–53.

²³ S..... [SÜKEI] 1853d, 484.

²⁴ EMICH-PÁKH 1853.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853a, 36.

met szépirodalomban a regény kissé háttérbe szorul, s az esztétika (Lessing, Winckelmann) a legelőrébb való.²⁸ (Még Shakespeare-ről is több könyvet publikáltak, mint az angolok.) A szerkesztő (nyilván Pákh Albert) lábjegyzetben teszi hozzá, hogy a *Szépirodalmi Lapok* nagyon is méltányolják az angol regényt. Ezt azért is fontosnak érzi szavá tenni, mert Brassai ugyanitt »előrebocsátja«, hogy „Thackeray nem nagy emberem. S oka olly valami, miért Heine sem az. Bizonyos kegyeleti érzet hiányát látom mind kettőben minden iránt, mi emberi.”²⁹ Ezzel szemben Dickens teljes méltánylást érdemel az ő részéről, akinél „a jellemek kimondhatlan gazdagsága, következetessége, érdekessége, élénk színezete”³⁰ nyeri el tetszését.

Ez lényegében korai, de hosszan tovább élő igénye annak a »valóság-hű« regénynek, mely leginkább felel meg a Kemény–Gyulai-kör kívánságainak. Éppen ezért szívesen adnak helyet annak a tudósításnak, mely arról számol be, hogy Angliában egyre több művészi és olvasói egylet alakul. Egy ilyen körbe meghívták Birminghambe Dickenst, akit lelkesen ünnepeltek annak jegyében, hogy ő „mélyebben tanulmányozta s hübben rajzolta a népet, mint előtte bárki; hogy ennek erkölcsi és társadalmi sebeit nemcsak pontosan felismeré, hanem kedves és még is metsző élcze és humora által a gyógyulás jótékony útjára is vezeté”.³¹ Ugyanebben a *Külföld* rovatban azt írják, hogy Dickens *Bleak-house*³² című regénye komolyabb, sőt szárazabb, nem találhatni benne a „rég humor friseségét”.³³ Ám a *Szépirodalmi Lapok* tudósítása némi csipkelődéssel azt is megjegyzi, hogy Bulwer *My novel* című művét (állítólag!?) egy olyan hölgyolvasója inspirációjára írta, aki azon kívánsággal lepte meg, hogy „irna már egyszer olly valamit, mit leányai pirulás nélkül olvashassanak el. E kívánsatot teljesíté Bulwer. Most nem pirulnak el bele az olvasók, de csaknem elalusznak

²⁸ Br. [BRASSAI] 1853b, 484.

²⁹ Uo., 485.

³⁰ Uo., 488.

³¹ *Külföld* 1853j, 382.

³² 1926-ban *A puszta ház*, 1950-ben *Örökösök* címmel fordították le.

³³ *Külföld* 1853j, 382. A dickensi humornak a hatása Jókai és Mikszáth modorában is érzékelhető.

mellette.”³⁴ Az angol irodalom népszerűsítésének eszköze már-már ›pletykaszintű‹ eseményekről szóló tudósítás is: „A Haymarket-színházban néhány héttel ezelőtt került színre Bulwer vigjátéka: »Not so bad as we seem«. E darabot először műkedvelő társaság játszta el ezelőtt két évvel Devonshire herceg magán színpadán, a személyesítők közt levén Boz a nagyhirű regényíró is.”³⁵ Hozzátehetjük, hogy ehhez hasonló ›hír‹-ekkel a lap a ›maga tájékról‹ is igyekszik (persze, egy kissé másféle) ›újdonság‹-okkal szolgálni. Például: „Arany János és Szász Károly urak, kiknek neveivel ezután gyakrabban fognak találkozni lapjaink olvasói, e napokban körünkben mulattak.”³⁶

Gyakran látszólag igénytelen apróságok (az írás címe szerint *Forgácsok*) egészen határozott műfajtipológiával szolgálnak. Az új német esztétika ›matador‹-át, Schückinget idézve szólnak arról, hogy a francia regényben „mint halmozzák rakásra a költők az eseményeket, hatályokat, kalandokat, statuscsinyeket letükrözött világukban, melly ép olly tele van lankadatlan versenyzéssel, nyegleséggel, hitványsággal stb. mint az, mellyet tükrözni akarnak.”³⁷ Az angol regényírók „végtelen jellemtarkasággal szeretik átszőni compositióikat”,³⁸ a részletező ábrázolás a brit humorról karöltve adja vissza a valóságot. ›Bécsi irodalom‹ voltaképpen nincs is, hanem sok mindent vesznek át a német, angol és francia irodalomból. A magyar regényirodalom viszont eléggé ›ment maradt‹ a hazai légkör befolyásától – így szól az összehasonlító műfaji körkép. Nagy veszély azonban azok részéről fenyeget, „kik a nemzetit a póriasban, a népiest az otrombában keresik”.³⁹

Van azután a világirodalmi tájékozódásnak egy gyökeresen új iránya, mely a finnugor nyelvrokonság ihletében terjeszti ki figyelmét az ekkoriban nálunk is egyre ismertebbé váló *Kalevalára*. Elsősorban Hunfalvy Pál terjedelmes írása érdemel figyelmet,⁴⁰ mely alapvető is-

³⁴ Uo.

³⁵ *Külföld* 1853o, 619.

³⁶ Uo., 618.

³⁷ A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853d, 654–655.

³⁸ Uo., 655.

³⁹ Uo.

⁴⁰ HUNFALVY P. 1853.

mereteket közöl a *Kalevaláról*, s bőven idéz is belőle (magyarul is, finnül is), ami széles körök figyelmét irányíthatta (volna) az ekkor világszenzáció számba menő műre. Már bevezetőjében rámutat arra, hogy a vajmi kevésre becsült finnugor nyelvrokonság éppen e mű révén keltethet érdeklődést nemcsak a finnek, de a szélesebb értelmű nyelvrokonság nyelve, kultúrája, s rejtett vagy legalábbis kevésbé ismert értékei iránt. „A mely nemzetenél dús népköltészet fejt ki, s hajdana szürkületében gazdag regék és mondák keletkeztek, azt nemesebbnek tartják olyan nemzetenél, mely nem mutathat fel hasonló népköltészetet s mondákat.”⁴¹ Az ősrégék és mondák értékét látja abban, hogy azok „az egész nemzet birtoka és kincse”,⁴² nem pedig valamelyik osztályáé.

Legujabb időben a finn mondák ébresztették fel az európai figyelmet. Ideje már, hogy a magyar olvasó is tudomást vegyen azokról. Sokan felette dicsérik. Igazán és becsültetésre jutottak általok a finnek az europaiaiak előtt: mert ősmondákat csak költői nemzetek ápoltak és mentettek meg; s a finn mondákban új, eddig nem sejtett világ nyílik a vizsgálódók előtt.⁴³

Beszámol arról is, hogy Lönnrot az 1830-as években adta ki a Karjalában gyűjtött runokat, minek folytán a század derekára a *Kalevala* nemcsak a szentpétervári, hanem a svéd és német tudósok érdeklődését, az egyetemes folklórtörténetben nevezetes fontosságát is felismerték. Lönnrot folytatta a gyűjtést és 1849-ben „új kiadást eszközölt”.

Hunfalvy Pál nemcsak a *Kalevala* feljegyzésének, kiadásának történetét mondja el, hanem cselekményét is, s idéz is a műből, a finn eredeti mellé állítva az ő magyar változatát. Csak érdekességként említhető, hogy a *Kalevala*-tanulmány záró közleménye alatt Erdélyi János svédből fordított balladája áll,⁴⁴ melyhez a szerkesztő lábjegyzetet fűz, ami megint csak műfaj- és irodalomfejlődés dolgában tanulságos:

⁴¹ Uo., 147.

⁴² Uo.

⁴³ Uo., 149.

⁴⁴ ERDÉLYI 1853a.

Irodalmunk balladákban nem éppen gazdag s a magyar ballada még csak most van keletkezőben. Maga Arany János is, mély tanulmányok alapján olly remek kísérleteket tőn, még uttörőnek tekint magát e téren. A magyar költészet milly gazdag a lyrai nemben, az elbeszélőben éppen olly szegény s fölötte szűk alapot nyujt, mellyre költőink építhetnének még akkor is, ha nem mutatkoznék azon ferde irány, melly visszaél a népivel s a torzítás korszakába képez átmenetet.⁴⁵

Ez a szerkesztői észrevétel is bizonyítja, hogy Pákh minden világ-irodalmi kitekintést és közleményt a magyar irodalom fejlődése, gazdagodás szempontjából mérlegel. Már a lap első számában megjelenő beköszöntő cikk (*Kazinczy Ferencz*) a „történelmi gyökérzetű polgáriasult magyar középosztály”-t tekinti közönségének, melynek Petőfi, Arany, Tompa a vezérlő értékei, ám magas nívóját a világirodalmi összevetés garantálja.⁴⁶

Ennek kiegészítése (mintegy kontroll nézete) az olyan írássok közlése, melyek a jelen magyar irodalmának külföldi hatásáról szólnak, s amely témakörben elsősorban Kertbeny jeleskedik. Egyik alkalommal elmeséli Petőfivel való megismerkedését, aki örvendett versei németre fordításának. Az ő (ti. Kertbeny) szó szerint és prózában németre fordított Petőfi szövegei a Pesten járó Karl Beck (ünnepeelt német költő) elismerését vívták ki, Dux pedig 1846-ban kötetbe gyűjtve is kiadta Petőfi németre fordított verseit. Kertbeny arról is tudósít, hogy külföldön több helyen, például Olaszországban többeknek felhívta a figyelmét Petőfire. Milánóban Manzont látogatta meg, aki szintén nagy tetszéssel fogadta Petőfi olaszra, illetve németre fordított műveit.⁴⁷ Egy *Bécsi levél*ben arról számol be, hogy Németországban Jacob Grimm-mel találkozott, aki nagy érdeklődést tanúsított a magyar nyelv iránt. Varnhagen berlini udvari tanácsos (az irodalomban és a közéletben is rangos személyiség)

⁴⁵ Szerkesztői lábjegyzet. Uo., 188.

⁴⁶ *Kazinczy Ferencz* 1853, 3.

⁴⁷ KERTBENY 1853b, 294.

levélben számol be neki Petőfi-élményéről (Kertbeny – természetesen – a maga fordításában adja a szöveget): „A kedély könnyűsége és ruganyossága, oly mély érzelem és szinpompás képzerő mellett! És önök népdalai, a nyugoti érzelem és keleti képzelet e ragyogó forrása!”⁴⁸ Ugyanő a következő levélben már a németre fordított *Toldi*-ról számol be: „e költemények egészen az európai nézlet körébe tartoznak, azon korba, midőn Europa még egészséges volt; bátran mellé lehet őket állítani a középkor legjobb műveihez, de egyuttal megfelelnek minden modern igényeknek”.⁴⁹ (Ekkoriban sok más híradás is tájékoztatott Petőfi magas európai »csereérték«-éről.)

Mindez egy mindössze félévet megért folyóirat esetében azért lényeges, mert a 19. század közepére tehető (nemcsak Petőfi, hanem Jókai és mások jóvoltából is) a magyar irodalom nemzetközi »befogadása«. A Bach-korszakban a megélénkülő világirodalmi érdeklődés a gazdagodás és útkeresés velejárója.

Az idegen impulzusokra való fogékonyság nem az eredetiség hiányával magyarázható, hanem éppen fordítva: az új utakat kereső művészi erő bizonyítéka. Nagyszabású művészi értékek recepciója éppen a szervesen fejlődő, differenciálódó, gazdagodó irodalmak sajátossága, s számtalan világirodalmi példa igazolhatja, hogy az irodalmaknak általában virágzó, fellendülő periódusukban erősebb az asszimiláló hajlamuk.⁵⁰

A *Szépirodalmi Lapok* a maga szűk keretei között (mondhatni: kicsinyítve), de az Arany–Gyulai-kör páratlanul színes és lényegkiemelő közleményeivel a hosszú időre érvényben maradó értékdifferencálás és feladatvállalás perspektíváját nyújtja. Témái közt a világirodalommal való kontaktusba kerülés tartalmas és jó irányba mutató tendenciák színvonalas reprezentációját teremti meg.

⁴⁸ KERTBENY 1853b, 598.

⁴⁹ KERTBENY 1853b, 599.

⁵⁰ IMRE 2002, 110–111.

VII. SZERKESZTŐI ELVEK ÉS KRITIKAI ÉLET A SZÉPIRODALMI LAPOKBAN

A *Szépirodalmi Lapok* effektív hatásának fokmérője gyanánt számba vehetők az irodalmi életre vonatkozó és irodalompolitikai célzatú közlemények mint dinamikus tényezők az irodalom létformájának. Lehetnek ezek látszólag neutrális közlések: „Arany János és Szász Károly urak, kiknek neveivel ezután gyakrabban fognak találkozni lapjaink olvasói, e napokban körünkben mulattak.”¹ Egyetlen mondat tartalmazza e munkatársak kiemelt megbecsülését, viszonylag közismert világnézeti és politikai pozíciójának vállalását, s valamiféle összetartozás, együttműködés kultúrpolitikai súlyát. Ugyanígy *Ujdonságok* címszó alatt jelenik meg közlemény arra vonatkozólag, hogy Császárr Ferenc mutatványszámot tett közzé a *Divatcsarnokból*, mely a „fensőbb körökben akarja honosabbá tenni irodalmunkat s ápolni nemzetiségünk érdekeit”.² Viszont az az utalás, mely ezután a *Honderűre*, sőt ennek »nagy hibái«-ra vonatkozik, egyértelművé teszi, hogy a lap kritikával szemléli azt, ami Császártól várható. (A »hír« tehát polemikus állásfoglalásba, irodalompolitikai »pozicionálás«-ba »megy át«.)

A jelen kulturális életére vonatkozó hírek, kommentárok (igaz, fegyelmezett, korrekt módon, de) az irodalompolitikai pozícióharc jegyeit is magukon viselik. Nem hiányoznak a személyes sértettséget is hordozó indulatos fogalmazások sem, amikor például Szelestey László a *Szépirodalmi Lapok* ellen támad a *Pesti Napló* tárcájában:

¹ *Ujdonságok* 1853o, 618.

² *Ujdonságok* 1853k, 389.

A népköltészetéről tart leczkét nekünk s egyik tisztelt dolgozó társunk Erdélyi Jánosnak, ki lapunkban nem rég az újabb népköltők theoriait vette bonczkés alá, különösen a Szelesteyét, mely a „Kemenesi czimbalom” előszavában olvasható. Szelestey úgy beszél, mintha ő találta volna föl költészetünkben a népiest, ő, ki tiz évig a Bajza-iskola egyik legszorgalmasabb növendéke vala s kinek csak ezelőtt két évvel jutott eszébe, hogy ő is népköltőnek született.³

Szelestey – úgymond – „üres és arrogans cikk”-éről⁴ szólva olyan vitába bocsátkozik a »rövid hír«, ami valóban létező irodalompolitikai »hadállások« véleményét szembesíti. Ennek bővebb kifejtése: „legyen szabad még egyszer röviden elmondanunk, miért nem tartjuk mi a czimbalom-féle verselést népköltészetnek. Mert nem költészet, mert csak tájszavak, szokások s több efféle kelmeszerű adalékok versebe szedett gyűjteménye, költői felfogás, alakítás és jellem nélkül.”⁵ A folytatás Erdélyire hivatkozik, aki szerint „a népdal a költészet általános elve alól ki nem vonható s a népköltészet alatt józanon csak olly költészet érthető, mely megüti a műbecsi mértéket, legyen az akár közvetlen a nép, akár az irodalom hozománya.”⁶ (Ez is olyan polémia, mely napjainkig megőrzi érvényességét, ha valamely irodalmi mű értékét pusztán tematikai, életkörübeli pozicionálásával kívánják bizonyítani.) Néha helyt ad a lap viszonylag nivótlan heccelődésnek is, amikor például „Balambér, a hires »Hét nemzetség« szerzője” Császár Ferencet támadja.⁷

A polemikus indulat (nyilván a cenzúra miatt) időnként magyarázatra szoruló fogalmazásokhoz vezethet. Egy másik lapból átvett kolozsvári hír kapcsán kerül szóba, hogy „Krizsa és Kővári történeti és szépirodalmi zsebkönyvkiadást terveznek, mely, minden évben meg fogna jelenni. Azon lap, honnan ez örvende-

³ *Ujdonságok* 1853w, 778–779.

⁴ Uo., 779.

⁵ *Polemikus jegyzetek* 1853, 799.

⁶ Uo.

⁷ BALAMBÉR [PÁKH] 1853, 667–668.

tes hírt vettük, *erdélyi irodalom* s több efféléről beszél, mit nem hagyhatunk szó nélkül. Mi részünkről csak *magyar* irodalmat ismerünk és sajnálnók, ha szavainkat magyarázni kellene.”⁸ (Számunkra, késő utódok számára, bizony, nem ártana.) Talán arra céloz a kommentár, hogy Magyarország és Erdély uniójának szellemében csak egységes magyar irodalomról lehet beszélni. (S az már csak az elmúlt száz év tanulsága gyanánt fűzhető ehhez, hogy ez a kérdés nemhogy akkor, de mind a mai napig sem tekinthető evidens döntés tárgyának.)

Eme polémia pozitív hozadéka, hogy egyáltalán felmerül a tájegységek kulturális jellemzése, mondhatni: össznemzeti gyarapító funkciója. Ez igazán lényegi szerephez jut majd (illetve máris) a székely népballadák művészi jelentőségével kapcsolatban, de már ekkor szóba kerülnek vidéki, ám országos súlyú események. Például Jókainé kolozsvári vendégszereplése, óriási sikere, melyben férje is osztozik: „A lakoma végén Erdély arany kora íróját ezüst tollal tisztelték meg e felirattal: Jókainak emlékül Kolosvár, jun 1-én 1853.”⁹ Egyébként bizonyos írások célzatát nehéz pontosan értelmezni. Például a következő, 47. szám közleménye alighanem paródia,¹⁰ ámde nem sokban különbözik az akkori népiek selejtesebb műveitől.

A sokszor csaknem ›csevegés‹-számba menő közlemények igen fontos, nagy súlyú dilemmák tárgyában nyilatkoznak meg. Amikor például Lauka aláírással *Csipkebokor* című „Sentimentális románcz”-ot közölnek, méghozzá a *Honművész* idejéből (a *Honművész* a *Regélő* című, 1833-ban alapított első magyar divatlap irodalmi melléklete volt), az nyilvánvalóan a biedermeier szerelmi költészet kicsífolása.¹¹ S a ›páratlanul‹ színes, sőt ›dialektikus‹ közlés mód jellemzéseként említhető, hogy ugyanezen számban, sőt ugyan ezen az oldalon jelenik meg Beöthy Zsigmond *Esthomályban...* című

⁸ *Vidéki élet* 1853f, 802.

⁹ *Vidéki élet* 1853e, 722.

¹⁰ ZOBOR 1853.

¹¹ LAUKA 1853.

verse, mely ugyanezen szentimentális, biedermeieres, allegorizáló költészet (legalábbis szerzője részéről) komolyan vett darabja:

Esthomályban, melyet hold világít,
Szólt egy rózsa rózsatestvéréhez:
Miért vagy olly bús most, a midőn kebled
A derült ég harmatából élvez?...¹²

Minden jel szerint a *Szépirodalmi Lapok*nak kezdettől és kiemelten vállalt hivatása a kritikai és irodalompolitikai ›értékválasztás‹, azaz a nyílt állásfoglalás műfaji, stílárius stb. kérdésekben, és mindig a (vélt) jó ügy szolgálatában. Már az 1. szám *Nemzeti Színház* című tárcája hangsúlyozta: „Költőink egészen új színi világot teremtettek, a francia rejtelmek mintájára, hol képzelődésök tettség szerint alkothatá ábrándos képeit. Láttunk angyalokat, láttunk ördögöket, – csak embereket nem.”¹³ Csengery esztétikai ítéleteit összefüggésbe hozza politikai nézeteivel, s a lap ekkor még ki nem bontakoztatott, de sejthető általános koncepciójával: „Részünkről politikában sem vagyunk az általános szavazás emberei. Hisszük, hogy bizonyos értelmi körökön túl hivatkozni anynyi, mint a tudatlanságot ültetni az értelem fölé.”¹⁴

Máris kitűnik (lehet véletlen, lehet nem véletlen!), hogy a politikai és kritikai elvek összhangba kerülnek a szépirodalmi közlésekkel. Ugyanebben az 1. számban hozzák Tompa *Távolból* című versét (bár előző év júliusában keletkezett), mely a maga lehiggadó, tiszta fogalmazásmódjával mintegy az Arany-féle klasszicizáló versbeszéd párjaként ›vitatkozik‹ a vadromantikus önmutoztatás kitárulkozó megszólalásmódjával:

¹² BEÖTHY Zs. 1853, 654.

¹³ CSENGERY 1853a, 6.

¹⁴ Uo., 9.

Voltam egykor, nem vagyok már sólyom,
Túlrepülni bérczeken, folyókon,
Vágyam immár nem sziklára fészkel,
Megalégszik kis bokor tövével.¹⁵

Miközben Csengery a hatásvadász ürességet marasztalja el, a népszerűség hajszolásában ürességet látva, Szász Károly *Angyal és ördög* című verse (didaktikus, allegorikus előadásmódjával) előre jelzi a nép-nemzeti klasszicizálás későbbi kiüresedésének veszélyét.¹⁶ Nem egyszerűen antiromantikus ízlés ez, hanem általánosabban: a fegyelmezett, letisztult formaművészet pártolása a hatásvadász ›szószátyárság‹ ellenében:

Korunkban a közönség többségének a bizarr tetszik a költészet-s zenében mindenk fölött. Nem a valódi genie fellengős szárnyalása vagy nyugodt mélysége, hanem az affectált *genialitás*. A nagy geniusnak, ki egyszerűn s nemesen lépne föl, mint a lángész mindig szokott, soká kellene küzdeni, míg az érdemlett méltánylatot kivivná.¹⁷

A kritikáról azonban nemcsak heccelődések, komolyabb, néha durvább szócsaták zajlanak, hanem egy roppant súlyú értekezés (a 15–16. számban Sükei Károlyé) is ezzel foglalkozik. A dolgozat alaptétele az, hogy a tehetség tanulmányok (lényegében a kritika) révén tud kifejlődni, nálunk azonban sokan ellenszenvvel viseltetnek ez irányban. A kritika – egyébként – lehet ›alanyi‹ is, ha lelkesedés és erkölcsi ambíció hevíti, ahogyan például Börne ír Schillerről. De tekintheti a kritika a művészetet nemzeti teremtménynek is, ám csak abban az esetben, ha összhangba kerül a művészet formáival.¹⁸ A Bach-korszakbeli kritikai gondolkodást érzékenyen és kimerítően feldolgozó Kovács Kálmán szerint Gyulai

¹⁵ TOMPA 1853, 6.

¹⁶ SZÁSZ 1853.

¹⁷ X. 1853, 356.

¹⁸ SÜKEI 1853, 229.

Sükeitől veszi át a »műtörténetiség« fogalmát, melynek értelmében meghatározónak a költői gyakorlatot és a kor nemzeti és társadalmi igényeit veszik alapul.¹⁹ „A műtörténész, általános fogalom helyett az élet tapasztalati mozzanatát, a tényt bocsátja előre. E tény a művészetben a nagy költők azon művei, melyek a közérzületre lényeges hatással voltak.”²⁰ Eszerint a kritika csak úgy válhat az irodalom alakítójává, ha a „művészetet, mint egy saját benső törvényekkel bíró egészet fogja föl.”²¹

Sükei műtörténeti (tehát a művekből kiinduló) kritikai koncepcióját Gyulai nagymértékben átveszi, s őrajta keresztül egészen Horváth Jánosig vezet az út, s ennyiben a 20. században szembekerül a műfilozófiai (elvekből és teóriákból kiinduló) szemlélettel, melyet többen, legteljesebben majd Lukács György bontakoztat ki. Sükei a szemléleti elemekből, művészi tapasztalatból, a művek iránt megnyilatkozó igényekből, szükségletekből kiolvasható értékpreferenciák jegyében gondolkodik. A műtörténész a közérzületre hatást gyakorló művekkel foglalkozik, a nemzeti közérzületet visszaadó műveket veszi alapul, s ez nemcsak Vörösmarty, hanem Schiller esetében is döntő, bár Schillerben a filozófiai, Vörösmartyban a „szónoklati” (ezen nyilván retorika-it ért) elem dominál.

Ennélfogva a műtörténész, – kiindulási pontja a szüntelen mozgó fejlődő, alakjaiban változó tényszerű, történeti élet levén – semmi általános művészi eszmét, ugy nevezett aesthetikai evangeliumot nem fog kijelenteni, s mindazon szabályokat, melyeket a nagy költők műveiből kifejt, csak úgy fogja tekinteni mint „idő szerinti evangeliumot”, a hogy Goethe nyilatkozott saját művészetéről.²²

Sükei tanulmányának hatása bár nem széles körű, de abban az irodalomtörténet egyetért, hogy Gyulai voltaképpen az ő tanul-

¹⁹ Kovács 1963, 31.

²⁰ Sükei 1853, 243.

²¹ Uo.

²² Uo., 244.

mányából kiindulva jut el a népies-nemzeti irodalomeszmény ki-
dolgozásához.²³

Érezték azt mind költőink, mind pedig a közönség, hogy a magyar költészet nem lehet más, csak olyan, miképen azt Kazinczy Ferencz, a Kisfaludyak, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi és Arany műveiben jelenik meg. S miután nálunk a kritika nem nemzeti költőink műveiből mint történeti tényekből indult ki, hanem vagy merev gondolatrendszerrel épített föl, vagy pedig csupán alkalmi szónoka volt az aesthetikai közérzetnek, természetes, hogy hajtástan maradt.²⁴

Sükei koncepciója nemcsak Gyulai szintézisében él tovább, hanem (bizonyos átformálódás után) Horváth János „nemzeti klasz-szicizmus”-teóriájában is.

Nálunk a népiesség epigonjai hanyatlásnak indították költészetünket. Most irányokban lenne a kritikának leginkább ideje. Azonban véleményem szerint hatása csak úgy lehet, ha Petőfi és Arany műveire támaszkodik, kiknél a népies költészet mint általános érvényű tény jelent meg. Vegye ezektől a szellem melegét, állítsa föl műtörténeti uton a népköltészet elméletét, s lesz mind a közönségben fogékonyság, megkülömböztetni az igazit a hamistól, mind íróinkban hajlam fölfogni, megérteni és méltányolni a kritikának a művészetre való lényeges befolyását.²⁵

A korán, mindössze harminc évesen elhunyt Sükei nevét hamar elfelejtették, akárcsak édesapját, aki Bukarestben megalapította az első magyar református egyházközséget. (Sükei Károlynak egyébként kritikai tevékenysége mellett versköltete is megjelent, valamint fordította Thackeray, Gogol, Shelley, Victor Hugo és má-

²³ SOMOGYI 1965.

²⁴ SÜKEI 1853, 244.

²⁵ Uo., 245–246.

sok szépprózáját.) Kortársai nagyra tartották, egy idő után azonban megfélemedtek róla, s a 20. század közepén, amikor Kovács Kálmán Barta János aspiránsaként Gyulai pályakezdéséről írt monográfiát, elsőként emelte ki Sükei jelentőségét, talán nem függetlenül Barta instrukcióitól, aki mestere, Horváth János nyomán az (így nevezhető) műtörténetiség elvét fejlesztette tovább. Horváth János a maga „fejlődéstörténet”-ében olyan triumvirátusról beszél (Sükei, Pákh, Gyulai), amelynek tagjai Arannyal, Keménnyel, Csengeryvel, Erdélyivel, Léwayval, Szász Károllyal képviselték az ún. nemzeti klasszicizmust. Ezt az először a *Szépirodalmi Lapok*ban együtttest alkotó csoportot nevezték utóbb irodalmi Deák-pártnak. „Ez az »irodalmi Deák-párt« nagyon jól van így elnevezve. Céljai és hatásköre nemcsak irodalmiak, hanem egyúttal politikaiak is voltak, s mindkét téren a Deákban megszemélyesedett bölcs tárgyilagosság elveitől vezéreltették magukat.”²⁶

Ez a képlet egyébként egyáltalán nem volt elszigetelő. Már Sükei széles világirodalmi háttérben gondolkodott. Őszerinte Platon volt az első „műfilozóf”, Arisztotelész pedig az első műtörténész. A német elvontság – folytatja Sükei – a műfilozófia „termő és teremtő” alkotásban érvényesül, míg a többi nagyobb szerű irodalommal bíró nemzetek, mint az angolok vagy a franciák inkább a műtörténetiség jegyében gondolkodnak az irodalomról. Okkal mutat rá arra, hogy nálunk a költészet a nemzeti életből fejlődött ki, s bár a magyar kritika hajlott merev gondolati rendszerek átvételére is, tanácsos volna költészetünk történeti tényeiből indulni ki: „Nem a művészet tudományos rendszerét fölépíteni a kritika föladata, hanem az esztetikai közérzületet, az elismert nagy költők alapján, a lehetőségig egyensúlyba hozni a tudmánynyal.”²⁷ Gervinus Shakespeare-konceptióját idézi, aki nem tesz mást, „mint a Shakespeare iránt nyilatkozó esztetikai közérzületet egyensúlyba hozza a tudmánynyal. S e műtörténeti uton Gervinus Sh. népszerűsítése s így a művészet érdeké-

²⁶ HORVÁTH 1976, 350.

²⁷ SÜKEI 1853, 245.

ben többet tett egy pár év alatt, mint félszázad óta Németországnak valamennyi műphilosophja.”²⁸

A népiesség epigonjai ellen pedig úgy lehet felvenni a harcot, ha Petőfiből és Aranyból indul ki a kritika: „Vegye ezektől a szellem melegét, állítsa föl műtörténeti uton a népköltészet elméletét, s lesz mind a közönségben fogékonyság, megkülönböztetni az igazit a hamistól, mind íróinkban hajlam fölfogni, megérteni és méltányolni a kritikának a művészetre való lényeges befolyását.”²⁹ Talán éppen Sükeinek ezen tanulmánya tekinthető azon alapnak, melyből Gyulai (és elvbarátai) pontos és határozott ›gesztus‹-okkal tudtak fellépni a Petőfi-epigonok ellen, s teremtettek meg olyan szilárd értékrendet, mely egészen a század végéig (a népnemzeti klasszicizmus ›előregedése‹-ig) működőképes maradt. Igaz, a *Szépirodalmi Lapok* már Sükei tanulmányát megelőzően magvasan és határozottan hozza szóba a kritika fontosságát, még hozzá sokak számára érthető és meggyőző működőképességét: „Nem mélységet kívánunk, hanem szellemet. Elméleti fejtegetésekre sem műveltsége, sem türelme a nagy közönségnek; használjátok fel az alkalmat, gyakorlatilag vezérteni izletét.”³⁰ Ezen megfogalmazásban Pákh műveltségére, kiváló ízlésére és ›pontos‹ szigorára ismerhetünk, illetve (távolabbról) Erdélyi János elveire, aki szerint a magyar irodalom „életrevalóságát”, „tanulékonyosságát” az garantálhatja, ha a hagyomány őrzése mellett új elemek, nézetek asszimilálására képes.³¹

Mindez egyértelműen kapcsolódik a *Szépirodalmi Lapok* első számának élén szereplő, „Bevezetésül” alcímmel megjelent, *Kazinczy Ferencz* címet viselő küldetésprogramhoz, amely nincs ›aláírva‹, de tartalmi okokból és mint szerkesztőt is Pákhot vélhetjük szerzőjének. Papp Ferenc viszont Gyulainak tulajdonítja: „az ő tollából került ki... az első számban a Kazinczy Ferencről szóló vezető írás, valamint az utolsó számban a *Befejezésül* zár-

²⁸ Uo.

²⁹ Uo., 245–246.

³⁰ A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853a, 37–38.

³¹ ERDÉLYI 1853a, 659.

szó.”³² Indoklása szerint ezekben „a cikkekben Gyulai szerzőségének jeléül itt is, ott is Gyulainak jellemző eszméi tűnnek fel”.³³ Szerintünk már maga az indítás is inkább Pákhra jellemző: „A középkori lovag, mielőtt szent földre indulna, elzarándokolt ősei sirhalmához, hogy emléköknek áldozván merítsen lelkesülést és erőt. A magyar írónak sem kellene soha feledni a széphalmi sirt és most még inkább nem, mint valaha.”³⁴ Kazinczy három nagy eszméjét idézi: 1. a nemzetség fejlesztését a szellem erejével, mint-hogy a műveltség a nemzet megmaradásának legszilárdabb biztosítója 2. részvétlenség és balkörülmények között is ezt venni alapul 3. a költészet „isteni kijelentése” az ízlés és a „tanulmány” (azaz a tanulás) révén juthat el a magasság felé. Pákh eme célkitűzése nem kevesebbet jelent, mint hogy az önkényuralom „balkörülményei” közt nem a politika, hanem a tudomány és a művészet kétségbe vonhatatlan értékei biztosíthatják a megmaradást. Azaz: ha Kazinczy azon körülmények között, midőn a nemzet vesztét jósolta minden, ezt vállalta, akkor a jelenben (1853 elején) a politikai szempontból halálra ítélt nemzet megmaradásának egyetlen lehetősége Kazinczy példájának követése: „Eszméket dobott közénk, nyelvet teremtett számunkra s uttörője lön a magyar műveltségnek.”³⁵ Ebből következőleg 1853-ban ugyanígy: nem a katonai ellenállásnak, nem Kossuth-váró illúzióknak van itt az ideje, minél fogva „nincs írónk, kinek példája és működése tanulságosabb volna az övének, és mert a kor, melyben élünk, testvére az övének, midőn az irodalom lön a nemzetiség védangyala és szellemünk életnyilatkozatainak egyedüli központja.”³⁶ Ezen általános feladat kijelölés után konkrétumokra tér Pákh, elszomorítja „lyrai költészetünk jelen állapota, mely emelkedés helyett hanyatlásával kérkedik s bűneit a népiesség eszméjének

³² PAPP 1935, 253.

³³ Uo.

³⁴ *Kazinczy Ferencz* 1853, 3.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

varázsával akarja fedezni [...]”.³⁷ Pákh hitet tesz a Petőfi, Arany és Tompa költői vívmányai, valamint Erdélyi János széptani nézetei mellett, amikor azonban Kazinczyban a „csin és formatisztaság”³⁸ bajnokát ünnepli, akkor nem csupán a petőfieskedőket gáncsolja, hanem egyfajta klasszicizmus igényét is jelzi, támadva a „csalfa természetiességet”,³⁹ „mellyet bátorság és eredetiségnek nevezgetnek”.⁴⁰ Az »eredetiség«⁴¹ bűvöletétől megszabadulva „[a] világirodalom iskolájába kell járnunk, ha irodalmunkat magasabb álláspontra akarjuk emelni”.⁴¹

Ez a bevezető nem pusztán a folyóirat küldetését határozza meg, hanem az ún. irodalmi Deák-párt esztétikai és irodalompolitikai álláspontját definiálja. A további lapszámokban teljeseedik ki a Gyulai–Csengery-kör irodalomszemlélete, más-más műfajokat hozva szóba. Konstatálják a népszínmű (általában a dráma?) minőségi fejlődésképtelenségét: „A népies elem föl kezdé magát küzdeni, lyra-, eposz-dramában egyaránt. A két elsőben remekek hagyott hátra, míg a népszínmű csak nagy reményű gyermek maradt, kiben megvényült az ifjuság. A *Szökött katona* fecske volt, de nem hozott tavaszt.”⁴² Holott értékes dráma nélkül egyoldalú a nemzeti irodalom fejlődésrendje. „Az irodalom mindenik része megél, sőt bizonyos mértékben virágozhatnak is bármi viszonyok közt: a történetírás és a dráma a nemzeti köz élet mozgalmaiban, a politikai fejlődés napsugáraiban virágozhatnak fel egyedül.”⁴³

Természetesen a *Szépirodalmi Lapok* cikkírói (viszonylag) egysegesen lépnek fel a vadromantika és a hatásvadász izgalomkeltés, valamint a giccses népieskedés ellen a műveltség és a »formagond«⁴⁴ jegyében. Ennyiben először koncentrálna az utóbb »nemzeti klasszicizmus«⁴⁵-nak nevezett ízlésirány elveit, melyek ugyan a

³⁷ Uo., 4.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo., 5.

⁴² – g. [GYULAI] 1853b, 631–632.

⁴³ A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853a, 36.

századvégre újabb nagy tehetségek híján ›előregednek‹, de a magyar kultúrára degenerálóan ható abszolutizmus korszakát segítettek átvészelni. A lap egy félév és 832 lap kiterjedésében nemcsak szépirodalmi remekműveket és időtálló nemzeti, erkölcsi, esztétikai elveket tudott érvényre juttatni, hanem kikezdheterlen, majd más, későbbi önkényuralmi korszakokban is túlélést biztosító szellemi létmód számára nyújtottak ›modell‹-t. Nyilvánvaló, hogy magát a folyóiratot aligha vették kézbe a késő utódok, de öröklődő remekművek és analóg szituációk ébren tarthatták tudatos, vagy féltudatos formában mindazt, ami a 20. század nehéz korszakaiban mindebből a továbbélést biztosító szellemi, művészi létezés mód kialakításához elengedhetetlennek bizonyult.

VIII. A SZÉPIRODALMI LAPOK FUNKCIÓJA ÉS MÁIG „ÉRŐ” TANULSÁGAI

A *Szépirodalmi Lapok* Bach-korszakbeli szerepére vonatkozóan a szakirodalom (sajtótörténeti közleményektől Sötér szintéziséig, a *Nemzet és haladásig*) sok mindent (esetleg: minden fontosat) elmondott. E tekintetben inkább csak a részletezőbb kommentálásban sikerülhet a képet kiegészíteni, némely pontokon esetleg korrigálni. A folyóirat máig hatóan tanulságos funkcióját talán azért lehet újragondolni, mert az elmúlt évtizedek politikai, közösségi-etikai, nemzetpedagógiai tanulságai szükségképpen nem fogalmazódhattak meg teljességgel a 20. század második felében, s kiváltképpen nem a rendszerváltozás előtt. Holott a 21. század számára is érvényeset és aktuálisat lehet benne felfedezni későbbi fejlemények mérlegelésével. Elsősorban Németh László és szűkebb köre folyóirat-kísérleteire (*Tanu, Válasz*) gondolhatni. Részben azért, mert a Trianon utáni krízishelyzetnek analógiái lehetnek a Bach-korszak dilemmáival, részben azért, mert az 1930-as évek olyan magas szintű irodalmi és nemzetpedagógia szintézisteremtés lehetőségét hordozták, amely párhuzamba állítható a *Szépirodalmi Lapok* nagy nevekkel (Kemény Zsigmond, Arany János, Gyulai Pál, Erdélyi János) jellemezhető ›erőkoncentráció‹-jával. Az Illyés Gyulával, Fülep Lajossal, Gulyás Pállal szövetkező Németh László erőfeszítéséhez mérhető Pákh Albert, Gyulai Pál, Csengery Antal körének összefogása, mely Deák Ferencsel az élen meghatározó politikai erővé (is) válik az 1860-as évekre, míg ezzel szemben Németh László ambícióit nem pusztán érzékenységek és politikai csoportosulások akadályozzák, hanem a közeledő (és ideérő) II. világháború is.

Sok-sok tematikai, politikai stb. analógia volna említhető az 1860-as és az 1930-as évek irodalmi és nemzetpolitikai dilemmáit áttekintve. Még a Trianon után csúcsra futó Erdély-kultusznak is vannak előzményei a *Szépirodalmi Lapok*ban, amikor például az Erdélyben vendégeskedő Jókai nyilatkozatát idézik: „Szeretem Magyarországot, de Erdély volt mindig lelkem édes álma, s örömmel tapodom a földet, mellynek mindent köszönhetek, mi legkedvesebb nekem: írói gondolataimat, legjobb barátaimat és szeretett nőmet.”¹ A »lappangó« Erdély téma szóba hozása egy korábbi számban arról szóló híradás, hogy „egy óhitű püspök költségén egy »Telegraful roman« – oláh sürgöny – című oláh hirlap indított meg, mely programma szerint politikai ipari-kereskedelmi és tudományos cikkeket hozand. Ez az első román hirlap, mi Szebenben jelen meg.”² (A hír nem utal az erdélyi szászok és románok ’48–49-es magyarellenés magatartására, sem annak előzményére, az 1844-es nyelvtörvényre, mely a magyart tette hivatalos nyelvvé a szász, román (stb.) többségű területeken is, s ezzel ellenérzéseket keltett.)

A *Szépirodalmi Lapok* »vezérkar«-ának szövetsége értékszemléleti és politikai egyetértésen alapult. Salamon Ferenc kései visszaemlékezése szerint Pestre kerülésekor az *Újabbkori Ismeretek Tára*, s a *Szépirodalmi Lapok* körül gyülekezők Pákh Albertet tekintették az első számú szervezőnek. (Ismeretes, hogy bár Pákh Albert apja szónokként, testvérbátyja fegyverrel azonosult a szabadságharccal, ő maga ezen években külföldön volt kénytelen gyógyíttatni magát, tehát forradalmi múlttal nem volt vádolható.)

Az ő elég tágas, két nagy szobából álló szállása, melyet Gyulai-val osztott meg, volt egyszersmind ezen irodalmi párt szokott gyűlékezési helye. [...] A *Szépirodalmi Lapok* megszűnván [...] e mérsékelt párt együtt maradt. Gyülekező helye Csengery Antal egyszerű, de vendégszerető háztája lett [...] a *Pesti Napló* [...] a Ke-

¹ *Ujdonságok* 1853q, 649.

² T. 1853, 146.

mény–Csengery-kör rendelkezése alá kerülven a párt irói kezdtek már, a mennyire lehetett, politikailag is hatni.³

Az utóbb irodalmi Deák-pártnak (is) nevezett csoportosulás jó darabig a legnívósabb szellemi erőket egyesítette, s lényegében az utóbb Horváth János által „nemzeti klasszicizmus” kategóriával illetett »csúcskorszak« jelölésére szolgált. Ennek igazi fejlődéstörténeti funkcióját azonban legpontosabban egy ma már (sajnálatosan) keveset idézett monográfia határozta meg, amennyiben az 1849 utáni korszak döntő elméleti állásfoglalása ezek szerint az, hogy „Kazinczy művészetszményével szemben, s a Schiller–Winckelmann-féle klasszicista eszményiséggel szemben” emancipálta a nemzetit, a népit, az egyénit, és „meghatározta esztétikai funkciójukat”.⁴ Az irodalmi Deák-párt kérdése ügyében S. Varga Pál Gyulai fejlődéstörténeti funkcióját abban látja, hogy ónála a nemzeti nem korlátozó kategória:

nincs szó arról, hogy például a nemzeti irodalom fogalma beakarná szűkíteni az irodalom mint társadalmi részrendszer mozgásterét. Eme koncepciójában arra az alapvető herderi tételre megy vissza, amely szerint az emberiség valóságos létét tekintve funkcionálisan zárt, történetileg és kulturálisan elkülönülő nagycsoportok alakjában jelenik meg.⁵

Ezen (ti. a herderi) felfogás szerint az emberi létezés számára a születésnél fogva elsajátított kulturális és viselkedési mintázat jelenti azt a horizontot, mely az otthonosság és az érdekelttség határait jelöli ki, ez pedig adott esetben a saját közösség, a nemzet. A társas élet, az intézményrendszer ehhez igazodva működhet hatékonyan, saját otthonosságot, önbizalmat teremtve. Ez a felfogás hatja át a *Szépirodalmi Lapok* írásait, különböző műnemek és műfajok esetében is: „Hogy a szinpad, mint kell, a társadalmi s irodalmi élet köz-

³ SALAMON 1889, VII–IX.

⁴ KOVÁCS 1963, 84.

⁵ S. VARGA 2005, 490.

pontja, nemzeti ügy legyen, azzá a művészet és nemzeti irodalom teheti egyedül.”⁶ Ugyancsak Kazinczy Gábortól idézhető egy Gyulai által is sűrűn hangoztatott alapelv, mely a »seniskedő«, vadromantikus petőfieskedők bírálataként több ízben kap helyet a *Szépirodalmi Lapokban*. Kazinczy Gábor a „divatos genie”-ket támadja, akik meg vannak győződve arról, hogy a lángelme nem szorul tanulmányokra, s hogy amit ők írnak, az úgy tökéletes. Holott a kultúra története éppen az ellenkezőjét bizonyítja, hogy tudniillik minden igazi lángelme „szigorú tanulmányban készült pályájára.”⁷

A lap körének politikai pozíciója is következetes. Hunfalvy Pál (megbecsült munkatárs, cikkíró) igaz, egy másik lapban, de beszél az Európa-szerte kibontakozó „élvezés vágy”-ról, mely annál veszedelmesebb, mivel „a kommunizmus ajánlkozik orvosának”.⁸ A *Szépirodalmi Lapokban* általában is jelen vannak bizonyos szociális szempontokat is érvényesítő társadalombölcseleti és műfaji meggondolások, azonban legtöbbször ezek mellé kerülnek az »osztályharcos«, vagy legalábbis szociológiai hangsúlyok ellenpontjaként szkeptikus beállítások is. Például Brassai Sámuelről Zsámbokréti Gyula aláírással TORZKÉPEK címszóval, s a szerkesztőnek szóló levéllel bevezetve olyasfajta szöveg jelenik meg, mely (ma használatos kifejezéssel) a »társadalmi regény« paródiáját (is) adja, amennyiben szinte minden lehetséges szociális motívum előfordul benne. Például Luczinda törzsökös táblabíró családból származó delnő, aki már kisasszony korában „el vala telve születési méltósága nemes érzelmével, mintsem olly kérőt, ki az övénel csak egy hévmérői fok század részével alább álló nevet viselt volna, férjül fogadjon”.⁹ A szöveg bizonyos pontjain nehéz eldönteni, hogy a származási és vagyoni szempontok szerinti viselkedést, vagy éppen az ilyesmit bíráló kritikai szociologizálást teszi kritika tárgyává: Luczindának eladó lányai vannak, s „[a] kisasszonyok is sokkal élelmesebb eszmékben neveltettek, mint-

⁶ A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853a, 38.

⁷ G* [GREGUSS] 1853a, 517.

⁸ HUNFALVY P. 1850, 95.

⁹ ZSÁMBOKRÉTI [BRASSAI] 1853, 412.

sem liberiás equipaget, állandó páholyt és hét vagy kilencz gombu koronát többre nem becsülnének bármely hossza nyuló turbékoló mézes heteknél”.¹⁰ Felbukkan aztán egy külön báró is, aki „szeretett olykor democratát játszani”,¹¹ s ilyenkor „democraticus” humorában volt: „Sáros bagaria ugyan nem volt lábán, de igen is egy jó nagy télicsizma. Guba sem, hanem egy pongyola öltöny; nyakra való helyett egy tarka shawl vala nyaka köré tekergetve, mellyből hogy vatermörder nem kukucskált ki, könnyen gondolhatni.”¹² Pókok, feudális és demokratikus gesztusok úgy kerülnek a szövegbe, hogy epikus jellemzési módok paródiáját is adják, de legalább ilyen mértékben szociológiai közhelyeket lepleznek le.

Az esztétikai-kritikai több szempontúság mellett pártolja a *Szépirodalmi Lapok* a külföldi közleményeket, mert szélesítik az olvasók látókörét. A *Külföld* rovat például azért dicséri az angolokat, mert nagyon sok földrajzi és történelmi, részben tudományos, de részben (mai kifejezéssel) ismeretterjesztő anyagot tesznek közzé. Franciaországban is háborítatlanul jelenik meg Lamartine *Histoire de la Restauration*-ja, mely a francia császár elleni »izgat«, sőt a szocialista Louis Blanc francia forradalom története, mely egészen a »negyedik rend« szempontjából van írva.¹³ A lap tehát sokféle nézetről ad hírt, s elfogulatlansága (ez is az irodalmi Deák-párt messze előremutató erénye) példásnak tekinthető:

Az aristocratiának egy kitűnő érdeme s disze, hogy benne a művészetek minden időben izléssel bíró hódolókat s pártolókat nagy számmal találtak. A mai pénz-aristocratiában sem lelni akarathiányt, de a feudális aristocratiában egy a bölcsőnél kezdődő gondos nevelésben mivelte családi és társas kör légében olly előnyt birt, mellyet később öntanulmány csak nehezen pótol ki. Innen azon gyakori látmány, hogy ha az önszorgalma s kedvező szerencse által dúsgadaggá lett parvenu nemes hiuságát va-

¹⁰ Uo., 414.

¹¹ Uo.

¹² Uo., 415.

¹³ *Külföld* 1853k, 412–413.

lódi vagy negélyelt maecenasi szerephe helyezi is, tiz eset közül kilencszer balúl fog hozzá, – s nem annyira szenvedélyből, mint a külszin kedvéért cselekszik.¹⁴

(Alighanem józan okosság és elfogulatlan mérlegelés hitelesíti a gondolatmenetet, érvényessége pedig – magyar viszonylatban – az 1989-es rendszerváltás utáni időszakban újra aktuálissá vált.)

Valami olyan árnyalt distinkciós készség nyomaira lehet bukanni ezen írásokban, mely később (a szabad választások, s a »pártharcok« idején) háttérbe szorul, s a többségre ható »démagógia« nem engedi érvényesülni. Általában véve sem könnyű azt (bukott nemzeti ügy után) elérni, hogy a közösségi önbizalom visszanyerését elősegítő ambíciók ne tévedjenek megalapozatlan törekvésekbe. Felülmúlhatatlan pozitív példája ennek a nemes (és morálisan hibátlan) önbizalom erősítésnek a 2. számban megjelenő Arany-vers, a *Rozgonyiné*. Nem a törökverő harcok hazafias és keresztyén eszmeisége dominál benne, hanem a lelki egészség és tettekkészség legyőzhetetlensége, a magánéleti érzelmi bizonyosság (remélt) ereje sugall erőt. Nem komor pátosszal, hanem egyfajta tiszta emberi otthonosság és testi-lelki egyértelműség jegyében. Ahogy a világosi katasztrófa után bálok és egyéb események is arra adnak lehetőséget (ugyanebben a 2. számban), hogy belső vádaskodás, netán széthúzás helyett mihamarabb álljon helyre valamiféle kedélybeli felvértezetség, mely segít megszabadulni a bukás nyomasztó élményétől. Talán véletlen, talán mégsem teljesen az, hogy ugyanennek a 2. számnak a hátlapján olyan Eötvös-, Kemény- és Jókai-műveket ajánlanak az olvasók figyelmébe (*A karthausi, Férj és nő, Erdély aranykora*), amelyek a történelmi és lélektani igazság és józanság jegyében segítenek helyreállítani a megtépázott nemzettudat cselekvőképességét. Adott esetben még a magyar ruhák sikere is ebbe az irányba mutathat: „Párisi hölgyek jöttek a nemzeti színházhoz, kik a női magyar öltözékek fényesbjeit kiválogaták s hazájokba mintákat vittek rólok, hogy

¹⁴ J.... [IRINYI?] 1853d, 546.

azok szerint öltözködven, illendő pompával jelenhessenek meg a császár közelebbi báljaiban.”¹⁵

A magyarság európai emancipációját (tehát: elfogadhatóságát és történeti érdemeit) nyíltan vagy csak áttételesen több közlemény képviseli, még az ilyen szempontból periférikus témájúak is.¹⁶ A kulturális hírek arról is tudósítanak (természetesen), ha az »elnyomó hatalom« képviselője támogatja a magyar kultúrát: „A pesti hangászegyleti zenede utóbbi ülésében azon örömdetes hír közöltetett, miszerint Főherczeg kormányzó urunk ő fensége az egyleti pénzalapot 150 pfttal méltóztatott megajándékozni.”¹⁷ A magyar szellemi élet eseményeire vonatkozó hirdetések is »irodalmi mozgalmak«-at hoznak szóba. Például Kubinyi Ferenc és Vahot Imre vállalkozását (*Magyarország képekben*), valamint Vas Gerebennek a »földművelő köznép« számára megindítandó *Falusi Esték* című »folyóiratszerű könyvtárát«, de Hunfalvy Pál Platón-fordítását is.¹⁸

Az az ambíció, amely a két világháború között Szekfű Gyulától Németh Lászlóig többeket a »nemzeti narratíva« rekonstruálására ösztönöz, kitapintható a *Szépirodalmi Lapok* irányadó írásaiban. Amikor Gustave Planche-nak a francia líra fejlődési jellegzetességeiről szóló írásából közölnek részletet, szóba kerül Lamartine, aki Magyarországon ismert és becsült szerző szociális érzékenysége és a '48-as forradalom idején vállalt szerepe miatt is. Gustave Planche azonban a természet és az isteni nagyság ihletésére született vízióit emeli ki, ebben látva a francia költészettörténet szempontjából lényeges újdonságát. (Abban viszont a magyar recepcióval van összhangban, hogy Béranger-t többre értékeli V. Hugónál.¹⁹) Az autonóm magyar művészet koncepciójának védelme is ott van több írás háttérében, például ha a magyar zene ügye kerül szóba a pesti operatársulat berlini fellépése kapcsán: „némellyek aggódnak: hátha a német bölcsészek föl találják fe-

¹⁵ *Vegyesek* 1853, 34.

¹⁶ ANDRÁSSY 1853.

¹⁷ *Újdonságok* 1853c, 135–136.

¹⁸ Uo.

¹⁹ PLANCHE 1853.

dezni, hogy nincs magyar opera, sem magyar énekes, mint fölfelezték, hogy a magyar zene tulajdonképpen nem is magyar, hanem czigány [...]”²⁰ Az ilyesfajta határozottan értékkereső, »értékvédő« ambíciók többek írásában fellelhetők, de talán mégis Gyulai képviseli ezt legtöbb következetességgel (úgy is mint szerző, úgy is mint társszerkesztő). A nemzeti lét józan, a lehetőségekhez mért újraalapozásához kereste és találta meg a bizonyító szempontokat. Ebben hangot adott a folyóirathoz írt (bár névaláírás nélküli) bevezetőjében is.²¹ Egyébként az ő »társaséleti« cikkeinek kommunikációs médiuma a nemzet.²² Ez az értékírányultság aztán időről időre újra megjelenik, például a két világháború között a népi íróknál, sőt az 1960-as években Németh Lászlónál, Illyésnél, sőt Csoorinál. Ez utóbbi alkalommal politikai polémiaira nem volt lehetőség (a kultúra irányítói »geopolitikai adottságaink«-ra hivatkozva működtették a cenzúrát), bár a szomszédos országokban élő magyarság kulturális, nyelvi stb. jogainak felemlegetése szóhoz juthatott. Épp ez a mozzanat az, ami a Bach-korszakbeli »magyarságmentés« analógiáját lehetővé teszi, mert „ha a pszichikai rendszerek spontán és szervezett kis közösségeiben folyó kommunikációknak egytől egyig a nemzeti narratíva válik a médiumává, akkor ez lesz a társadalmi rendszer operációinak irányadó médiuma is, és létrejött a nemzet, mint nagy közösséget jelentő, saját identitással rendelkező egység”.²³ Lehet, hogy az ilyesfajta »aktualizálás«, száz év távolából való kapcsolatteremtés bizonytalan, vagy legalábbis bizonyíthatatlannak mutatkozhat, ámde ilyesmire némileg Szajbély is felbátorít, aki a 19. századközépi *Augsburger Allgemeine Zeitung* cikkeire hivatkozva azt írja, hogy „a nemzet eszméiről alkotott véleményük, legalábbis Gyulai összefoglalásában, meglepő azonosságot mutat a nemzetet konstrukciónak tekintő modern szakirodalom felfogásával”.²⁴

²⁰ *Ujdonságok* 1853g, 297.

²¹ SZAJBÉLY 2005, 123.

²² Uo., 161.

²³ Uo., 162–163.

²⁴ Uo., 170.

Gyulai ellenszenvvel szól a „világpolgárság” eszményéről, melyet nyárspolgári konstrukciónak tekint, s a hazafias kötelességeiket elmulasztó „résztétlenek” álságos kibúvójának. Mindenesetre elmondható, hogy „a nemzetiség eszméjét a világpolgársággal harmonizálta [...] az emberiség egyetemes haladásához hozzájárulni képes, valódi műveltség kritériumait fogalmazta meg és állította szembe a külsőségekben kimerülő nemzetieskedéssel”.²⁵ Egy humanus és művelt nemzet eszménye lebeg az irodalmi Deák-párt tagjainak (a *Szépirodalmi Lapok* szerkesztőinek) szeme előtt, bár azzal is tisztában vannak, hogy a magyar művelődés tehetséges és áldozatkész alkotói közt jelentős számú német honfitártnak van jelentős szerepe. (Ha más nem, Toldy Ferenc példája is erre emlékezteti őket.)

Maga a lap sok-sok hírrel mintegy »pezsgő« kulturális élet látogatát igyekszik erősíteni, persze azért a valóság meghamisítása nélkül. Szó esik arról, hogy a Svábhegyre kápolnát telepítenek, és arról is, hogy megkezdődik a budai alagút építése. A Nemzeti Múzeum a Péczelen lévő gróf Ráday-féle könyvtárat (benne 17. és 18. századi értékes kéziratokat) szándékszik megvásárolni. A Nemzeti Színház nyugpénzintézeti választmánya adakozást kezdeményez e nemes célra. A tárgyalagosság sem hiányzik azonban e hírek kommentálásából: „Budapest lakosságának nagy része német levén igen természetes, hogy a szorosabb local-költészet az itteni német színpadokon közdi [sic!] ki babérait.”²⁶ A „democratiai” magatartást a műveltség terjesztésének ambíciójával párosítják:

A korábbi angol whig minister, Carlisle gróf (azelőtt lord Morpeth) folyvást tartja még angol vidéki városokban mesteremberek s munkások előtt népszerű felolvasásait az angol irodalom felett.[...] S ez ujra Macaulay állítását igazolja, ki azt mondja, hogy: »a minő aristocraticus az angol democratia, épen ugy a világ legdemocrataibb aristocratiája az angol.«²⁷

²⁵ Uo., 172.

²⁶ *Ujdonságok* 1853a, 44.

²⁷ *Külföld* 1853a, 46.

(Ezek az érték-szembeállítások a lap szépirodalmi rovatától sem idegenek: például Gyulai Pál *Egyszerű történet* című elbeszélésében egy falusi pap derék leánya beleszeret a kastélyba érkező ifjú nevelőbe, akit apja ›szabados‹ gondolkodású, ›voltaire-es‹ fiatalembernek néz. A történet folytatásában az ifjú elcsábítja, majd elhagyja a leányt, aki öngyilkos lesz.²⁸⁾

Néha el is bizonytalanodhat a mai olvasó, hogy ami a vezető európai irodalmakról megjelenik, az milyen mértékben megalapozott, vagy csak a magyar irodalomhoz kapcsolódó kíváncsiak kedvéért kap figyelmet, némi eligazítást remélve tanulságaiktól. Sajátos például a francia és az angol regény jellemzése: „A francziák nem képesek az angol regény sajátságait felfogni, sem elkényeztetett izlésökkal ez egyszerű rajzokat élvezni s Walter Scott classicus regényeinek kivételével, csak kevésbé törődnek jó fordításokkal.”²⁹ Ugyanitt arról írnak, hogy „[a]z angol vagy francia jobb írók regényeit mindenütt olvassák, utánózzák és fordítják, azonban egyesek bevégzett művészeti formáinak kivételével tulajdonképeni jelentőségük abban áll, hogy népek nemzeti sajátságait kitűnőleg tükrözik vissza”.³⁰ Összefügghet mindez nemzetkarakterológiai koncipiálással is, bár e tekintetben általában őrizkednek a magyar ›karakter‹ jellemzésétől. Annál szívesebben jellemzik az angolokat:

A nemzetek külön jellemvonásai igen feltűnőleg nyilatkoznak kedvencz kiadásaikban. Így p. o. az angol temérdekét költ cselédekre és lovakra; szereti, hogy házában kényelmesen megférhesen s egy vendég számára mindig legyen hely. Ellenben keveset költ ruhára, csak válthasson napjában kétszer fehérneműt; asztalával sem sokat gondol, csak legyen elég »solid« étele s burgonyája.³¹

Igazából e körből Kemény Zsigmond az egyetlen, aki ’49 utáni röpirataiban tömeglélektani magyarázatokkal is szolgál arra vo-

²⁸ GYULAI 1853.

²⁹ *Irodalom* 1853b, 63.

³⁰ Uo.

³¹ *Külföld* 1853c, 75.

natkozóan, hogy milyen tényezők játszottak szerepet Kossuth elsőprő népszerűségében.

Hunfalvy Pál mutat rá arra, hogy a finnek mondáik révén jutottak európai megbecsüléshez, de arra nem, hogy a *Kalevala* fennmaradását egy helyben maradásuk tette lehetővé.³² Mintha keleti származás és karakter inkább csak kedélyeskedésre teremtene alkalmat, mint például a Nyitra-völgyi tudósításban: „Az ifjuság éldeli a farsang gyönyöreit, s járja, hol lehet, a csárdást, és szereti mindazt, a mi keleti fajra mutat, főleg – a keleti hanyagságot.”³³ A jeles történétíró és nyelvtudós Jászay Pál halála alkalmából írja Kazinczy Gábor, hogy

Őserdőkben, hogy el ne tévedjen, egy lombbal jelöli meg utját az indu; nemzet életében e pályamutatókat a történelem veszi számba, s jegyezi föl a kísérletek eredményeit. [...] Az egyéni élet egy csöpp az oczeánban, mit eltemet minden szélroham. De jaj a nemzetnek, melly csupán egyéni életet él. Nemzedékenként ujra kezdi kiskorúságát, hogy átélje suhancz éveit, tekintetbe nem véve azon tanulságot, mit az előzmények nyujtanak.³⁴

És ugyanebben a számban (akár véletlen, akár nem) többféle közlés utal arra, hogy éppen nem hiányzik a történeti szemlélet még a nyelvtudományból sem. Czuczor a »nagy szótár«-ból hoz mutatókat, Révész Bálint a helynevek gyűjtését és magyarázatát indítványozza. Nyilvánvaló, hogy nagy feladatokra készülve a nemzet tudományos és erkölcsi erőkoncentráció nélkül nem sokra viheti.

Eközben pedig meg is tudják találni a »nemzeti narratíva« kibontakoztatására alkalmas műveket, sőt remekműveket. Az 1000. álnévű szerző [Gyulai Pál] két részletben (a 16. és a 17. számban) ír a Császár Ferenc által szerkesztett *Szikszoí Enyhlapokról*, mely valóban jeles szerzőktől (Fáy Andrástól Arany Jánosig) közöl értékes darabokat. A cikkíró teljes pontossággal határozza meg a *Keveháza*

³² HUNFALVY P. 1853, 147–152.

³³ K. 1853a, 162.

³⁴ KAZINCZY G. 1853, 212–213.

(s általában Arany) jelentőségét: „Íránya, a népi elemből fejteni ki és virágoztatni fel a nemzeti költészetet, ugyanaz, mi minden jó-
 ravaló költészet életelve volt a hellentől fogva a legújabbakig.”³⁵
 A halhatatlan remekművek mellett helyet kap a TÁRCZA körében minden, ami a korban érdeklődést vált ki. Például a nemzeti színház programjából Verdi legújabb operája, a *Haramiák* (Schiller drámájából éppen nem legsikerültebb operái egyikét írta az ekkor már világnagyság olasz komponista) és a *Tamás bátya* (az elsöprő népszerűségű Beecher Stowe-regény színpadi változata).³⁶ Pákh és dolgozótársai tisztában vannak tehát azzal, hogy a »jó szándékú«
 sikerdarabokat is számba kell venni, ha sokarcú, gazdag színházi műsorral kívánjuk »megkínálni«
 a publikumot.

Gogol elbeszélésének (*Egy kép a régi jó időből*) közlése (fordította Sükei Károly³⁷) nagy feltűnést nem kelthetett, hiszen nálunk kevesen ismerték az utóbb világirodalmi nagyságokká váló Puskin, Lermontov mellett Gogol nevét. Ennek az elbeszélésnek Gyulai remekművére (*Egy régi udvarház utolsó gazdája*) gyakorolt hatását feldolgozta már a szakirodalom.³⁸ Különböző is az orosz néphez fűződő viszony magyar értelmiségi körökben meglehetősen komplikált volt. A szabadságharc leverésében játszott szerepük miatt sok rokonszenv nem lett volna indokolt, viszont a cári hatalmi rendszertől független (vagy azzal olykor szembe kerülő) orosz írók (Puskin, Lermontov, Herzen) irányában érdeklődő rokonszenvvel viseltettek azon kevesek, akikhez (többnyire német közvetítéssel) egyáltalán eljutott hírük, s némely műveik. (Arany is németből fordítja majd Gogol nevezetes elbeszélését, *A köpönyeget* saját folyóirata számára.) Az *Egy kép a régi jó időből* (utóbb pontosabban fordított címe: *Régimódi földesurak*) azáltal válthatott ki rokonszenvet, mert az orosz vidék világa nem esett olyan messze a magyar olvasóktól, mint például a Balzac-regényekből kibontakozó kép a párizsi nagy- (és al-) világról. A majd a '70-es, '80-as években kibontako-

³⁵ 1000. [GYULAI] 1853a, 255.

³⁶ K. A. [PÁKH] 1853.

³⁷ GOGOL 1853.

³⁸ D. ZÖLDHELYI 1983, 51–52.

zó *Anyegin*-kultusz (Bérczy Károly fordítása nyomán) ugyan nyugat-európai divatot is követ, de kétségtelenül vannak közös jegyei is a magyar és az orosz vidéki életnek, s általában is a patriarchális életformához kötődő szokásoknak és (nem utolsó sorban) értékeknek. Először Turgenyev válik nálunk ismertebbé (ő is inkább a '60-as években), ám a *Szépirodalmi Lapok*ban megjelenő Gogol-elbeszélés mégiscsak komparatistikai újdonság. A századforduló hazai Tolsztoj-kultuszáig még hosszú út vezet, de az '53-as Gogol közlés esetében sem mellőzhető az értékelismerés jelentősége.

Ahogy Erdélyi János *Népköltészet körül* című tanulmánya sem csak azért érdemel figyelmet, mert a Petőfi-epigon tájköltészettel szemben pozitív módon lép fel, hanem azért is, mert a két világháború között is eleven kérdés „népi” eredetű forma- és anyagkultusz és művészi érték megítélése. Erdélyi vezeti be a „kelmeszerű” fogalmát, mely azon tulajdonságok gyűjtőneve, amelyek külsőségek, s használatuk felesleges, mert mechanikus gyakorlattá válhat. A kelmeszerű költészet sok „közömbös” elemet hordoz, igazi élmény és organikus kifejezőerő nélkül.³⁹

E fajta (és hasonló) közlemények miatt állítható, hogy a *Szépirodalmi Lapok* olyan színvonalon (és olyan tartós igazságtartalommal) produkál irodalmi polémákat, aminek hosszú időn át nem akad párja. Gyulai már a *Társaséletünkben* arra helyezi a hangsúlyt, hogy az arisztokrácia nálunk idegen műveltséget vesz át, a középnemességre viszont európai műveltséget nélkülöző magyarkodás jellemző.⁴⁰ Gyulai hatékonyságát az is elősegíti, hogy fogalmazása világos, meggyőző, nélkülözi a teoretikus elvontságot: „Nekem nincs szükségem holmi tirádás zagyvalékra, mely az esztétikát nem nagy költőkből húzza le, hanem ön maga teremti meg.”⁴¹ A *Szépirodalmi Lapok* (némi módosítással) ezt az »elméletellenesség«-et oda fejleszti, hogy nem elvont nemzeti értékek és jellemzők tájára látogat, hanem a múlt dokumentálha-

³⁹ ERDÉLYI 1853b, 676.

⁴⁰ SZAJBÉLY 2005, 174.

⁴¹ Közli: KUNCZ 1911, 734.

tó törvényeit részesíti előnyben. Ennek jegyében értékelődik fel a nyelvtörténet, amiről valóban szó esik a lapban. A *Magyar Akadémia* című vezércikk szerint a nyelvtörténet mindenkit érdekel, hiszen a magyar őstörténettel összekapcsolódva választ adhat arra, hogy milyen is a magyar nyelv, honnan származik stb.⁴² (Kertbeny beszámolóí szerint a külföldi könyvtárak roppant értékes forrásokat tartanak számon a magyar történelemre vonatkozóan.⁴³) Természetesen minden külföldi (különösen a londoni), újabb tudományt érintő hír érdekelt: „Londonban egy tudós, nyelvpurista társaság létezett, mely célul tűzé, hogy az angol kimondást és írást összhangzásba hozza, azaz: úgy irand, mint beszél. Nehány könyvet is nyomtatott ezen elv szerint, azonban csakhamar kénytelen volt átlátni, hogy rendszerét nem viheti keresztül.”⁴⁴ Nyelv-könyvek, zenészi társaságok támogatása stb. újabb „bizonyosága azon részvétnek, mely a fensőbb körökben nemzeti irodalmunk iránt folytonosan nyilatkozik”.⁴⁵ Nem is beszélve a nyelv művelés, a »nyelvtisztítás« sikereiről: a kolozsvári sajtó grammatikai munkát hirdet (Gyergyai Ferenc: *A magyar nyelv sajátosságairól*), mely irtó hadjáratot hirdet „a nyelvünkbe becsempészett latinismus és germanismus ellen.”⁴⁶ S talán a lap »finnugor« tendenciájának szellemében tudósítás jelenik meg arról, hogy „Helsin[g]forsban (Finnföld) e tavaszon nyílt meg az első műtárlat, mely szép bizonyosságot tesz a finn művészet haladásáról [...]”⁴⁷

Természetesen szép számmal születnek hibás ítéletek is. Brassai ugyan helyesen mutat rá arra, hogy a németeknél a regény háttérbe szorul, s az esztétika (Winckelmann, Lessing) a legerősebb, viszont téves az akkor roppant sikeres, de hamar elavult Bulwer méltatása például Thackeray rovására.⁴⁸ Kertbeny fordítói, s általában

⁴² P. [PÁKH] 1853a.

⁴³ KERTBENY 1853a.

⁴⁴ *Külföld* 1853i, 364.

⁴⁵ *Ujdonságok* 1853l, 410.

⁴⁶ *Vidéki élet* 1853b, 562.

⁴⁷ *Külföld* 1853p, 653.

⁴⁸ Br. [BRASSAI] 1853b.

véve a magyar irodalmat »propagáló« tevékenysége méltán váltott ki elismerést a maga idejében. Gyakran publikált *Irodalmunk túl a határokon* című rovata feltétlenül alkalmas volt a »letiport« nemzet önbizalmának helyreállítására. Svájci élményeiről beszámolva érdekkeltő *A falu jegyzőjének* a sikere, hiszen Petőfi nyugat-európai kiugró ismertsége ekkor már kezd csökkenni.⁴⁹ A párizsi beszámoló azt fájlalja, hogy francia, de német és angol földön is a legkisebb népek irodalmáról segédkönyvek, enciklopédiák állnak rendelkezésre, „midőn a magyarok még magok is alig tudták, hogy népdallal birnak s olly irodalmok van, melly mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben Európa valamennyi másodrangú irodalmával mérkőzhetik”.⁵⁰ Kertbeny nemcsak németre fordított Petőfi-kötettel szolgálta az ügyet, hanem »világnagyság« költőket (Heine, Miczkiewicz) nyert meg Petőfi-ügyben.⁵¹ Bulwer levélben számolt be Kertbenynek Petőfi-élményéről, de a magyar népdalokról is nyilatkozott: „A magyar azon sötét színezetnél fogva, mely moll-hangképen vonul által dalain, európai; ellenben képzeleti heve s néha didacticus szemlélődéshezi hajlamánál fogva egészen ázsiai.”⁵²

Kertbeny Berlinben Jacob Grimmet látogatja meg, akinek németre fordított magyar költők műveit küldte el előzetesen, amire Grimm választát (magyarra fordítva) idézi: „ki gondolta volna, hogy a magyarnak olly ős eredeti költészete van, mellynek átültetése hozzánk, valóban nagyobb hasznunkra lenne, mint sok utánzása a hozzánk közelálló modoros, jellem nélküli irodalmaknak.”⁵³ Grimm tehát meglepődve látja, hogy a magyar „önálló jellemző fajkép”: „a magyaroknak a slavismus által annyira bekerített urali törzse, ha nem olvadt is fel abban egészen, de ettől észrevétlenül átvette a színeket, s elveszté önálló saját költői jellemét.”⁵⁴ (Többen feltételezték, hogy Kertbenyt gyakran cserben hagyja emlékeze-

⁴⁹ KERTBENY 1853b, 308–309.

⁵⁰ KERTBENY 1853b, 389.

⁵¹ Uo., 392.

⁵² KERTBENY 1853b, 579.

⁵³ KERTBENY 1853b, 596.

⁵⁴ Uo.

te, ezúttal azonban – szavai szerint – Grimm fogalmazását teszi át magyarra, tehát nem kizárt, hogy Grimm itt idézett nyilatkozata Kodály és Bartók koráig előre mutató dokumentum a magyar kultúra sorsának európai megítélésében.) A magyarság méltánylása kiemelkedő európai szellemek részéről témához tartozhat az *Egy beteg költő Párisban* című *Töredék egy útirajzból*. Ennek szerzője (– z.) a Heinénél tett látogatás kapcsán arról is beszámol, hogy a korábban más irányzatú költő (akit francia felesége ápol) úgy nyilatkozik, hogy egészsége pusztulásával akadt szívében egy csendes helyre, ahol a vallás kincse menti meg lelkét.⁵⁵ (A – z. jelű szerző olykor csak lefordít külföldi hírlapi tudósításokat, könnyen lehet, hogy itt sem saját látogatását írja le.) Ez is azon közlemények közé számítható, mely messze előre mutat, hiszen a dekadensnek mondott franciák (például Verlaine) ihletése a magyar századvégnek (például Reviczkynek), s még inkább Adynak a nagy költői és világképi fordulatát sokatmondóan érzékelteti igen korán.

Egészében véve (apró tévedéseket, arány- és értéktévesztéseket természetesnek tartva) a *Szépirodalmi Lapok* világirodalmi tájékozódása rendkívül sokatmondó. A. B. C. ex-táblabíró [Kazinczy Gábor] *Nyilt levelében* a magyarság hivatását abban látja, hogy a „polgárisodás”-t közvetítse a művelt nyugat és a barbár kelet között. Pákh Albert *Nyilt válasza* szerint lelkiismeretének »betűkké vált hangjait« bontotta ki A. B. C. leveléből. Maga is úgy vélekedik, hogy „az idegen felé szító vágyaknak itthon iparkodjunk megfelelni, folytonos figyelemmel kísérve a külföld irodalmi mozgalmait, ismertetve azok vállalatát, s közölve egyes dolgokat”.⁵⁶ A világirodalom tehát – csak így érthetjük Pákh definícióját – mérce ugyan, de nem másolandó. Ez a »hitvallás« tulajdonképpen Arany és Kemény gyakorlatán alapul, de a *Nyugat* jó félszáz év múlva megvalósuló arányválasztásait előlegezi.⁵⁷

⁵⁵ – z. 1853b, 735.

⁵⁶ PÁKH 1853, 160.

⁵⁷ A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853c és PÁKH 1853.

Mintha ez a gondolatmenet folytatódna a *Nemzeti színház* című tárcában is: „Nem megyek színházba, Sernet fogom olvasni”,⁵⁸ s hozzá is fog szerzőnk az *Érzelmes utazáshoz*. Pedig a Nemzeti Színházban Shakespeare *Tévedések vígjátékát* láthatná, melynek cselekménye „két pár ikertestvér hasonlatosságából fejlődik ki”,⁵⁹ minél fogva „minden lélektani indoklás, minden jellemzetes, s e szerint minden művészi hatás már előre ki van zárva.”⁶⁰ (Cikkírónk úgy tudja, hogy ezt a vígjátékot nem is Shakespeare írta, hanem egy akkor divatos bohózatból ›dolgozta át‹ nagy sietve.) E tárcá írója tehát még Shakespeare esetében sem tartja feltétlen szükségesnek a kritikai távolságtartás mellőzését, s igényli az elfogultságmentes ítéletalkotás jogát.

A lap tehát ›zsinórmérték‹-nek tartja a világirodalmi remekműveket, de minden esetben kiáll az egyéni mérlegelés joga mellett. És a *Szépirodalmi Lapok* mai olvasója sem tud eltekinteni attól, hogy eme színházi tárcá fölött ott szerepel Petőfi hátrahagyott költeményei közül a páratlan remekmű, az *Itt van az ősz...*, s *Ujdonságok* címszó alatt arról lehet értesülni, hogy megjelenik a *Törökvilág Magyarországon* második kötete, hogy második kiadást ér meg az *Erdély aranykora*, s harmadik kiadást *A karthausi*.⁶¹ Mintha ezzel kívánnák jelezni, hogy a jelen és a közelmúlt (először) európai nivójú magyar regényirodalmára kell felhívni a figyelmet.

Ebből a szempontból érdekkeltő P. [Pákh Albert] *A francia regények* című írása, mely az ›iparszerű regénygyártás‹ ellen kel ki. Kár, hogy szerzőket, műveket nem nevez meg, talán mára már elfeledett népszerű regényekről van szó, amelyekről annyit tudunk meg, hogy a művészi törekvés helyére az üzleti szándék lép, a minden áron való mulattatás. Míg a régebbi francia regényt (például Rousseau-t) emelkedett szellem hatotta át, addig az új, a ›szórakoztató‹ regény felületes és hatásvadász.⁶² Az irodalom ›nemzetépítő‹ funkciójának szempontjából sem közömbös tehát, hogy

⁵⁸ S.... [SÜKEI] 1853c, 308.

⁵⁹ Uo., 309.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ *Ujdonságok* 1853h, 312.

⁶² P. [PÁKH] 1853d.

sikerül-e például a lírával és a szépprózával egyenrangú nemzeti drámairodalmat létrehívni. (Nem sikerült.) A nemzeti értékrendű és magas művészi nivójú drámairodalom igénye szólal meg a 3. számban, követendő példává emelve Lessinget:

Lessing egyszerű udvari fejedelemrajza, melyet »Galotti Emiliában« nyújtott, jobban hatott a németek politikai fogalmaira, mint a későbbi francia szabados philosophok. – Ha dramairóink eddigi előszeretétét a sarkantyus, kardos és jelmezes alakok iránt, tekintetbe vesszük, méltán kérhetjük, mikor jön már el a mi Lessingünk?⁶³

Megjegyzendő: a drámatörténet inkább Beaumarchais-t tekinti a forradalmi »szabadosság« előkészítőjének, bár az *Emilia Galotti* is polgári erkölcsi példázat a feudális erőszakkal és korlátoltsággal szemben. Igaz, a magyar kultúrában talán inkább Schillernek van intenzív hatása e tekintetben (*Haramiák* 1781, *Ármány és szerelem* 1784).

A nemzeti irodalom igényének hangoztatása ugyanakkor megfér a »politizáló« irodalom ironikus kezelésével:

Beecher Stowe asszony negrophil regénye, miután az irodalmi téren minden alakban mutatkozó sikert aratott, végre – öngyilkosságot is okozott. Egy 80 éves agg, ki Párishoz közel egy városkában élt s vén korában folyvást regényolvasással foglalkozott, Tamás bátya kunyhóján annyira megindult, hogy a képzetvilágát a valóval összezavarva, magát a regény hősével ugyanazonosítá. A rabszolgaság kínait azonban nem birta kiállni úgy mit választott mintája, s kétségbe esetten egy reggel ablakából a kövezetre leugorva szörnyet halt.⁶⁴

A folyóirat ugyan a magyar könyv- és folyóiratkiadás támogatását több ízben hozza szóba, de ennek veszélyeire is figyelmeztet: a nemzeti irodalom pártolását kötelességnek érző, nem is

⁶³ *Nemzeti színház* 1853a, 36–37.

⁶⁴ *Külföld* 1853f, 173–174.

éppen nagy jövedelmű hazafiak sokszor éppen nem értékes munkák megjelentetésével nem feltétlenül szolgálják a magyar kultúra érdekeit.⁶⁵ A 19-20. század fordulója felé előremutató észrevétel a „Saphir humoristicus felolvasása”-ról szóló híradás. Alighanem a kabaré előzményéről van szó, mellyel kapcsolatban cikkíró bizonytalanságban hagy, hogy Saphir „vajjon mi rangot foglal el a germán irodalmak nagy humoristái között?”⁶⁶

A »nemzeti dráma« (és a nemzeti színjátszás) témája újra és újra felbukkan világirodalmi problémák, például a Ponsard-dilemma kapcsán. (Ponsard valamikor igen népszerű, mára már elfeledett francia drámaíró, akinek modern polgári tematikájú és »aktuális« humorú darabjait Európa-szerte játszották.) A Ponsard-vígjáték kapcsán írtak a »tartalmatlan« szórakoztatás ellen irányuló irodalompolitikai tendenciához kapcsolódnak: „Ponsardot rég ismerjük iskolai hibái- és szépségeivel. A klasszikus költő nem szokott egyént adni, csak typicus alakot, dictiókkal szeret jellemezni, személyeiben inkább a kort tükrözi vissza s az eszméket testesíti meg.”⁶⁷ Az ilyen, s ehhez hasonló értékválasztásokat azonban nem szabad perspektívaszűkítő, kirekesztő magatartással hozni összefüggésbe, hiszen ugyanakkor nem lehet nem észrevenni, hogy egy felvilágosult humanizmussal »szövetségre lépő« nemzeti sorsvállalás dokumentuma mindez, ami egyúttal a kor tudományosságával összhangban lévő általános emberi és természettudományos nivót sem kívánja mellőzni. Sőt: általános tudományos kíváncsalmak kerülnek összhangba az irodalom kultuszával. Irodalomtörténeti munkáról szólva (Janin: *Histoire de la littérature dramatique*) is kiemelt érték az objektivitás: „Hű története ez a franczia irodalom életének Lajos Fülöp uralkodása és az 1848-ki korszak alatt.”⁶⁸

Ezzel a tudományos igénnyel azonban megfér az elkötelezett irodalom kultusza. Arra azonban ügyelnek a szerkesztők, hogy

⁶⁵ A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853b.

⁶⁶ K. 1853b, 359.

⁶⁷ – g. [GYULAI] 1853c, 679.

⁶⁸ *Külföld* 1853m, 539.

az irodalompartolás nehogy túlzott nyomatékkal mutakozzék nemzeti feladatvállalásnak, s ezért bőségesen szólnak nyugat-európai jelenségekről, például Londonról:

A city szűk utcáiban még mindenütt találni házakat, csapszékeket s kávéházakat, hol azon székeket s helyeket mutogatják, melyeken különböző időkben ültek Garrick, Walpole, Fielding, Milton, Sterne, Pope, Goldsmith, Johnson, Hogarth, Dryden, Addison, Steele, Swift, Savage Richard stb., ahol ők ültek, ettek és ittak, kitűnőleg ittak és néha néha regényesen megverekedtek. Sőt még Shakespeare lakainak s színésztársulatának is mutogatják maradványait...⁶⁹

Ugyanitt esik szó arról is, hogy „[a] mai írók Londonban előkelő, feszes, hozzáférhetlen gentlemanek, kik idejüket mindenekfelett szeretik s a legtisztességesb látogatást nem nézik egyébnek, mint vakmerő rablótámadásnak, mely pénztáruk ellen intéztetik, mert jó időt rabolni annyi, mint pénzt rabolni.”⁷⁰

Az ilyen és hasonló (főleg nyugat-európai példákra hivatkozó) állásfoglalások szerföltött értékes dokumentumai az (akkor cenzúrálan lehetséges) »irodalompolitikai« gesztusoknak, amelyek mindig különbséget tesznek esztétikai és aktuálpolitikai »értékek« között. Nem mulasztják el például, hogy rámutassanak: az ekkor frissen magyar nyelven is megjelent *Tamás bátya kunyhója* „korszakot nem is széptani értékénél fogva alkot”.⁷¹ (Ez is jó előre, egészen a 20. századi szocialista korszakig előre mutató dilemma.) Nyilvánvalóan nyugat-európai példák követése ösztönöz arra is, hogy általában a tudományos (nem utolsó sorban a természettudományos) fejlődésről is hírt adjon a lap. Műszaki felfedezésekről is, például a hajózás területéről.⁷² Ilyen tárgyú írások közt helyet kapnak virágtárlatokról szóló tudósítások is.⁷³

⁶⁹ *Külföld* 1853b, 62.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ *Irodalom* 1853a, 47.

⁷² *Külföld* 1853n.

⁷³ KERTBENY 1853c.

Nemcsak az olvasók szemhatárát szélesítik az ilyesmik, hanem ösztönzőleg hatnak a politikai-gazdasági országirányításra is: „Angolhon villany-távíratí társulatai egy nagyszerű sodronyhálózatot terveznek, melly minden nevezetesebb s népesebb helységekre, sőt egyes gyárak- és hírlapirodákra is kiterjedjen aránylag csekély díjért.”⁷⁴ A híradások egy részének példateremtő szerepet is szánhatnak: „Elismeréssel kell följegyeznünk *Sheibel* gőzfürdő-tulajdonos urnak azon nemes tettét, hogy egy év alatt a szegény sorsuak közt, kiknek az orvosok gőzfürdőt rendeltek, 1200 ingyen fürdő-jegyet osztott ki.”⁷⁵ Az is a 20. század publicisztikája felé mutat, hogy a közleményekben az orvostudomány objektív eredményei mennek szenzáció számba: „az ismeretes drezdai orvostudor Schmalz, ki hallási és beszélő organum gyógyításában nagy sikerrel működik, Pestre fog érkezni jövő hó közepe táján s a fönnebbi bajban szenvedőknek orvosi tanácscsal szolgálánd.”⁷⁶

A tudományos ismeretterjesztés hírei is egy új, tényeken alapuló világkép jegyében fogalmazódnak meg: „Megjelent Gönczy Pál „Növénytan”-ának II. és III-dik folyama, mellyre előre is figyelmeztettük olvasóinkat. Szebb tudományt, a női kedélyhez inkább szólót nem ajánlhatunk olvasónőinknek.”⁷⁷ Végül is legtöbb esetben megnyugtató egyensúlyba kerül a tudomány és az iskoláztatás egymásra épülő nemzetpedagógiai logikája, amire sok-sok feljegyzés utal. Például Iglón egy progymnasium felállítására gyűjtenek: a gazdagok forintjaiból, s a szegények filléreiből jön létre az új iskola az itteni evangélikus község kezdeményezésére.”⁷⁸

Mindezen (s hasonló) írásokból egy roppant előremutató saját koncepciója képződik meg. A legjelesebb szépírók (Arany, Kemény, Tompa, Gyulai stb.) közleményeinek társaságában sűrűn jelennek meg természettudományos közlemények, azaz: az önkényuralom »nyomása« alatt szenved ki a *Szépirodalmi Lapok* egy

⁷⁴ *Külföld* 1853p, 653.

⁷⁵ *Ujdonságok* 1853r, 662–663.

⁷⁶ *Ujdonságok* 1853t, 728.

⁷⁷ *Ujdonságok* 1853n, 458–459.

⁷⁸ – ff. 1853, 690.

20. századiasan korszerű, objektív nemzeti önszemlélettel szolgáló és tudományos világgépen alapuló műveltséget, melynek egyedi szellemi és erkölcsi célja a megmaradás, s melyhez hasonló (kompromisszumoktól nem mentes, de nagyszerű) lapkísérletek említhetők a 20. századból. Ezúttal főképpen Németh László 1930-as évekbeli csoportképző és lapalapító ambícióinak analógiájához kínálunk néhány összevetési szempontot, hiszen sok más (főképpen Trianon utáni) szellemi, nemzetpedagógiai törekvés lehetne idevonható. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy amiképpen a *Szépirodalmi Lapok*ban szó esik róla: Kazinczy Gábor sajtó alá készíti elő (az *Ujdonságok* híre szerint) Illésházy nádor krónikáját, Bethlen Miklós erdélyi kancellár önéletírását, hasonlóképpen Németh László az igazi magyar történelmi felelősségérzet, valamint jól megválasztott szereptudat originális képviselője kedvéért fordul az erdélyi emlékiratírókhoz.

Horváth János annak idején (1920 után) nyíltan vallotta, hogy a »nemzeti klasszicizmus« koncepcióját Arany, Csengery, Kemény, Gyulai körének szépírói és elméleti megnyilatkozásaira építette. Ezt az értékválasztást tanítványai közül Barta János tudta (és merete!) vállalni az 1950-60-as években a Lukács György által képviselt filozófiai (marxista, eredetében hegelianus) esztétika ellenében. A művekből kiinduló, tehát »tapasztalati« megközelítés jegyében. Barta János több tanítványa ennek szellemében nyúlt vissza az 1850-es évek tapasztalataihoz. Kovács Kálmán például a *Szépirodalmi Lapok* kiválóságát, Sükei Károlyt idézve különít el alanyi (műfilozófiai) és tárgyilagos (műtörténeti) kritikát.⁷⁹ Az előbbi eleve érvényesnek hitt külső eszméssel közeledik a műhöz. (Barta és Kovács Kálmán ekkoriban Lukácsban látja ennek megtestesülését.) Az utóbbi szerint a műnek önálló törvényei vannak, s elsősorban ezeket kell érvényesíteni az esztétikában. Ez voltaképpen a későbbi ún. irodalmi Deák-párt irodalomszemléletének alapja, amelyet (a szocialista korszakban nem csekély bátorsággal és következetességgel) Barta János egy olyan »tapasztalatfeletti« értékrenddel ho-

⁷⁹ Kovács 1963, 86.

zott összefüggésbe, amely a kereszténység főbb értékválasztásait őrizte meg. Ez az ún. erkölcsi világrend igazított el a közösségi és az egyéni értékválasztások során megglehetősen biztonsággal.

Terjedelemi okokból nem tanácsos tömegével idézni olyan szövegeket a *Szépirodalmi Lapokból*, amelyek fenti analógiák alátámasztását szolgáltatnák. De ilyen például, amikor Jászay Pál halála alkalmával a TÁRCZA olyan portrét közöl róla, mely szerint legfőbb érdeme kódexek és oklevelek betűhív kiadása, amivel nem pusztán a „*Régi magyar nyelvemlékek*” közzétételét kezdeményezte, hanem történeti szintézist is produkált: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Az aláírás nélküli szerkesztőségi cikk a XVI–XVII. századi Erdélyben »sejti meg« a hibátlan modellt,⁸⁰ ahogy Németh László is Trianon után bizonyos régi értékválasztások nyomán remél eljutni kikezdhetetlen nemzeti önépítéshez. Önkényuralmi rendszerekben természetesen (politikai »játéktér« nem lévén) a kulturális és erkölcsi kérdések kerülnek előtérbe, s nagy közösségi katasztrófákat követő időszakokban ugyanígy a történelem »segítség«-ére lehet rászorulni. Éppen ezért többlet hangsúlyt kapnak olyan hírek (például a 8. számban), amelyek beszámolnak arról, hogy előző évben a Nemzeti Könyvtár »folyamában« megjelentek *Zrínyi munkái* és Esterházy Miklós művei, aztán *Cserei Mihály históriája*, melynek alapján Jókai az *Erdély aranykorát* írta. Hirdetik továbbá *Szalárdi krónikáját*, amelyet Kemény Zsigmond nem csupán kiad, hanem az ő számára az *Özveg*y és *leánya* témáját szolgáltatja.⁸¹

Az »állítás«-ok tehát a régi magyarság szellemiségére vonatkoznak, a »tagadás«-ok viszont az irodalom üzletiessé válását fájlalják: „A maestrók szűk köre és kora lejárt; vannak professorok, akademiák, müegyletek, kiállítások; – a reményteljes ifjak százai tömjéneznak oltáron, és korcsmában, minden lépten nyomon találni egy ifju Van-Dicket, és Coreggiot – a stereotyp bársony ka-

⁸⁰ KAZINCZY G. 1853.

⁸¹ *Irodalom* 1853c.

bátban.”⁸² A lap bizonyos számai – minden esetre – példaadók, mert sokarcú (talán szintézist kereső) módon törekszenek látszólag egymást kiegészítő (esetleg egymással vitázó?) értékek egymás mellé helyezésére. Majd az 1920-as évek *Nyugat*jában is egymás mellé kerül az európai (olykor avantgárd) megújulás sokféle változata Erdélyi József ›újnépíesség‹-ével. Ilyen sajátosan dialogizáló (vagy szintetizáló) a *Szépirodalmi Lapok* 21. száma, melyben helyet kap Lamartine Homérosz-tanulmánya, ám mellette jelenik meg Kemény Zsigmond elbeszélése, az *Alhikmet, a vén törpe* is, amely E. T. A. Hoffmann akkoriban elég ›gyér‹ magyar követségének dokumentuma, a maga groteszk romanticizmusával, kísérteties intellektualizmusával. Következik Arany János *Sir Patrick Spens*-e, alcíme szerint skót ballada, valójában Arany epikai kísérletezését dokumentálja. Olyan véleménynek is hangot adnak, mely szerint – egy porosz lapot idéznek – egyetlen népfajt sem szabad magasabb szellemi fogékonyságra képtelennek tekinteni.⁸³

A 34. szám élén áll *A székely népköltészetből* címet viselő írás, mely Kriza János székely népköltéséből hoz mutatókat, egyúttal Krizát is bemutatva: „Mint székely és erdélyi lakos folytonos összeköttetésben van székelyföld mindenik pontjával s mint népköltő, kinek első nagyreményű fellépéséről hosszas hallgatás után megfeledkezett ugyan az irodalom, de dalai a székely havasok közt még mindig élnek a nép ajkán.”⁸⁴ Mondhatni, még inkább ›előremutató‹, mert eléggé egyedülálló vállalkozás Szeberényi Lajosé, aki tót népdalokat közöl.⁸⁵ A folyóiratban Erdélyi János ösztönöz arra, hogy a velünk élő „népszakadékok” költészetét is integráljuk, mert e mostani helyén a magyarság „ezer esztendő óta bir történetet csinálni ma helyén [...], némileg teljesedve is van már a népi dallamban”.⁸⁶ Általában is a legtöbb közleménynek gazdag a kultúrtörténeti beágyazottsága. Amikor pél-

⁸² J..... [IRINYI?] 1853c, 210.

⁸³ *Külföld* 1853h, 330–331.

⁸⁴ *A székely népköltészetből* 1853, 531.

⁸⁵ SZEBERÉNYI 1853.

⁸⁶ ERDÉLYI 1853b, 660.

dául VAS LACZI címmel gróf Mailáth németül lejegyzett *Magyar népmeséiből* Kazinczy Ferenc fordításában közölnek egy darabot, akkor a szerkesztőség Kazinczy Gábor szíves hozzájárulását köszöni meg, egyúttal azonban Kazinczy Ferenc több kiadatlan művének kiadását is szorgalmazza.⁸⁷

Sok más mellett úgynevezett előremutató értékválasztások és témák folytán a *Szépirodalmi Lapok* sok olyan nemzetiségpolitikai és folklór kapcsolatú véleménynyilvánításra adott lehetőséget, melyet hamar elfelejtettek. Egy adaléksor, egy értékpreferenciára vonatkozó célzás mégis érdemes lehet figyelmünkre. Valójában az osztrák birodalomban (nagyobb részt az osztrák és magyar területen) szláv időszaki irodalmi kiadványokat engedtek létezni. Kiderül, hogy különféle „dialektus”-okban jelenhetett meg „37 időszaki mű” (újságok, időszakos kiadványok), és pedig orosz 1, lengyel 10, délszláv 13, cseh-tót 13, mégpedig Prágában, Lembergben, Zágrábban, Brünnben, Celovecban, Krakóban, Lublanban, Újvidéken, Budapesten, Bécsben, Besztercebányán és Zádrán. Ebből a statisztikából sok mindenre fény derül. Később megfogalmazódó nemzetiségi igények szerint lehetséges, hogy nem volt megfelelő a kisebbségek időszaki kiadványokkal való ellátottsága, azonban az »elnyomó hatalom« jelenléte, sőt közreműködése révén növekedhetett ezek száma.⁸⁸ Ilyen és hasonló közlemények tanúsíthatják, hogy a mindössze félévet »megérő« *Szépirodalmi Lapok* mindmáig érvényes (és kevésbé publikus) adatok és szempontok »felkarolásával« lényeges kérdések és körülmények közzétételét vállalta.

Régi igazság (mégsem jut eszébe néha azoknak, akiknek kelle-ne, hogy eszébe jusson), hogy a kultúra nem készen kapott örökség, hanem minden egyednek, nemzedéknek, népnek újra és újra meg kell szereznie, el kell sajátítania.⁸⁹ Ehhez pedig a nemzeti múlt örökségéből lehet meríteni, s ilyen tradíció a *Szépirodalmi Lapok* is, melyet Németh László nem hoz ugyan szóba, viszont an-

⁸⁷ Vas Laczi 1853.

⁸⁸ – er 1853.

⁸⁹ Idézi Németh Lászlót GREZSA 1990, 31.

nál többet hivatkozik Kemény Zsigmondra, akinek nézetei meghatározták Pákh folyóiratának értékszemléletét. S ha sikerült ›úttörő‹ értékválasztásokat találni e lapban, akkor nem feledhető, hogy Németh László az elsők között integrálja a magyarság kultúráját a „tejtestvér” szomszédos népek közösségébe, a „Dél-Észak irányú Golf-áram” sodrába, s bár eme törekvésében kevés az, amire építhet, de ilyen például a ›magyarság féltő‹ Kemény-Arany-Gyulai-Erdélyi-csoport koncepciója.

Erdélyi János (és a Gyulai-kör) harca a „kelmei népiesség”, a giccses, hatásvadász, kirekesztő „nép- és parasztrajongás” ellen megismétlődik (egészen pontosan: folytatódik) Németh László több nevezetes írásában (persze megváltozott politikai és műfajfejlődési körülmények között), például a *Sznobok és parasztok*ban. Ahogy Németh László Eliot és Valéry poétikájának segítségével igazodik el a kortárs irodalmakban, ahogy dramaturgiai eszmélkedését Pirandello, sőt Goethe jegyében alakítja ki, az analóg azzal,⁹⁰ amiképpen a *Szépirodalmi Lapok* Dickens és Victor Hugo figyelemmel kísérése mellett Gogolra is kiterjeszti megbecsülését. A ›hagyományos‹ és a ›rendhagyó‹ értékfogékonyságban is analóg Németh László orientációja a *Szépirodalmi Lapok*éval. Ahogy Németh László egyazon időben ›épít‹ Tamási Áron *Ábelére* és Szentkuthy *Praejére*, az arra emlékeztethet, ahogy a *Szépirodalmi Lapok* értékrendjének csúcsára kerül a *Rozgonyiné* mellett az *Alhikmet*, a *vén törpe* (E. T. A. Hoffmannra emlékeztető) bizarr jelképisége.

Még talán az is elmondható, hogy amiképpen Pákh és Gyulai lapja megvalósulni látja Széchenyi törekvésit (lóverseny, vasútépítés, Vaskapu, gőzhajó stb.), de közben érzékeli Széchenyi szellemének devalválódását, ugyanúgy Németh László is érzékeli a 20-as évektől a konszolidációt, a trianoni sokktól való megszabadulás jeleit, miközben nem látja nyomát annak a ›nemzetfeltámasztó‹ építésnek, amely valamiképpen új életre kelhet az értelmiség és a ›nép‹ szövetségében. A *Szépirodalmi Lapok* természettudományos fogékonysága a *Tanura* is jellemző, hiszen Németh László Ein-

⁹⁰ Uo., 72–82.

steintől a nagy orvosokig szinte minden fontosat beleépít világképébe. A „minőség forradalma” mint jelszó nem fogalmazódik meg 1853-ban, de minden irányadó írás erről (is) szól. Nem a magyar ›kultúrfőlény‹-re hivatkoznak sem Keményék, sem a *Tanu*, hanem Erdélyi János többször idézett tanulmányának szellemében kerekítik a ›tisztá forrás‹-t. A magyar sorskérdéseket az erdélyi emlékiratírók szellemében kívánja megoldani Németh László és a Pákh-csoport is, s folyton beleütköznek a ›nemzeti lélek‹ reformjának mind sürgető szükségességébe, mind gátoltságába.

Ami tehát folyóirattörténeti analógia gyanánt vethető össze, az tulajdonképpen a nemzet halaszthatatlan ›megmentés‹-ének koncepciójában ragadható meg. Az 1849 őszétől az alkotmányos jogokat és tradíciót lábbal tipró önkényuralom miatt nem ›rémálom‹, hanem valóság volt a nemzet pusztulása, akárcsak Trianon után, amikor milliós tömegek kerülnek idegen fennhatóság alá, s egy ›csonka‹ országnak kell tovább élni, sőt egy ›emelkedő nemzet‹ vízióját ajánlani. Németh László (részben talán Gulyás Pál miatt) először Debrecenben, aztán Kecskeméten, s a '40-es évek derekától Hódmezővásárhelyen keres ›magyar műhely‹-t, s kap is támogatást bizonyos időpontokban. A *Szépirodalmi Lapok* címlapjának hátoldalára kerül a *Vidéki élet*, némely esetekben csak *Vidék* című rovat sokféle tartalommal. A 4. szám például egy Komáromban működő színtársulat működéséről tudósít, Békéscsabán *Egyház és iskola* című zsebkönyv megjelentetéséről. (Ilyen és hasonló vállalkozások a politikai élet szüneteltetése folytán értékelődnek fel.) A 7. szám Rimaszombatról mondja el, hogy „olly eleveniséget nyert, minővel évek óta nem birt. Bálók- és házimulatságokra leg-erőteljesebb előkészületek tétetnek e rövid farsangon. Irodalomról, művészetről, új hírlapokról, Tamás bátyáról beszélünk, tehát nem csupán anyagi élvezeknek hódolunk.”⁹¹ A debreceni tudósítás az ekkor már szóba kerülő, de később megvalósuló színházépítés mellett érvel: „színházunk még mindig a régi kis lebujs, s az újonnan építendő színház tőkéje is nem hogy gyarapodnék, de sőt

⁹¹ *Vidék* 1853, 98.

leszáll, kevesebbül, míg végre tökéletesen elolvadván, csak ott leszünk, hogy nem lesz színháza e nagy, népes magyar ajku közönségnek.⁹² Amit a Császár Ferenc szerkesztette *Szikszoí Enyhlapok*-ról írnak (az ebben megjelenő *Keveházáról* például), az a legkülönb (s főképpen leginkább aktuális) feladatokra összpontosít: „Íránya, a népi elemből fejteni ki és virágoztatni fel a nemzeti költészetet, ugyanaz, mi minden jóra való költészet életelve volt a hellentől fogva a legujabbakig.”⁹³ Ahogy a *Szépirodalmi Lapok*nak 1849-et követően, úgy Németh Lászlónak is a *Tanuval* és a *Válással* a Trianont követő katasztrófaélmény hatása alatt kell megkérdőjelezni a különböző nyugati (és keleti) »recept«-ek használhatóságát. Látszólag Szekfű ihletéséből merít, valójában azonban Kemény példáját követi, amikor érzelmi (gyakran irracionális) rekvizitumoktól kívánja megszabadítani a »nemzeteszmét«, centrális figurájává azonban Széchenyi nő, amikor a »nemzet-lélek« reformját helyezi előtérbe.⁹⁴

A *Szépirodalmi Lapok* egyik észre nem vett tematikai újdonsága, hogy (külön deklaráció nélkül) a nőkérdésre is figyelmet fordít. A lap szociológiai tájékozódásának folyamányaként idézik egy amerikai lap értekezését, mely arról szól, hogy a nőket miképpen készítik fel a házasságra, milyen módon tevékenykednek a háztartásban, illetve miféle szórakozások (bál, opera) adódnak számukra.⁹⁵ Ebbe a témakörbe vágó közlés az is, hogy Kecskeméten leánynevelő intézet nyílt, tehát a »vidéken« is előbbre lépett a nőnevelés ügye.⁹⁶ Amikor Szász Károlyné versét közlik (Iduna: *Kórágyn*), a szerkesztőség a következő jegyzetet fűzi hozzá: „A magyar írónők száma sem olly nagy, sem olly fényes, hogy az egyszerű s tiszta lyrai érzelmi nyilatkozatot, melly a forma példás tisztaságával egyesül, kétszeres érdekel ne üdvözölnők.”⁹⁷

⁹² *Vidéki élet* 1853a, 194.

⁹³ 1000. [GYULAI], 255.

⁹⁴ GREZSA 1990, 272.

⁹⁵ *A nők társadalmi állása* 1853.

⁹⁶ *Vidék* 1853.

⁹⁷ Szerkesztőségi jegyzet: IDUNA [SZÁSZ KNÉ] 1853, 153.

Többnyire külföldi lapokból idéznek a nőkérdés tárgyában, ez azonban nem csökkenti, sőt növeli a meggyőződésre érlelődő állásfoglalások értékét. Egy angol lapból származó közlemény egyenesen a nők kivételes fontosságát, funkcióját dokumentálja:

Mitől függ leginkább az angol társaságban egy férfi állása. Nem azon becsültetéstől, melyben saját személye, hanem melyben neje részesül! Angliában a politikai vagy kereskedői körök nem egy tagja boldogul a magasabb körökben, de azon körülmény, hogy ott neje nélkül kénytelen megjelenni, nyílt vallomás s el nem vitázhatólag bizonyítja szerencselovagsága áttörhetlen akadályait.⁹⁸

Persze, másfajta elképzelés is szóhoz juthat, amikor például egy párizsi művésznő leveleinek kapcsán nyer megfogalmazást: „Nő, hogy férfival versenyezzen, micsoda bohóság! Olly képtelenség az, mint egy eke elé fogott madár, vagy egy repülni akaró bika. Micsoda ereje volna a madárnak minden kelleme mellett, és micsoda kelleme lenne a bikának, minden ereje mellett?”⁹⁹

Egy dolog teljes bizonyossággal állítható a *Szépirodalmi Lapok*-ról: a magyar tudományosság sokarcúságának igénye ›messzehangzó‹ érvénnyel szólal meg közleményeiben. Például:

A magyar orvosok és természetvizsgálók ez évben újra megtartani szándékozván összeövetelöket, e végett felsőbb engedélyért folyamodtak, mit ha remélhető siker követ, a szokásos beiratások aug. 21-én meg fognának kezdetni. Az utolsó összeövetel 1847-dikben Sopronban volt s ott a jövő gyűlés helyeül Budapest tüzetett ki, azonban a közbejött zavarok azt megakadályozák.¹⁰⁰

Mindezek a híradások (a természettudományoktól az operáig) azt hivatottak bizonyítani, hogy Magyarország a vezető európai

⁹⁸ *Külföld* 1853g, 221.

⁹⁹ Br. [BRASSAI] 1853a, 355.

¹⁰⁰ *Ujdonságok* 1853g, 296–297.

kultúrnemzetek sorát gazdagítja immár, tehát képtelenség (ami ekkoriban nem is nagyon titkolt szándéka Bécsnek) valamiféle tarka nemzetiségi összetételű területként (nyolc évszázados keresztény–nyugat-európai ›csatlakozás‹-át figyelmen kívül hagyva) ›parancsuralmi‹ módszerekkel irányítani. Ennek bizonyítására (persze, kihívó nyilatkozatok nélkül) az említett témákban (s azokon túl is) egy csaknem ezer esztendő (például a török elleni kárpát-medencei másfélszáz éves küzdelmével) meghatározó szerepet kapó, immár a kultúra és a tudomány legtöbb területén európaileg versenyképes, szerves nemzeti létezés birtokában jeleníti meg magát a magyarság a *Szépirodalmi Lapokban*.

Még a legapróbb hírek is mindig és újra ehhez szolgálnak adalékokat. Amikor például az olvasók figyelmébe ajánlják eme európainak minősíthető létezés új és új dokumentumát: „Megjelent *Az ujkori magyar nemzeti irodalom története*. Irta: Toldy Ferenc Első füzet [...] A fáradhatlan szerző e füzetben megkezdí az ujkor tárgyalását, melly a mohácsi vész, a protestantismus korától egészen napjainkig terjed.”¹⁰¹ Eme hagyományteremtés ›szövetségese‹ azon prózaepikai teljesítmények támogatása, melyek tárgyilagos, higgadt értékválasztásra, privát és közösségi cselekedetekre ösztönöznek. Ezért ítélik el a francia regényt (sajátos módon Dumas és Sue mellé sorolva Victor Hugot is), a francia írókat (érdekes, Balzac ezúttal is kimarad a felsorolásból!), mert „halmozzák rakásra [...] az eseményeket, hatályokat, kalandokat...”¹⁰² Az angol regény ezzel szemben „nyugodt ecseteléssel” dolgozik, többnyire „karöltve a brit humorral”.¹⁰³ A műfaji és hangnemi értékválasztások (az angol regény preferálása) összhangban látszik lenni a lap átgondolt etikai (és politikai) értékrendjével.

Németh László esetében Tolsztoj etikai és művészi módszerének központba állítása hasonló szintetizáló törekvésen alapul: az 1950-60-as évek magyarországi szocializmusának korrekció-

¹⁰¹ *Ujdonságok* 1853q, 650.

¹⁰² A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853d, 655.

¹⁰³ Uo.

ját Gandhi és Tolsztoj példájára hivatkozva próbálja szorgalmazni annak ürügyén, hogy orosz fordításai révén »professzionális« mélységben tudja láttatni a nagy oroszok (Tolsztoj mellett például Puskin) művészetét, s ezekről szólva akár a maga speciális szembenállását a marxizmus-leninizmussal. A közép-kelet-európai népek között olyan megbékélést, sőt együttműködést tudna elképzelni, mely félretesz kölcsönös sérelmeket, s a népi-művészi alkotó erő és a nagyhatalmi modellektől eltérő »külön út« jogára apellál. Ebben is a legkiválóbbak (például Kodály) útmutatását vállalva nézetei meglepő hasonlóságot mutatnak azzal az értékrenddel, melylyel a *Szépirodalmi Lapok* szerkesztői a *Befejezésül* című írásban búcsúznak. (Minthogy a lap az 52. számmal megszűnik.) Páratlanul logikus és a 20. század felé mutató program ez: „a nemzeti irány hiveinek hiszszük magunkat és épen azért, nem tömjénezünk a népnemzeti elem czafrangjain, külsőségein rágódó költészetnek, sőt visszahatást igyekeztünk fölidézni ellene s tiltakozánk, mint-ha a torzítás és izletlenség egyértelmű volna a magyar nép költői szellemével”.¹⁰⁴

*

A *Szépirodalmi Lapok* elveinek, s majd a *Tanu* főbb értékválasztásainak rokonságát talán azért érdemes párhuzamba állítani, mert a mindkét esetben páratlanul nívós nemzetpolitikai és erkölcsi, valamint műfajtörténeti törekvések azt igazolják, hogy a magyar szellemi élet legjobbjai roppant nehéz helyzetben is képesek voltak hibátlan és ép nemzeti megújítást kezdeményezni, melynek tanulságai (minden jel szerint) nem veszítenek érvényességükből a 21. században sem, hiszen »kihívások«, fenyegetések, válságok esetén csak ilyen mértékben »elévülhetetlen« magatartási és alkotói modellek analógiáját érdemes felidézni és megfontolni.

¹⁰⁴ *Befejezésül* 1853. 819.

I.) A *Szépirodalmi Lapok* felhasznált írásai

100 magyar népdal 1853 „100 magyar népdal” [hirdetés hátlapon].
Szépirodalmi Lapok, 44. sz. (1853): 704.

1000. [GYULAI] 1853a 1000. [Gyulai Pál]. „Irodalom: Szikszói Enyhlapok”.
Szépirodalmi Lapok, 15–16. sz. (1853): 238–240, 255–256.

1000. [GYULAI] 1853b 1000. [Gyulai Pál]. „Irodalom: Sajánszky Antal
vallásos költeményei”. *Szépirodalmi Lapok*, 31. sz. (1853): 496.

A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853a A. B. C. [KAZINCZY Gábor]. „A szinpad és
irodalom”. I–II. *Szépirodalmi Lapok*, 2–3. sz. (1853): 19–22, 35–38.

A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853b A. B. C. [KAZINCZY Gábor]. „Irodalom.
Egy kis figyelmeztetés”. *Szépirodalmi Lapok*, 7. sz. (1853): 107–108.

A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853c A. B. C. [KAZINCZY Gábor]. „Boritékra va-
ló. a) Nyílt levél”. *Szépirodalmi Lapok*, 10. sz. (1853): 157–158.

A. B. C. [KAZINCZY G.] 1853d A. B. C. [Kazinczy Gábor]. „Forgácsok”.
III. *Szépirodalmi Lapok*, 41. sz. (1853): 654–655.

A nők társadalmi állása 1853 „A nők társadalmi állása”. *Szépirodalmi
Lapok*, 3. sz. (1853): 44–46.

A székely népköltészetből 1853 „A székely népköltészetből”. *Szépirodalmi Lapok*, 34. sz. (1853): 531.

ARANY 1853a ARANY János. „A sárkány”. *Szépirodalmi Lapok*, 37. sz. (1853): 584–587.

ATÁDI 1853 ATÁDI Vilmos. „Irodalmi ügy”. *Szépirodalmi Lapok*, 45. sz. (1853): 718–719.

BALAMBÉR [PÁKH] 1853 BALAMBÉR [PÁKH Albert]. „Időjelek. Mikép fedezi fel nagy későn egy ember az ő születése titkát”. *Szépirodalmi Lapok*, 42. sz. (1853): 667–670.

Befejezésül 1853 „Befejezésül”. *Szépirodalmi Lapok*, 52. sz. (1853): 819–820.

BEECHER STOWE 1853 BEECHER STOWE, Harriet Elisabeth. „Milly Edmondson”. Fordította: IRINYI József. *Szépirodalmi Lapok*, 50–52. sz. (1853): 794–798, 810–814, 821–830.

BEÖTHY L. 1853 BEÖTHY László. „A bloisei erdő: Eredeti beszély”. *Szépirodalmi Lapok*, 37–38. sz. (1853): 587–591, 600–607.

BEÖTHY Zs. 1853 BEÖTHY Zsigmond. „Esthomályban...”. *Szépirodalmi Lapok*, 41. sz. (1853): 654.

BÉRANGER 1853 BÉRANGER, Pierre-Jean de. „Halotti dal egyikét férjnek használatul”. Fordította: G* [GREGUSS Ágost]. *Szépirodalmi Lapok*, 28. sz. (1853): 439–440.

BÉRCZY 1853a BÉRCZY Károly. „Didier (Történeti beszély)”. *Szépirodalmi Lapok*, 2–3. sz. (1853): 25–30, 40–44.

BÉRCZY 1853b BÉRCZY Károly. „Élet-utak”. *Szépirodalmi Lapok*, 30–34. sz. (1853): 472–479, 491–495, 504–510, 519–526, 534–540.

- BESSENYEI 1853** BESSENYEI György. „Bessenyeinek »Tariménes utazása« című kéziratban maradt művéből: Kukumédoniás Pusztafalvára eljut, hol Kantakuczi bölcscsel találkozik”. Közli: Sárrety. *Szépirodalmi Lapok*, 29–30. sz. (1853): 451–455, 467–471.
- BERLIOZ 1853** BERLIOZ, Hector. „Lelkesültség áldozata (Beszély Berlioz Hector után)”. [Fordította G. I.]. *Szépirodalmi Lapok*, 47–49. sz. (1853): 745–751, 759–764, 781–783.
- Boritékra való 1853** „Boritékra való”. *Szépirodalmi Lapok*, 29. sz. (1853): 463.
- Br. [BRASSAI] 1853a** Br. [BRASSAI Sámuel]. „A nő: Kivonatok egy párisi művésznő leveleiből”. *Szépirodalmi Lapok*, 23. sz. (1853): 355–359.
- Br. [BRASSAI] 1853b** Br. [BRASSAI Sámuel]. „Angol regény és német kritikus”. *Szépirodalmi Lapok*, 31. sz. (1853): 483–488.
- CANUS [BRASSAI] 1853a** [BRASSAI Sámuel]. „Nemzeti színház”. *Szépirodalmi Lapok*, 2. sz. (1853): 20–23.
- CANUS [BRASSAI] 1853b** CANUS [BRASSAI Sámuel]. „Hangverseny”. *Szépirodalmi Lapok*, 3. sz. (1853): 37–39.
- CANUS [BRASSAI] 1853c** CANUS [BRASSAI Sámuel]. „Hangverseny”. *Szépirodalmi Lapok*, 21. sz. (1853): 324–327.
- CANUS [BRASSAI] 1853d** CANUS [BRASSAI Sámuel]. „Zenepolemia. (Canus búcsuszava)”. *Szépirodalmi Lapok*, 51. sz. (1853): 804–811.
- Cs. [CSENGERY?] 1853** Cs. [CSENGERY Antal?]. „Az állandó képtárlat”. *Szépirodalmi Lapok*, 51. sz. (1853): 818.
- CSENGERY 1853a** CSENGERY Antal. „Nemzeti Színház. Tájékoztató”. *Szépirodalmi Lapok*, 1. sz. (1853): 5–9.

DEGRÉ 1853 DEGRÉ Alajos. „Egy álzott tréfája”. *Szépirodalmi Lapok*, 17. sz. (1853): 263–270.

EMICH–PÁKH 1853 EMICH Gusztáv és PÁKH Albert. „Előfizetési fölhívás a Szépirodalmi Lapok című irodalmi és művészeti folyóirat 1853. évi január-juniusi folyamára”. *Szépirodalmi Lapok*, 1. sz. (1853): 2.

– **er** – **1853** – er –. „Szláv időszaki irodalom”. *Szépirodalmi Lapok*, 51. sz. (1853): 802.

ERDÉLYI 1853a ERDÉLYI János. „A manókirály. (Svéd)”. *Szépirodalmi Lapok*, 12. sz. (1853): 188–189.

ERDÉLYI 1853b ERDÉLYI János. „Népköltészet körül” I–II. *Szépirodalmi Lapok*, 42–43. sz. (1853): 659–664, 675–680.

F.... 1853 F.... „Zenészet”. *Szépirodalmi Lapok*, 3. sz. (1853): 41–42.

– **fft.** **1853** –fft. „Vidéki élet”. *Szépirodalmi Lapok*, 44. sz. (1853): 690.

G* [GREGUSS] 1853a G* [GREGUSS Ágost]. „Igénytelen nézetek a lángelméről”. *Szépirodalmi Lapok*, 33. sz. (1853): 515–518.

G* [GREGUSS] 1853b G* [GREGUSS Ágost]. „Észrevételek a komikumról”. *Szépirodalmi Lapok*, 45–47. sz. (1853): 707–710, 723–726, 739–744.

– **g.** **[GYULAI] 1853a** – g. [GYULAI Pál]. „Nemzeti színház: Árgyil és Tündér Ilona. Eredeti néprege 3 felvonásban népdalokkal, zenével és tánczokkal”. *Szépirodalmi Lapok*, 32. sz. (1853): 500–504.

– **g.** **[GYULAI] 1853b** – g. [GYULAI Pál]. „Pünkösdi napja”. *Szépirodalmi Lapok*, 40. sz. (1853): 628–633.

– **g.** **[GYULAI] 1853c** – g. [GYULAI Pál]. „Nemzeti színház”. *Szépirodalmi Lapok*, 43. sz. (1853): 676–679.

GOGOL 1853 GOGOL, Nyikolaj Vasziljevics. „Egy kép a régi jó időből. Orosz beszély”. [Gogol után fordította S. K.] *Szépirodalmi Lapok*, 40–43. sz. (1853): 634–638, 650–654, 666–670, 681–686.

GYULAI 1853 GYULAI Pál. „Egyszerű történet”. *Szépirodalmi Lapok*, 4–7. sz. (1853): 58–63, 71–76, 90–94, 104–107.

Hiuság vására 1853 „Hiuság vására” [hirdetés hátlayan]. *Szépirodalmi Lapok*, 13. sz. (1853): 208.

HUNFALVY J. 1853 HUNFALVY János. „A Rajna vidéke (Úti naplóból)”. *Szépirodalmi Lapok*, 32. sz. (1853): 499–503.

HUNFALVY P. 1853 HUNFALVY Pál. „Kalevala”. *Szépirodalmi Lapok*, 10–12. sz. (1853): 147–152, 163–168, 179–188.

h–y [HUNFALVY J.] 1853 h–y [HUNFALVY János]. „Vidéki élet: Uj-becse”. *Szépirodalmi Lapok*, 49. sz. (1853): 770.

IDUNA [Szász Kné] 1853 IDUNA [SZÁSZ Károlyné]. *Kórágyon. Szépirodalmi Lapok*, 10. sz. (1853): 152–153.

Irodalom 1853a „Irodalom: Amerikai regény”. *Szépirodalmi Lapok*, 3. sz. (1853): 47.

Irodalom 1853b „Irodalom”. *Szépirodalmi Lapok*, 4. sz. (1853): 63.

Irodalom 1853c „Irodalom”. *Szépirodalmi Lapok*, 8. sz. (1853): 118–121.

J.... [IRINYI?] 1853a J.... [IRINYI József?]. „Vidéki levelek”. *Szépirodalmi Lapok*, 2. sz. (1853): 18.

J. [IRINYI?] 1853b J. [IRINYI József?]. „Bécsi levél”. *Szépirodalmi Lapok*, 6. sz. (1853): 82.

- J..... [IRINYI?] 1853c** J..... [IRINYI József?]. „Bécsi levél”. *Szépirodalmi Lapok*, 14. sz. (1853): 210
- J.... [IRINYI?] 1853d** J.... [IRINYI József?]. „Bécsi levél”. *Szépirodalmi Lapok*, 35. sz. (1853): 546.
- K. 1853a** K. „Vidék: Nyitravölgy”. *Szépirodalmi Lapok*, 11. sz. (1853): 162.
- K. 1853b** K. „Saphir M. G. akademiája”. *Szépirodalmi Lapok*, 23. sz. (1853): 358–360.
- K. A. [PÁKH] 1853** K. A. [Pákh Albert]. „Nemzeti színház: Heti szemle”. *Szépirodalmi Lapok*, 39. sz. (1853): 612–617.
- Kazinczy Ferencz 1853** „Kazinczy Ferenc. (Bevezetésül)”. *Szépirodalmi Lapok*, 1. sz. (1853): 3–5.
- KAZINCZY G. 1853** KAZINCZY Gábor. „Jászay Pál”. I–II. *Szépirodalmi Lapok*, 13–14. sz. (1853): 195–198, 211–214.
- KEMÉNY 1853a** KEMÉNY Zsigmond. „Eszmék a regény és dráma körül”. *Szépirodalmi Lapok*, 6–9. sz. (1853): 83–88, 99–104, 115–118, 131–134.
- KEMÉNY 1853b** KEMÉNY Zsigmond. „Alhikmet, a vén törpe”. *Szépirodalmi Lapok*, 18–24. sz. (1853): 281–287, 297–303, 311–319, 330–335, 344–351, 360–367, 376–384.
- KERTBENY 1853a** KERTBENY Károly Mária. „Külföldi könyvtárak s a magyar történet”. *Szépirodalmi Lapok*, 9–10. sz. (1853): 132–135, 148–151.
- KERTBENY 1853b** KERTBENY Károly Mária. „Irodalmunk túl a határokon. I. Nyílt levelek e lapok szerkesztőjéhez; II. Olaszország; III. Sveicz; IV. Páris; V. Páris (másod ízben); VI. London; VII. Németország [1.]; VIII. Németország [2.]; IX. Németország [3.]; X. Németország [4.]”

Szépirodalmi Lapok, 18–20, 25–26, 37–41. sz. (1853): 275–278, 291–295, 307–310, 387–393, 403–408, 579–584, 595–599, 627–632, 643–648.

KERTBENY 1853c KERTBENY Károly Mária. „Hivatalos referada a pesti 2-dik virágtárlatról”. *Szépirodalmi Lapok*, 37. sz. (1853): 580–584.

KERTBENY 1853d KERTBENY Károly Mária. „Pünkösöd napja”. *Szépirodalmi Lapok*, 40. sz. (1853): 628–632.

KRIZA 1853 „A székely népköltészetből” I–II. Közli KRIZA János. *Szépirodalmi Lapok*, 34–35. sz. (1853): 531–534, 547–550.

Külföld 1853a „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 3. sz. (1853): 44–46.

Külföld 1853b „Külföld: Londoni írók”. *Szépirodalmi Lapok*, 4. sz. (1853): 61–62.

Külföld 1853c „Külföld: Nemzeti jellemvonások”. *Szépirodalmi Lapok*, 5. sz. (1853): 75–76.

Külföld 1853d „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 6. sz. (1853): 93–95.

Külföld 1853e „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 9. sz. (1853): 137–139.

Külföld 1853f „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 11. sz. (1853): 172–174.

Külföld 1853g „Külföld: A nők fontossága Angliában”. *Szépirodalmi Lapok*, 14. sz. (1853): 221.

Külföld 1853h „Külföld: Ira Aldridge és a berlini itészet.”. *Szépirodalmi Lapok*, 21. sz. (1853): 330–331.

Külföld 1853i „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 23. sz. (1853): 364–366.

Külföld 1853j „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 24. sz. (1853): 381–382.

- Külföld 1853k** „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 26. sz. (1853): 412–413.
- Külföld 1853l** „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 31. sz. (1853): 490–492.
- Külföld 1853m** „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 34. sz. (1853): 539–541.
- Külföld 1853n** „Külföld: Melegségi hajók gőzhajók helyett”. *Szépirodalmi Lapok*, 34. sz. (1853): 541–542.
- Külföld 1853o** „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 39. sz. (1853): 618–620.
- Külföld 1853p** „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 41. sz. (1853): 651–653.
- Külföld 1853q** „Külföld”. *Szépirodalmi Lapok*, 44. sz. (1853): 700–702.
- Külföld 1853r** „Külföld: A jelen francia szépirodalmi journalistika”. *Szépirodalmi Lapok*, 46. sz. (1853): 731–733.
- LAMARTINE 1853** LAMARTINE, Alphonse Marie Louis de Prat de. „Homér”. [Lamartin után] fordította URHÁZY György. *Szépirodalmi Lapok*, 21–22. sz. (1853): 323–327, 339–344.
- LAUKA 1853** LAUKA Gusztáv. „Csipkebokor: Sentimentalis románcz”. *Szépirodalmi Lapok*, 41. sz. (1853): 654.
- Nemzeti színház 1853a** „Nemzeti színház”. *Szépirodalmi Lapok*, 3. sz. (1853): 36–37.
- Nemzeti színház 1853b** „Nemzeti színház: Nemzeti színházunk ügyében”. *Szépirodalmi Lapok*, 35. sz. (1853): 548–551.
- Nyílt levelezés 1853** „Nyílt levelezés: Dr. S. I. urnak T–n”. *Szépirodalmi Lapok*, 5. sz. (1853): 65.

- P. [PÁKH] 1853a** P. [PÁKH Albert]. „Magyar akadémia”. *Szépirodalmi Lapok*, 4. sz. (1853): 51–56.
- P. [PÁKH] 1853b** P. [PÁKH Albert]. „Magyar Akadémia”. *Szépirodalmi Lapok*, 11. sz. (1853): 175–176.
- P... [PÁKH] 1853c** P... [PÁKH Albert]. „Magyar Akadémia”. *Szépirodalmi Lapok*, 19. sz. (1853): 303–304.
- P. [PÁKH] 1853d** P. [PÁKH Albert]. „A francia regények”. *Szépirodalmi Lapok*, 27. sz. (1853): 419–422.
- PÁKH 1853** PÁKH Albert. „Boritékra való. b) Nyílt válasz”. *Szépirodalmi Lapok*, 10. sz. (1853): 158–160.
- PLANCHE 1853** PLANCHE, Gustave. „A francia lyrai költészet”. Fordította A. *Szépirodalmi Lapok*, 44. sz. (1853): 691–694.
- Polemikus jegyzetek 1853** „Polemikus jegyzetek”. *Szépirodalmi Lapok*, 50. sz. (1853): 799–800.
- S... [SÜKEI] 1853a** S... [SÜKEI Károly]. „Irodalom: Moore Tamás költeményeiből”. *Szépirodalmi Lapok*, 1. sz. (1853): 16.
- S... [SÜKEI] 1853b** S... [Sükei Károly]. „Nemzeti színház: A koldusnő. Dráma 5 felv.”. *Szépirodalmi Lapok*, 4. sz. (1853): 52–56.
- S... [SÜKEI] 1853c** S... [SÜKEI Károly]. „Nemzeti színház: Márt. 4-én. Tévedések vígjátéka”. *Szépirodalmi Lapok*, 20. sz. (1853): 308–311.
- S... [SÜKEI] 1853d** S... [SÜKEI Károly]. „Nemzeti színház: Sullivan. – Vigjáték 3 felvonásban”. *Szépirodalmi Lapok*, 31. sz. (1853): 484–487.
- S... [SÜKEI] 1853e** S... [SÜKEI Károly]. „Nemzeti színház: Sziv és hozomány. Vigjáték 5 felvonásban”. *Szépirodalmi Lapok*, 47. sz. (1853): 740–743.

SAMARJAI 1853 SAMARJAI Károly. „A szobrászat”. *Szépirodalmi Lapok*, 48. sz. (1853): 755–758.

SÜKEI 1853 SÜKEI Károly. „Kritika és művészet”. *Szépirodalmi Lapok*, 15–16. sz. (1853): 227–229, 243–246.

SZÁSZ 1853 SZÁSZ Károly. „Angyal és ördög”. *Szépirodalmi Lapok*, 4. sz. (1853): 56–58.

SZEBERÉNYI 1853 SZEBERÉNYI Lajos. „Tót népdalok.” *Szépirodalmi Lapok*, 38. sz. (1853): 607–608.

Szépirodalmi ujdonság 1853 „Szépirodalmi ujdonság!” [hirdetés hátlapon]. *Szépirodalmi Lapok*, 41. sz. (1853): 656.

T. 1853 T. „Vidék”. *Szépirodalmi Lapok*, 10. sz. (1853): 146.

THIERRY 1853 THIERRY, Amadé Simon Dominique. „Attila”. [„Francziából Thierry Amadé után”] fordította SZABÓ Károly. *Szépirodalmi Lapok*, 5. sz. (1853): 67–70.

TOMPA 1853 TOMPA Mihály. „Távolbol”. *Szépirodalmi Lapok*, 1. sz. (1853): 6.

TÖRÖK 1853 TÖRÖK János. „Előfizetési figyelmeztetés a Pesti Napló új folyama iránt”. *Szépirodalmi Lapok*, 21. sz. (1853): 336.

Ujdonságok 1853a „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 3. sz. (1853): 42–44.

Ujdonságok 1853b „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 7. sz. (1853): 106–108.

Ujdonságok 1853c „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 9. sz. (1853): 135–137.

Ujdonságok 1853d „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 15. sz. (1853): 232–236.

Ujdonságok 1853e „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 16. sz. (1853): 247–249.

Ujdonságok 1853f „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 17. sz. (1853): 261–266.

Ujdonságok 1853g „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 19. sz. (1853): 296–297.

Ujdonságok 1853h „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 20. sz. (1853): 311–315.

Ujdonságok 1853i „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 22. sz. (1853): 343–347.

Ujdonságok 1853j „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 23. sz. (1853): 360–364.

Ujdonságok 1853k „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 25. sz. (1853): 388–390.

Ujdonságok 1853l „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 26. sz. (1853): 408–411.

Ujdonságok 1853m „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 28. sz. (1853): 443.

Ujdonságok 1853n „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 29. sz. (1853): 456–361.

Ujdonságok 1853o „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 39. sz. (1853): 617–618.

Ujdonságok 1853p „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 40. sz. (1853): 633–635.

Ujdonságok 1853q „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 41. sz. (1853): 647–651.

Ujdonságok 1853r „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 42. sz. (1853): 660–663.

Ujdonságok 1853s „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 43. sz. (1853): 680–682.

Ujdonságok 1853t „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 46. sz. (1853): 727–731.

Ujdonságok 1853u „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 47. sz. (1853): 743–747.

Ujdonságok 1853v „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 48. sz. (1853): 760–765.

Ujdonságok 1853w „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 49. sz. (1853): 776–780.
Ujdonságok 1853x „Ujdonságok”. *Szépirodalmi Lapok*, 52. sz. (1853): 824–829.

Vas Laczi 1853 „Vas Laczi”. *Szépirodalmi Lapok*, 44. sz. (1853): 696–702.

Vegyesek 1853 „Vegyesek”. *Szépirodalmi Lapok*, 3. sz. (1853): 34.

Vidék 1853 „Vidék”. *Szépirodalmi Lapok*, 7. sz. (1853): 98.

Vidéki élet 1853a „Vidéki élet”. *Szépirodalmi Lapok*, 13. sz. (1853): 194.

Vidéki élet 1853b „Vidéki élet”. *Szépirodalmi Lapok*, 36. sz. (1853): 562.

Vidéki élet 1853c „Vidéki élet”. *Szépirodalmi Lapok*, 37. sz. (1853): 578.

Vidéki élet 1853d „Vidéki élet”. *Szépirodalmi Lapok*, 42. sz. (1853): 658.

Vidéki élet 1853e „Vidéki élet”. *Szépirodalmi Lapok*, 46. sz. (1853): 722.

Vidéki élet 1853f „Vidéki élet”. *Szépirodalmi Lapok*, 51. sz. (1853): 802.

X. 1853 X. „Forgácsok”. *Szépirodalmi Lapok*, 23. sz. (1853): 356–358.

– **z. 1853a** – z. „Még valami a kopogó szellemekről”. *Szépirodalmi Lapok*, 44. sz. (1853): 703–704.

– **z. 1853b** – z. „Egy beteg költő Párisban: Töredék egy uti rajzból”. *Szépirodalmi Lapok*, 46. sz. (1853): 732–735.

– **z. 1853c** – z. „Hires nevek Angliában”. *Szépirodalmi Lapok*, 48. sz. (1853): 765–767.

Z. Gy. 1853: Z. Gy. „Vidéki élet: Trencsén”. *Szépirodalmi Lapok*, 39. sz. (1853): 610.

Z – Gyula 1853 Z – Gyula „Vidéki élet: Trencsén”. *Szépirodalmi Lapok*, 45. sz. (1853): 706.

ZOBOR 1853 ZOBOR Pesta. „Csipkebokor: Göcseji danák, vagyis nyomorgó böggő”. *Szépirodalmi Lapok*, 47. sz. (1853): 749–750.

ZSÁMBOKRÉTI [BRASSAI] 1853 ZSÁMBOKRÉTI Gyula [BRASSAI Sámuel]. „Torzképek”. *Szépirodalmi Lapok*, 26. sz. (1853): 411–415.

II.) Szakirodalom

ÁBRÁNYI 1847 ÁBRÁNYI Emil. „Drámairodalmunk ’s a’ színbiráló válaszmány” I–III. *Életképek*, 10–11. sz.; 15. sz.; 16. sz; (1847): 289–292, 329–331; 461–466; 493–499.

A magyar sajtó története 1985 *A magyar sajtó története, II/1. (1848–1867)*. Szerkesztette KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

ANDRÁSSY 1853 ANDRÁSSY Manó, gróf. „Elefántvadászat: Gróf Andrásy Manó sajtó alatt lévő *Keleti utazásából*”. *Szépirodalmi Lapok*, 9. sz. (1853): 135–141.

ARANY 1853b ARANY János. „Arany – Pákh Albertnek, Nagy-Kőrös febr. 6. 1853.” In *Arany János levelezése: 1852–1856*. Arany János összes művei XVI. Levelezés 2, 168–170. Sajtó alá rendezte SÁFRÁN Györgyi. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.

ARANY 1853c ARANY János. „Arany – Ercsey Sándornak, Nagy-Kőrös, márc. 2. 1853.” In *Arany János levelezése: 1852–1856*. Arany János összes művei XVI. Levelezés 2, 180–182. Sajtó alá rendezte SÁFRÁN Györgyi. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.

- BARTA 1976** BARTA János. „Horváth Jánosról – A fejlődéstörténet kiadása elé”. In HORVÁTH János. *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. 7–12. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- FENYŐ 1955** Fenyő István. *Az Aurora: Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*. Irodalomtörténeti füzetek 4. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955.
- FÓRIZS 2019** FÓRIZS Gergely. „A széptan és a szépnem: Christian Oeser nőknek szóló esztétikája (1838–1899)”. In: *Nőszerezők a 19. században: Lehetőségek és korlátok*. 47–76. Reciti Konferenciakötetek 4. Szerk. TÖRÖK Zsuzsa. Budapest: Reciti Kiadó, 2019.
- GREZSA 1990** GREZSA Ferenc. *Németh László Tanú-korszaka*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- HÁSZ-FEHÉR 2017** HÁSZ-FEHÉR Katalin. „Bevezetés a »német-magyar« szépirodalomba: Arany János német recepciójának első időszaka”. *Tiszatáj* 71, 3. sz. (2017): 41–70.
- HORVÁTH 1976** HORVÁTH János. *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- HUNFALVY P. 1850** HUNFALVY Pál. „Igaz arany bulla: intő és buzdító szózat, bevezetésül”. I–III. *Új Magyar Muzeum*, 1–2. sz. (1850): 1–35, 93–120.
- IMRE 2002** IMRE László. „Az Arany–Csengery-kör orosz irodalmi kapcsolatai”. In: IMRE László. *Műfaj történet és/vagy komparatiztika*. 109–131. Szeged: Tiszatáj Könyvek, 2002.
- K. Á. [PÁKH] 1847** K. Á. [PÁKH Albert]. „Csont”. In TATAY István. *Költészeti és szónoklati remek, magyar prosódiaival, metrikával, s a költői és szónoki beszédnek és fajok rövid elméleti fölvilágosításával*, 494–495. Pest: [s. n.], 1847.

- KOMLÓS 1961** KOMLÓS Aladár. „Gogol útja a magyar irodalomban”. In *Tanulmányok a magyar-oros irodalmi kapcsolatok köréből* I–II. 5–26. Főszerkesztő Kemény G. Gábor. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961.
- KOVÁCS 1963** KOVÁCS Kálmán. *Fejezet a magyar kritika történetéből: Gyulai Pál elveinek kialakulása, 1850–1860*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.
- KÖVÁRY 1853** KÖVÁRY László. „A magyar történeti regék philosophiája”. *Déliab*, 2. félév. 1–3. sz. (1853): 1–4, 33–36, 71–74.
- KUNCZ 1911** KUNCZ Aladár. „Gyulai Pál Pákh Alberthez írt levelei. V.: Gernyeszeg, szept. 28. 851.”. *Nyugat*, 21. sz. (1911): 734.
- MAKKAI 1927** MAKKAI Sándor. *Magyar fa sorsa: A vádolt Ady költészete*. Budapest: Soli Deo Gloria, 1927.
- PAPP 1923** PAPP Ferenc. *Kemény Zsigmond I–II*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóvállalata, 1922–1923.
- PAPP 1935** PAPP Ferenc. *Gyulai Pál I–II*. Budapest, I.: 1935, II.: 1942.
- SALAMON 1889** SALAMON Ferenc. „Előszó”. In SALAMON Ferenc. *Irodalmi tanulmányok I*. V–IX. Budapest: Kisfaludy-Társaság, 1889.
- SOMOGYI 1965** SOMOGYI Sándor. „Gyulai Pál”. In *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerkesztette SÖTÉR István, 83–95. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1965.
- SÖTÉR 1963** SÖTÉR István. *Nemzet és haladás: Irodalmunk Világos után*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.

SZAJBÉLY 2005 SZAJBÉLY Mihály. *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után.* Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2005.

SZILÁGYI 1998 SZILÁGYI Márton. *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája.* Csokonai Könyvtár 16. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.

TAMÁS 1970 TAMÁS Anna. *Az Életképek: 1846–1848.* Irodalomtörténeti füzetek 68. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

TÖRŐ 1958 TÖRŐ Györgyi. „A Szépirodalmi Lapok: Pákh Albert és Gyulai Pál lapkísérlete 1853-ban”. *Irodalomtörténet* 46, 3–4. sz. (1958): 418–434.

TÖRÖK Zs. 2017 TÖRÖK Zsuzsa. „Arany és a britek: A Toldi és a Murány ostroma a londoni Athenaeumban”. *Tiszatáj* 71, 3. sz. (2017): 72–82.

– **U – 1853 – U –** „Műbírálati rovat: Jan. 19-én – »Romeo és Julia«” *Déli-báb*, 3. sz. (1853): 160–162.

S. VARGA 2005 S. VARGA Pál. *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban.* Budapest: Balassi Kiadó, 2005.

D. ZÖLDHELYI 1983 D. ZÖLDHELYI Zsuzsa, szerk. *Orosz írók magyar szemmel: Szöveggyűjtemény.* Budapest: Tankönyvkiadó, 1983.

A sorozatban megjelent kötetek

1. PÉTER László: *Espersit János. Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez*, 1955.
2. VARGA Imre: *Szádeczky: Miscellania. Egy XVIII. századi versgyűjtemény ismertetése*, 1955.
3. FORGÁCS László: *Bajza és Belinszkij*, 1955.
4. FENYŐ István: *Az Aurora. Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*, 1955.
5. PUKÁNSZKYNÉ Kádár Jolán: *A drámaíró Csokonai*, 1956.
6. HEGEDŰS Nándor: *Ady Endre Nagyváradon*, 1956.
7. KOMLÓS Aladár: *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*, 1956.
8. FEJŐS Imre: *Vörösmarty arca*, 1956.
9. TRÓCSÁNYI Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez*, 1957.
10. ECKHARDT Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*, 1957.
11. GERGELY Pál: *Arany János és az Akadémia*, 1957.
12. BARÁNSZKY-JÓB László: *Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye*, 1957.
13. BUSA Margit: *A Thököly-kódex és kuruc kori versei*, 1958.
14. WALDAPFEL József: *Gorkij és Madách*, 1958.
15. SCHEIBER Sándor, ZSOLDOS Jenő: *Vajda János levelei Milkó Izidorhoz*, 1958.
16. SÜKÖSD Mihály: *Tudós Weszprémi István. Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből*, 1958.
17. VÖRÖS Károly: *Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez*, 1958.
18. GÁLDI László: *Szenczi Molnár Albert zsoldárverse*, 1958.
19. MEZEI Márta: *Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*, 1958.
20. FEKETE Sándor: *Petőfi, a segédszerkesztő. A költő ismeretlen írásaival*, 1958.

21. REJTŐ István: *Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon*, 1958.
22. NAGY Péter: *Szabó Dezső indulása*, 1958.
23. FÓNAGY Iván: *A költői nyelv hangtanából*, 1959.
24. POGÁNY Péter: *Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán (1770–1823). I. Vásári ponyvairatok (A nyomda történetével és kutatási módszertanulmánnyal)*, 1959.
25. Jan MIŠIANIK, ECKHARDT Sándor, KLANICZAY Tibor: *Balassi Bálint Szép magyar komédiája. A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, 1959.
26. HEGEDÜS Nándor: *Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját*, 1959.
27. REJTŐ István: *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák*, 1959.
28. FENYŐ István: *Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében*, 1959.
29. RADÓ György: *Majakovszkijról*, 1960.
30. ZIMÁNDI István: *Péterfy Jenő és baráti köre*, 1960.
31. SÁFRÁN Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*, 1960.
32. CSANDA Sándor: *A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai*, 1961.
33. MEZŐSI Károly: *Petőfi családja a Kiskunságban. Kiskunfélegyházi életük*, 1961.
34. GERÉB László: *A munkásügy irodalmunkban 1832–1907. Tanulmányok*, 1961.
35. CSUKÁS István: *Ady Endre a szlovák irodalomban*, 1961.
36. MERÉNYI Oszkár: *Ismeretlen és kiadatlan Kölcsey-dokumentumok*, 1961.
37. KISS Ferenc: *A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága*, 1962.
38. ZRINSZKY László: *A Magyar Tanácsköztársaság emléke költészetünkben 1919–1945*, 1962.
39. CSAPLÁROS István: *Kraszewski és Magyarország*, 1963.
40. VARGA József: *Ady útja az „Új versek” felé*, 1963.
41. LENGYEL Géza: *Magyar újságmágnások*, 1963.
42. BARANYI Imre: *A fiatal Madách gondolatvilága*, 1963.
43. TAMÁS Attila: *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*, 1964.
44. GREZSA Ferenc: *Juhász Gyula egyetemi évei 1902–1906*, 1964.

45. MARKOVITS Györgyi: *Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban*, 1964.
46. KOMLÓS Aladár: *A szimbolizmus és a magyar líra*, 1965.
47. KUNSZERY Gyula: *A magyar szonett kezdetei*, 1965.
48. T. ERDÉLYI Ilona: *Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*, 1965.
49. PÉCZELY László: *Tartalom és versforma*, 1965.
50. SZIKLAY László: *Az ifjú Hviezdoslav*, 1965.
51. POSZLER György: *Szerb Antal pályakezdése*, 1965.
52. CSAPLÁR Ferenc: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*, 1967.
53. KÁNTOR Lajos: *Száz éves harc „Az ember tragédiájá”-ért*, 1966.
54. SZIGETI József: *A Balassi-Comoedia és szerzője*, 1967.
55. NIZSALOVSZKY Endre, LUKÁCSY Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*, 1967.
56. CSATÁRI Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*, 1967.
57. SZABOLCSI Miklós: *A verselemzés kérdéseihez. József Attila: Eszmélet*, 1968.
58. RÓNAY László: *Az Ezüstkör nemzedéke*, 1967.
59. VARGA Imre: *Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből*, 1967.
60. VARANNAI Aurél: *John Bowring és a magyar irodalom*, 1967.
61. POMOGÁTS Béla: *Kuncz Aladár*, 1968.
62. SCHWEITZER Pál: *Ember az embertelenségben. A háborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívum-csoportjai*, 1969.
63. HORVÁTH János: *Vörösmarty drámái*, 1969.
64. FEKETE Sándor: *Petőfi, a vándorszínész*, 1969.
65. BALOGH László: *Asztalos István*, 1969.
66. D. BIRNBAUM Marianna: *Elek Artúr pályája*, 1969.
67. BARLA Gyula, Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt, 1970.
68. TAMÁS Anna: *Az Életképek. 1846–1848*, 1970.
69. T. ERDÉLYI Ilona: *Irodalom és közönség a reformkorban. Regélő Pesti Divatlap*, 1970.
70. H. LUKÁCS Borbála: *Szellemtörténet és irodalomtudomány. Vázlatok a Minerva köréből*, 1971.
71. NÉMETH G. Béla: *Tragikum és történetfelfogás. A századvégi tragikum-vita*, 1971.

72. BÁN Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, 1971.
73. PÓR Péter: *Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czóbel Minka népiessége*, 1971.
74. KÖHÁTI Zsolt: *Sárközi György*, 1971.
75. KATONA Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*, 1971.
76. BÉNYEI Miklós: *Eötvös József olvasmányai*, 1972.
77. FEKETE Sándor: *Petőfi romantikájának forrásai*, 1972.
78. AGÁRDI Péter: *Rendiség és esztétikum. Gyöngyösi István költői világképe*, 1972.
79. MÁLYUSZ Elemér: *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*, 1973.
80. HOPP Lajos: *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban*, 1973.
81. DERSI Tamás: *A századvég katolikus sajtója*, 1973.
82. MARTINKÓ András: *Költő, mű és környezet. Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban*, 1973.
83. PÉTER Katalin: *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A Sirmalmas panasz keletkezéstörténete*, 1973.
84. SIVIRSKY Antal: *Magyarország a 19. századi holland irodalom tükrében*, 1973.
85. TÖRÖK Gábor: *Lírai igefüggvények stilisztikája*, 1974.
86. PÓR Anna: *Balog István és a 19. század elejének népies színjátéka*, 1974.
87. SZALAI Imre: *A Vajda János Társaság*, 1975.
88. BÁN Imre: *A Karthausi Névtelen műveltsége*, 1976.
89. CZIGÁNY Lóránt: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914*, 1976.
90. S. SÁRDI Margit: *Petrőczy Kata Szidónia költészete*, 1976.
91. SIPOS Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*, 1976.
92. KOLLIN Ferenc: *A Prager Könyvkiadó története*, 1977.
93. SZUROMI Lajos: *József Attila: Eszmélet*, 1977.
94. NEMES István: *Radnóti Miklós költői nyelve*, 1979.
95. AMEDEO DI FRANCESCO: *A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében*, 1979.
96. SZILÁGYI János: *A Népszava irodalompolitikája 1919 és 1929 között*, 1979.

97. OROSZ László: *A magyar verstani eszmélkedés kezdetei*, 1980.
98. BÉCSY Tamás: *A drámaelmélet és dramaturgia Csokonai művében*, 1980.
99. LICHTMANN Tamás: *Pap Károly*, 1979.
100. R. TAKÁCS Olga (szerk.): *Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára*, 1980.
101. GERSKOVICS, Alekszandr: *Petőfi és a színház*, 1980.
102. NAGY SZ. Péter: *Az idilltől az abszurdig. Gelléri Andor Endre pályaképe*, 1981.
103. KELEMEN Péter: *Szimbolista versszerkezetek Kosztolányi első korszakában*, 1981.
104. BÓNIS György: *Révay Péter*, 1981.
105. RUBIN Péter: *Francia barátunk, Auguste de Gerando (1819–1849)*, 1982.
106. KULIN Ferenc: *Hódíthatatlan szellem. Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről*, 1982.
107. POMOGÁTS Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*, 1983.
108. HOPP Lajos: *A lengyel irodalom befogadása Magyarországon 1780–1840*, 1983.
109. LACZKÓ András: *Ecset és toll. Rippl-Rónai József és az irodalom*, 1983.
110. PÉTERFFY Ida: *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt*, 1985.
111. MARKOVITS Györgyi: *A magyar írók harca a cenzúra ellen (1919–1944)*, 1985.
112. MAY István: *A magyar heroikus regény története*, 1985.
113. DEME Zoltán: *Verseghy könyvtára*, 1985.
114. ANGVALOSI Gergely: *A lélek lehetőségei. Líra és szubjektumelmélet összefüggései a század eleji Magyarországon*, 1986.
115. BARTA János: *A pálya ívei. Kemény Zsigmond két regényéről*, 1985.
116. KOROMPAY H. János: *Műfordítás és líraszemlélet. Egy fél század magyar Baudelaire-értelmezései*, 1988.
117. MARTINKÓ András: *Az Ómagyar Mária-síralom hazai és európai körben*, 1988.
118. GÖMÖRI György: *Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*, 1989.
119. NEMESKÉRI Erika: *Cholnoky László*, 1989.
120. KEMÉNY Katalin: *Az ember, aki ismerte saját neveit. Szélgjegyzetek Hamvas Béla Karneváljához*, 1990.

121. SANTARCANGELI, Paolo: *Magyarok Itáliában. Tanulmányok és előadások*, 1990.
122. KÚTFALVI Oszkár: *Újságpaloták*, 1991.
123. NÉMETH G. Béla: *Péterfy Jenő*, 1991.
124. GYENIS Vilmos: *Hermányi Dienes József (1699–1763)*, 1991.
125. HIMA Gabriella: *Kosztolányi és az orosz regény*, 1992.
126. SZÉLES Klára: *Henszlmann Imre művészetelmélete és kritikai gyakorlata*, 1992.
127. DERÉKY Pál: *A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a XX. század második és harmadik évtizedében*, 1992.
128. KABDEBÓ Lóránt: »A magyar költészet az én nyelvemen beszél«. A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében, 1992.
129. KILIÁN István: *A minorita színjáték a XVIII. században*, 1992.
130. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, 1993.
131. NAGY Imre: *Nemzet és egyéniség. Drámai irodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái*, 1993.
132. PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*, 1993.
133. TAXNER-TÓTH Ernő: *Rend, kételyek, nyugtalanság. A Csongor és Tünde kérdései*, 1993.
134. BOTKA Ferenc: *Déry Tibor és Berlin. A Szemtől szembe és forrásvidéke*, 1994.
135. KRISTÓ Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*, 1994.
136. MEZEI Márta: *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, 1994.
137. KLANICZAY Tibor, KLANICZAY Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*, 1994.
138. VARGA Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig*, 1995.
139. SZILI József: *Arany hogy istenül. Az Arany-líra posztmodernsége*, 1996.
140. P. MÜLLER Péter: *Drámaforma és nyilvánosság. A magyar dráma alakulása Örkény Istvántól Nadas Péterig*, 1997.
141. S. VARGA Pál: *Két világ közt választhatni. Világkép és többszólamúság Az ember tragédiájában*, 1997.
142. BAJZA Kálmán: *Az Athenaeum-per. Az első magyar sajtóper története*, 1997.

143. BERKES Tamás: *Sárkány Oszkár. Egy „apollonista” tudós derékba tört élete*, 1998.
144. SZABÓ G. Zoltán: *A kézirtattól a kiadásig. Kölcsey Ferenc verseinek szöveg hagyománya*, 1999.
145. CSORBA Sándor: *Bessenyei György világa*, 2000.
146. HARTVIG Gabriella: *Laurence Sterne Magyarországon (1790–1860)*, 2000.
147. VARGA Imre, PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században*, 2000.
148. BENE Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriájáról*, 2000.
149. SZILÁGYI Márton: *Liszniai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, 2001.
150. LUKÁCSY Sándor: *Petőfi eszmerokonai*, 2001.
151. TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva: *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században. Tanulmányok*, 2002.
152. MELCZER Tibor: *„Ha minden összetört...” Radnóti Miklós költészete utolsó versei tükrében*, 2003.
153. JÁSZBERÉNYI József: *„A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT”. A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, 2003.
154. NAGY Levente: *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*, 2003.
155. KELEMEN Zoltán: *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*, 2005.
156. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna: *„Jöszte poétának”. Egy ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény*, 2005.
157. BAGI Dániel: *Gallus Anonymus és Magyarország. A Geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történet szemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében*, 2005.
158. FÜZFA Balázs: *„...Sem azé, aki fut...” Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*, 2006.
159. CSIBRA Zsuzsanna: *Tenyérnyi selymen végtelen tér. Kínai költők magyar fordításokban*, 2006.

160. TASNÁDI Attila: *Bölöni György, a kritikus*, 2006.
161. LATZKOVITS Miklós: *A drámaírás gyakorlata a 16–17. századi Magyarországon*, 2007.
162. KNAPP Éva: „Judit képit én viseltem”. *Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok*, 2007.
163. VÖLGYESI Orsolya: *Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása*, 2007.
164. HEGEDÜS Béla: *Prodromus. Kalmár György (1726–?) világáról*, 2008.
165. CSÖRSZ Rumen István: *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, 2009.
166. BALOGH F. András: *Német–magyar irodalmi együttélések a Kárpát-medencében*, 2009.
167. BARTHA Katalin Ágnes: *Shakespeare Erdélyben. XIX. századi magyar nyelvű recepció*, 2010.
168. HAJDU Péter: *Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmek*, 2010.
169. WÉBER Antal: *Magyarország 1514-ben és 1848-ban. Történelmi regény vagy regényes történelem*, 2011.
170. SZÉNÁSI Zoltán: *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*, 2011.
171. N. MANDL Erika: *Színház a magyar sajtóban a két világháború között. A sajtóforrások szerepe az összehasonlító színháztörténeti kutatásokban, különös tekintettel a Napkelet és a Magyar Szemle színházi rovatára*, 2012.
172. DÁVID Gábor Csaba: „Célunk tökéletesedésünk”. *A nemzetnevelő Wes-selényi Miklós*, 2013.
173. RÓZSA Mária: *Pesti német nyelvű lapok a kultúraközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*, 2013.
174. GERE Zsolt: *Szebb idők. Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, 2013.
175. BALOGH Piroska: *Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, 2015.
176. GÁBORI KOVÁCS József: *A centralista Pesti Hírlap politikai stratégiái. 1844–1847*, 2016.
177. SZILÁGYI Márton: *Forrásérték és poétika. Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója*, 2017.
178. TÓTH Zsombor: *A kora újkori könyv antropológiája. Kézírt irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában*, 2017.

179. Czintos Emese: *Példától az olvasmányig. A (szép)história a 16. század magyar irodalmában*, 2017.
180. Wirágh András: *Fantasztikum és medialitás. Kisértetek és írásnyomok a magyar prózában Nagy Ignácól Szerb Antalig*, 2018.
181. Balázs-Hajdu Péter: *Zsengék, töredékek, kétes hitelűek. A Madách–Rimay-kódexek Szerelmes énekek című füzetének versanyaga*, 2019.
182. Molnár Péter: *Garázda Péter sorsdöntő évei*, 2019.
183. Tüskés Anna: *„en-nemzetem külhoni híre-sorsa”. Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből*, 2020.
184. Bódi Katalin: *Látásgyakorlatok. Kontextusok Kazinczy Ferenc képzőművészeti tárgyú írásaihoz*, 2021.
185. Móré Tünde: *Utazás és hírnév. Wittenbergi magyar diákok latin nyelvű búcsúztatóversei (1560–1600)*, 2022.

